

BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY OF BÜLENT ECEVİT UNIVERSITY

ISSN: 2148-3728

ISSN: 2148 - 9750 (çevrimiçi)

Dergimiz İSAM tarafından dizinlenmektedir.

Ulakbim'e müracaat edilmiş olup, gözetim altındadır.

Cilt 3
Volume 3

Sayı 2
Number 2

Yıl 2016
Year 2016

BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY OF BULENT ECEVIT UNIVERSITY

HAKEM KURULU / BOARD OF REFEREES

- Prof. Dr. Abbas ÇELİK (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdurrahman ÖZDEMİR (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Adem YERİNDE (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Adem APAK (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Agil ŞİRİNOV (Azerbaycan Bakü Devlet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Erhan ŞEKERCİ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Faruk KILIÇ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Hakkı TÜRABİ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet İNAM (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet YAMAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali AKPINAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali DURUSOY (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali KÖSE (Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali ARSLAN (Bülent Ecevit Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Anar GAFAROV (Bülent Ecevit Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma Asiye ŞENAT (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe Zişan FURAT (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Bahattin TURGUT (Bülent Ecevit Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram Ali ÇETİNKAYA (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Behram HASANOV (Bülent Ecevit Üniversitesi)
Doç. Dr. Bekir KUZUDİŞLİ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilal GÖKKİR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Burhanettin TATAR (Ondokuzmayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent ŞENAY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Çağfer KARATAŞ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Celal TÜRER (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN (Cumhuriyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Erdoğın KÖYÇÜ (Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Eyüp Bekir YAZICI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ezzat Assayed AHMAD (Bülent Ecevit Üniversitesi)
Doç. Dr. Fazlı ARSLAN (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Fikret SOYAL (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Galip YAVUZ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. H. Musa BAĞCI (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı Mehmet GÜNAY (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan OLGUN (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hakan TÜRKKAN (Karabük Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Harun SAVUT (Bülent Ecevit Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Harun ŞAHİN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan KESKİN (Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan ONAT (Ankara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hasan MEYDAN (Bülent Ecevit Üniversitesi)
Prof. Dr. Hidayet AYDAR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Hür Mahmut YÜCER (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüsametdin ERDEM (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZ (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İbrahim AŞLAMACI (Malatya İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim EMİROĞLU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. İhsan ÇAPÇIOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan KUTLUER (Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İlyas CANIKLI (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail DEMİREZEN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail SAĞLAM (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail TAŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail TAŞPINAR (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Kemal ATAMAN (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Kasım KÜÇÜKALP (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Hüsrev SUBAŞI (İstanbul Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Tahir YAREN (Yalova Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali ŞİMŞEK (Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Emin AY (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Nadir ÖZDEMİR (Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ATALAY (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Zeki AYDIN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevlüt UYANIK (Hitit Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhammet TARAKÇI (Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Muharrem ÖNDER (*Yalova Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Muharrem HAFIZ (*İstanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. Muhittin MACİT (*Marmara Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Muhittin DÜZENLİ (*On Dokuz Mayıs Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Murat AKIN (*Bülent Ecevit Üniversitesi*)
Prof. Dr. Murat SÜLÜN (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Murteza BEDİR (*İstanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. Murteza KORLAELÇİ (*Ankara Üniversitesi Emekli Öğretim üyesi*)
Doç. Dr. Mustafa TEKİN (*İstanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mustafa Doğan KARACOŞKUN (*Gaziantep Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ (*Selçuk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK (*İstanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mustafa KARA (*Uludağ Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mustafa KARATAŞ (*İstanbul Üniversitesi*)
Doç. Dr. Mustafa KAYA (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Necdet ÇAĞIL (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Necdet TOSUN (*Marmara Üniversitesi*)
Doç. Dr. Necmettin GÖKKIR (*İstanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. Nevzat AŞIKOĞLU (*Cumhuriyet Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Nevzat AYDIN (*Bayburt Üniversitesi*)
Doç. Dr. Nurettin GEMİCİ (*İstanbul Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Orazsahet ORAZOV (*Bülent Ecevit Üniversitesi*)

Prof. Dr. Osman GÜNER (*On Dokuz Mayıs Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ömer Faruk TEBER (*Akdeniz Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (*İstanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ (*Necmettin Erbakan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (*İstanbul Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Recep ÇETİNTAŞ (*Bülent Ecevit Üniversitesi*)
Prof. Dr. Saffet KÖSE (*Necmettin Erbakan Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Salih AYBEY (*Bülent Ecevit Üniversitesi*)
Doç. Dr. Selim EREN (*On Dokuz Mayıs Üniversitesi*)
Doç. Dr. Servet BAYINDIR (*İstanbul Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Sezai KÜÇÜK (*Sakarya Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Şeyma ASLAN (*İstanbul Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Tahir AŞIROV (*Bülent Ecevit Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT (*Dokuz Eylül Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Ümit HOROZCU (*İstanbul Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Uğur Bekir DİLEK (*Yalova Üniversitesi*)
Doç. Dr. Vahit GÖKTAŞ (*Ankara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Vejdi BİLGİN (*Uludağ Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Vezir HARMAN (*Trakya Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yakup CİVELEK (*Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*)
Doç. Dr. Yusuf ALEMDAR (*Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi*)
Prof. Dr. Zekeriya GÜLER (*İstanbul Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Zeki YAKA (*Akdeniz Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Zübeyir Bulut (*Abant İzzet Baysal Üniversitesi*)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sayfa

Makaleler / Articles

- İslamofobi ve Tarihi **301-324**
Islamophobia and Its History
Prof. Dr. Ezzat ASSAYED AHMAD
- Süleymâniye Kütüphanesi Ekrem Karadeniz Koleksiyonu 5 Nolu İllâhî Defteri'nden Günümüze Kazandırılan 4 İllâhî, 2 Tevşîh, 1 Durak Notası ve Bu Eserlerin Müzikal Analizi **325-366**
4 Hymns, 2 Tevsih and 1 Durak Notes Regained from 5th Hymns Book in the Suleymaniye Library Ekrem Karadeniz Collection to the Present and Musicial Analysis of These Works
Prof. Dr. Ahmet Hakkı TURABİ, Arş. Gör. Metin GÜNDOĞDU
- Seyyid Kutup'a Göre Sosyal Değişme **367-392**
Social Change According to Sayyid Qutb
İbrahim GÜMÜŞAY

Kitap Çevirisi / Book Translation

- Aristo'nun Metafizik Kitabındaki Gayesinin İncelenmesi **393-396**
(The Investigation of Aristotle's Purpose in the Book of Metaphysics) FARABİ
Yrd. Doç. Dr. Tahir AŞIROV
- İslam İnanç Esasları (Kavâidü'l-Akâid) **397-406**
Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî
Yrd. Doç. Dr. Murat AKIN

Hatıralar / xxxx

- Son Dönem Büyük Kıraat Âlimlerinden Mehmet Rüştü Âşikkutlu Hoca (1901-1980) ile İlgili Birkaç Hatıra **407-412**
A Few Memories about Mehmet Rustu Asikkutlu Khodja/Teacher (1901-1980), One of the Great Scholars of the Last Period in the Field of the Qiraah (Recitation of the Holy Qur'an)
Doç. Dr. Yusuf ALEMDAR

Koordinasyon Toplantısı Değerlendirmesi / Gezi Yazısı

- V. Hadis İhtisas Toplantısı ve Hadis Algısı Çalıştayı Hakkında Bir Değerlendirme **413-420**
Arş. Gör. Ramazan ÖGTEM

مأسسة الإسلاموفوبيا وتاريخيتها

İSLAMOFOBİ VE TARİHİ

Islamophobia and its History

Prof. Dr. Ezzat ASSAYED AHMAD

ملخص

الإسلاموفوبيا في حقيقة الأمر: وهمٌ لا شعوري وتناقض واضح. على سبيل المثال: يكون اللباس نفسه، والفعل نفسه، ولكن فقط المسلم متهم بأنه إرهابي. لماذا؟ لأنها كذب وخداع مبني على مناهج ومخططات مدروسة، الهدف منها محاربة الإسلام. هذه المخططات قديمة جداً وليست جديدة، ترجع مئات السنين إلى الوراء، برزت بوضوح على يد النصارى الذين عاشوا في ظل الدولة الإسلامية في القرن الثاني الهجري/ القرن الثامن الميلادي، وانتقلت إلى أوروبا منذ ذلك الوقت واستمرت إلى يومنا هذا في الوقت ذاته، وعبر هذا التاريخ الطويل وحَتَّى الآن، فإن قادة حملة التخويف من الإسلام، وتشويه الإسلام كانوا رموز المؤسسات الرسمية في العالم الغربية: المؤسسة الدينية والسياسية والفكرية والاجتماعية والتربوية. يعني، لن يكن هناك مصادفة أبداً، وليست الإسلاموفوبيا خوفاً حقيقياً من شيء يجب أن يخافوا منه، وإنما هي اتهام الإسلام بجريمة لم يرتكبها، والجريمة غير موجودة أصلاً

كلمات البحث : إسلاموفوبيا، تناقضات، إرهاب، حرب، دين

ÖZET

Gerçekte İslamofobia, bilinçsiz kuruntular ve apaçık çelişiklerden ibarettir. Örneğin, elbise ve eylem aynı olmasına rağmen yalnızca Müslüman "terörist" olmakla itham edilmektedir. Niçin? Çünkü bu üzerinde çalışılmış plan ve projelere dayanan bir aldatmaca ve yalandan kaynaklanmaktadır. Bu proje ile hedeflenen ise İslam'la savaştır. Planlar yeni olmayıp çok eskidir ve yüzlerce yıllık bir geçmişi vardır. Bu proje hicri ikinci asırda (m. 8. asır), İslam devletinin himayesinde yaşayan Hristiyanların eliyle ortaya çıkmıştır. O dönemde Avrupa'ya intikal etmiş ve günümüze kadar devam devam edegelmiştir. İslam'dan korkutma ve İslam'ı kötü gösterme faaliyetinin önderleri, Batı dünyasında kurulan resmi kurumların da sembolleriydi. Bu kurumlar da, dinî, siyasî, fikrî, ictimai ve eğitim ile ilgiliydi. Yani bu konuda asla bir rastlantıdan söz edilemez. İslamofobia, korkulması gereken bir şeyden korkma da değildir. O ancak işlemediği bir suçla İslam'ı itham etmekten ibarettir. Bu suç ise asla mevcut değildir.

Anahtar Kelimeler: İslamofobi, Çelişikler, Terörizm, Savaşmak, Din

* Prof. Dr. Ezzat ASSAYED AHMAD Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (drezzat74@gmail.com)

Geliş Tarihi : 11.10.2016

Kabul Tarihi : 12.11.2016

ABSTRACT

In fact, Islamophobia consists of unconscious delusions and obvious contradictions. For example, although the dress and the action are the same, only Muslims are accused of being "terrorists". Why? Because it is a deception and a lie based on the plans and projects studied. The aim of this project is to fight against Islam. The plans are not new, they are very old, and they have hundreds of years of history. This project came into being in the second century (a.d. 8th century), by the Christians living in the charge of the Islamic state. At that time it was transferred to Europe and continued until the day. The leaders of the act who showed Islam bad were also symbols of the official institutions established in the Western world. These institutions were also religious, political, intellectual, informative and educational. In other words, it is not a coincidence. Islamophobia is not afraid of something that should be feared. It is only to accuse Islam with a criminal offense. This crime is never available.

Keywords: Islamophobia, Contradictions, Terrorism, Fight, Religion

مدخل

يتخيّل الكثيرون أنّ فوبيا الإسلام، التي تشغل الناس منذ عدة سنوات، قد نشأت في غضون هذه السنوات الأخيرة، وخاصّةً إثر أحداث الحادي عشر من أيلول كما يرى كثيرون. فيما يذهب فريق إلى أبعد من ذلك بسنوات عشر تقريباً عندما يفترض أنّ الإسلاموفوبيا أو فوبيا الإسلام قد نشأت عقب انتهاء الحرب الباردة أو كانت نتيجة لها بمعنى أو بآخر. والأمران كلاهما وهم لا أساس له من الصّحّة.

لن نعرض هنا لما يتخبّط به الغرب في التّعامل مع فوبيا الإسلام وتصعيدها بينَ الحين والحين ضمن تراكمٍ من التّناقضات الصّارخة والازدواجيّة المفرطة، بما يعكس بوضوح مسألةً مهمّةً تستحقّ تسليط الضّوء عليها وهي؛ الأبعاد التّضليلية لتصعيد فوبيا الإسلام في الإعلام الغربي وفي الخطاب الإعلامي وفي السّياسة الغربية ذاتها... فهو موضوع مستقلّ أفردنا له بحثاً بل أكثر من بحث مستقلّ. وإمّا سنسلط الضّوء هنا على بعدين متلازمين من أبعاد الإسلاموفوبيا، وهما: تاريخيّة الإسلاموفوبيا ومأسستها.

المبحث الأول :

أوهام ما بعد الحرب الباردة

غالباً يصعب القول بغير فكرة أنّ فوبيا الإسلام بوصفها اصطلاحاً أخذ في الظهور والنّموا عقب انهيار الاتحاد السّوفيتي وانتهاء الصّراع بينَ المعسكرين الرّأسمالي والاشتراكي...العدو

القادم... مئة قولٍ شهيرٍ وخطيرٍ نسب قوله إلى الأمين العام لحلف الناتو إثر انهيار الاتحاد السوفيتي تصدر صحيفة النيويورك تايمز في تلك الفترة، القول متداولٌ ومشهورٌ جداً، ذكره الدكتور أحمد قطرية أستاذ الأدب الأمريكي في جامعة الملك سعود في ندوة «العرب والمسلمون في المخيلة الغربية» قال: «عندما سقط الاتحاد السوفيتي رأيت على غلاف مجلة التايم غلافاً أزعجني كثيراً يقول العدو القادم هو الإسلام بسقوط الاتحاد السوفيتي». يتابع: «قالوا نحن بحاجة إلى عدوٍ لنستمرَّ ورشحو الإسلام»^[1].

التحليل منطقيٌّ وواقعيٌّ في حقيقة الأمر. في صراع الحضارات وديمومتها تحتاج الإمبراطورية دائماً إلى عدوٍّ كي تستمرَّ في الوجود. وجود العدو ضرورةٌ عسكريةٌ وسياسيةٌ واقتصاديةٌ واجتماعيةٌ ونفسيةٌ تمارسها الدول والإمبراطوريات شعورياً ولا شعورياً... من دون العدو الخارجي تفقد الحضارات تماسكها وقوتها وتتآكل بسرعة، ولذلك إن لم يكن لها عدوٌ تصنع عدواً.

من هذا الباب يمكن فهم أن انهيار الاتحاد السوفيتي فرض على الغرب البحث عن عدوٍّ جديد. فكان الإسلام والمسلمون. ولكن هل فعلاً بحثوا فكان الإسلام والمسلمون هو العدو البديل، أو العدو الجديد؟ أحمد قطرية ذاته علّق على ذلك قائلاً: «لم يجدوا إلا الإسلام ليختاروه عدواً»^[2]. والسؤال الذي يفرض ذاته من جديد هنا هل هذه هي الحقيقة؟ هل لم يعد لهم عدو فاختاروا الإسلام؟

مطلقاً، هذا الكلام غير صحيح أبداً. الرّوائي المصري اليساري الشهير جمال الغيطاني في حديثٍ خاصٍّ في أوائل تسعينيات القرن العشرين تحدّث عن مؤتمرٍ للياسار العالمي انعقد في موسكو قبل ذلك بنحو عشر سنوات أي في الثمانينيات، وفوجئ بأنّ الجمع مجمعٌ على كيفية محاربة الإسلام، أما الإمبريالية التي تداعوا لمحاربتها فلا مكان لها على خريطة الأعداء... وكأنّ مهمة اليسار وواجبه الوحيد هو محاربة الإسلام...

- 1 - الدكتور أحمد قطرية، ندوة العرب والمسلمون في المخيلة الغربية؛ بحث في الأصول التاريخية.. واستعراض لمسببات الظاهرة واقتراحات حول كيفية تقديم صورة إيجابية للعرب والمسلمين للآخر، ندوة صحيفة الجزيرة الثقافية، الرياض، السعودية، شباط / فبراير 2007م.
- 2 - الدكتور أحمد قطرية: المصدر السابق ذاته.

هنا تبرز صورة هذا اليوم الذي نعيشه تماماً؛ الغرب اختار الإسلام عدوًّا جديداً له، والإسلام هو عدوُّ عدوه الذي انهزم وانهار!! وكأنَّ الغرب كان صديق الإسلام والمسلمين فيما قبل، وهذا وهم محض لأنَّ عداء الغرب للإسلام والمسلمين سابقٌ على وجود السوفييت والاشتراكيَّة والشُّيوعيَّة والحرب الباردة والدَّافئة بمئات السنين الكثيرة، وهذا ما نحن مقبلون على توضيحه وتبيانه في الفقرات التَّالية من هذا الباب.

لا أستطردُ هنا في ذلكَ فذلكَ أمره طويلٌ وفيه الكثير الكثير من الكلام والقول والتَّفصيل. ولكن في العقود الأخيرة من القرن اتخذت الأمور منحىً جديداً لتطوراتٍ جديدةٍ رُما لم تكن في الحسبان. تمثَّلت تلك التَّطورات في تزايد المدِّ الإسلامي في أوروبا وتزايد أعداد الأوروبيين الذين يعتنقون الإسلام. فتحوَّلت المعركة من منحىٍ إلى منحىٍ، بل الأصحُّ صار الغرب أمام معركة واحدةٍ على جبهتين:

أولاً: جبهة محاربة الإسلام ذاته بحامله العربي ومنع قيام أيِّ وحدةٍ عربيَّةٍ أو إسلاميَّةٍ، ولا أستطردُ في الشَّواهد أكتفي بواحدٍ فقط من كثيرٍ جداً. يقول **مورو بيرجر** في كتابه العالم العربي المعاصر: «إنَّ الخوف من العرب، واهتمامنا بالأمة العربيَّة، ليس ناتجاً عن وجود البترول بغزارة عند العرب، بل بسبب الإسلام. يجب محاربة الإسلام، للحيلولة دون وحدة العرب، التي تؤدِّي إلى قوَّة العرب، لأنَّ قوَّة العرب تتصاحب دائماً مع قوَّة الإسلام وعزَّته وانتشاره. إنَّ الإسلام يفزعنا عندما نراه ينتشر بيسر في القارة الأفريقيَّة»^[3].

ثانياً: جبهة مواجهة المدِّ الإسلامي في أوروبا. وهنا ظهرت فوبيا الإسلام بالصِّيغة المعاصرة؛ المخاوف من أسلمة أوروبا. هذه المخاوف التي ما زالت الشُّعار الأبرز الذي يحمله اليمين الأوروبي على امتداد القارة الأوروبيَّة.

الخوف من أسلمة أوروبا يقوم تأسيساً على فرضيَّةٍ واحدةٍ هي أنَّ الإسلام سيءٌ، وباءٌ، يجب تجنيب الشَّعب الأوروبي منه. ويزاد أمر المفارقة غرابة عندما نجد أنَّه لا توجد أبداً أي مخاوف من أيِّ غزوٍ دينيٍّ من أيِّ نوع كالبوذيِّ أو الزرادشتيِّ أو الإيزيدي أو غير ذلك... الإسلام وحده هو الذي يتخوَّفون منه ولا يريدون له أن ينتشر...

3 - الفكر الإسلامي وصلته بالاستعمار الغربي ا ص 19 . نقلا عن: قادة الغرب يقولون.

هم يرون الإسلام ينتشر بسرعةٍ وبأعدادٍ كبيرةٍ ولكنهم لا يسألون أنفسهم لماذا ينتشر الإسلام بسرعة؟ وهم يعترفون بذلك منذ عشرات السنين، وهذا هو هانوتر وزير خارجية فرنسا سابقاً يقول: «لا يوجد مكان على سطح الأرض إلا واجتاز الإسلام حدوده وانتشر فيه، فهو الدين الوحيد الذي يميل الناس إلى اعتناقه بشدةٍ تفوق أيّ دين آخر»^[4].

أيعقل أن يكون الإسلام وباءً أو سيئاً بالطريقة التي يصورنها وينتشر بهذه السرعة والأعداد الكبيرة؟!

إذن الحرب على الإسلام، ومعاداة الإسلام قائمة على تصوّرات أُخرى وذهنية محدّدة لا تريد الإسلام مهما كانت طبيعته. لا أطيل في الجواب ولا أستطرد فيه، أكتفي بقول أشعيا بومان في مقال نشره في مجلة العالم الإسلامي التّبشيرية إذ قال: «إنّ شيئاً من الخوف يجب أن يسيطر على العالم الغربي من الإسلام، لهذا الخوف أسباب، منها أنّ الإسلام منذ ظهر في مكة لم يضعف عددياً، بل إنّ أتباعه يزدادون باستمرار، من أسباب الخوف أنّ هذا الدين من أركانه الجهاد»^[5].

هذا الجهاد الذي يحاربونه ويخافون منه هو الأرحم والأكثر رفقاً وإنسانيّة بين كلّ عقائد الشّعوب وهذا ما أكده المؤرخ الفيلسوف الفرنسي المسيحي جوستاف لوبون إذ قال قبل نحو مئة سنة: «لم يعرف التاريخ فاتحاً أو غازياً أرحم من الإسلام والمسلمين».

المبحث الثاني:

أوهام الظرف الراهن

من الأوهام السائدة أيضاً أنّ الإسلاموفوبيا نشأت فقط في الآونة الأخيرة اللاحقة على انهيار الاتحاد السوفيتي أو بعد بقليل أو كثيرٍ خاصّة الأحداث الأخيرة في البلدان الإسلاميّة، والحقيقة هي أنّ «الأحداث المتلاحقة في منطقة الشرق الأوسط حرّكت ما كينة الإسلاموفوبيا في الإعلام الغربي من جديد»^[6]، حركتها وقدمت لها الوقود الجديد ولم تبتدعها أو تخترعها أو تختلقها.

4 - الفكر الإسلامي وصلته بالاستعمار الغربي ا ص 19 . نقلا عن: قادة الغرب يقولون.

5 - عمر فروخ ومصطفى الخالدي التبشير والاستعمار ص 131

6 - برنامج المرصد: عودة الإسلاموفوبيا.. وأطلس مستعد للقتال، الجزيرة نت، برنامج المرصد، الاثني 14 /

1436/3 ها الموافق - 2015/1/5 م.

وإذا كان «واقع الإرهاب الدولي والداخلي في بعض الدول الأوروبية يعطي شرعية لهذه التظاهرات»^[7]، أي التظاهرات المناهضة للإسلام والمسلمين في أوروبا، كما ترى الخبيرة الاجتماعية الفرنسية كاثرين ويتول فيماذا وكيف نُفسر أمثالها ونظائرها وفوبيا الإسلام وتشويه الإسلام على الأقل في عشرات السنين السابقة في القرن العشرين؟

ويعتقد بعض غير قليل، مثل نور الدين السعيد، وهو من إحدى المنظمات المؤيدة لنضال الشعب الفلسطيني، في حديثه للجزيرة نت، «أن جذور الإسلاموفوبيا ظهرت في سياق الوضع الاستعماري الحالي فيما يفترض ويبدو هو ما بعد. الوضع الاستعماري الحالي»^[8] احتلال العراق أو رُها أفغانستان في الحد الأبعد، لأنه من غير المتسق مع التعبير الذهاب إلى أنه يقصد الاستعمار التقليدي في مطالع القرن العشرين في العالم العربي الذي بدأ أصلاً منذ القرن السابع عشر في العالم الإسلامي وغيره. وهذا وهمٌ خطيرٌ يقود إلى حرف الوعي عن السياق الحقيقي لظاهرة الإسلاموفوبيا، ويجعل المسلمين يتعاملون معها بسطحيةٍ وغباءٍ أيضاً.

المحللون الخطيون، أعني السطحين، الساذجين، الباردين ينظرون إلى الأمر من الزاوية المنطقية الخطية السطحية فكثيرون يحللون ظاهرة الإسلاموفوبيا على أنها ردّة فعل على القاعدة مثلاً، أو ردّة فعل على التردّي الاقتصادي الغربي كما يرى أحمد جاب الله مدير المعهد الأوروبي للعلوم الإنسانية إذ ردّ الاعتداءات على المسلمين والمساجد في السويد (ذات الرّخاء الاقتصادي) «إلى لأزمة الاقتصادية التي تجعل الشعوب تنكفئ وتعتبر الأجنبي المسؤول عن تراجع وضعه الاقتصادي، فيستغل اليمين الفرصة ليرفع من وتيرة العداة للأجانب في سبيل على أنه لولا الأزمة الاقتصادية لما استجاب أحد، ولما. الحصول على مكاسب انتخابية»^[9] استطاع اليمين تحريض الناس... وعلى أساس أن فوبيا الإسلام والتّحريض على الإسلام وليدة

7 - متابعات، أسلمة الغرب... العقدة الأوروبية الجديدة، موقع إيلاف، الخميس 8 كانون الثاني/ يناير 2015م.

8 - لبيب فهمي، الملتقى الأول لانتشار ظاهرة الإسلاموفوبيا في بروكسل، الجزيرة نت، الاثنين 1436/2/22 ها الموافق - 2014/12/15 م.

9 - برنامج الواقع العربي، عرب أوروبا وجديد الإسلاموفوبيا، الجزيرة نت، برنامج الواقع العربي، السبت 1436/3/12 هـ - الموافق 2015/1/3 م.

السَّاعاتِ السَّابِقَةِ على حرق المساجد!! هذه الطَّريقة في التَّحليل تحرف الفهم عن الاتجاه الصَّحيح وتجعل النَّاسَ تركن إلى تفسيرٍ خرافيٍّ لا أساس له من الصَّحَّة؛ صحيح الظَّاهر ولكنَّهُ فارغ المضمون، فيقنعون بحقيقةٍ زائفةٍ مفادها أنَّ هم السَّبب في الحقد الغربيِّ عليهم، وأنَّ الغرب بريءٌ لا ذنب له.

المبحث الثالث:

تاريخية الإسلاموفوبيا

أودُّ أن أبين هنا ثانيةً أي في الأساس كنت أنوي تتبع تاريخية فوبيا الإسلام على نحو موسَّع قليلاً لتعدُّر التَّبَع الشامل، ولكنِّي على معرفتي بكثرة المعطيات والمعلومات في هذا الشَّان فإني فوجئت بأنها أكثر مما توقعت، وتستحق وقفة أكبر مما خططت. لننطلق من الآخر، من اليوم بنظرة خاطفة تمهيدية لنعود إلى الوراء بنظرة خاطفة أيضاً لإلقاء ضوء على الحقيقة لا للكشف عن تفاصيلها.

ترصد الغرب للإسلام تاريخيٍّ وليس بجديد أبداً. قد يصعب تحديد نقطة بدء لذلك. ولذلك من المتعدُّر العودة إلى نقطة أو مرحلة تاريخية تقول فيها من هنا بدأ ترصد الغرب للإسلام ومحاربتة. وهنا يبرز **أيوجين روستو** رئيس قسم التَّخطيط في وزارة الخارجية الأمريكية ومساعد وزير الخارجية الأمريكية، ومستشار الرئيس **جونسون** لشؤون الشرق الأوسط حتَّى عام 1967م يقول: «يجب أن ندرك أنَّ الخلافات القائمة بيننا وبين الشُّعوب العربية ليست خلافاتٍ بين دولٍ أو شعوبٍ، بل هي خلافاتٌ بين الحضارة الإسلاميَّة والحضارة المسيحيَّة»

[10]

ويتابع قائلاً: «إنَّ الطُّروف التَّاريخية تؤكد أن أمريكا إمَّا هي جزءٌ مكملٌ للعالم الغربيِّ؛ فلسفته، وعقيدته، ونظامه، وذلك يجعلها تقف معاديةً للعالم الشرقيِّ الإسلاميِّ، بفلسفته وعقيدته المتمثلة بالدين الإسلاميِّ، ولا تستطيع أمريكا إلا أن تقف هذا الموقف في الصَّف المعادي للإسلام وإلى جانب العالم الغربيِّ والدولة الصهيونية، لأنَّها إن فعلت عكس ذلك فإنها تنتكر للغتها وفلسفتها وثقافتها ومؤسَّساتها. إن روستو يحدد أن هدف الاستعمار في

الشَّرق الأوسط هو تدمير الحضارة الإسلاميَّة، وأن قيام إسرائيل، هو جزء من هذا المخطَّط، وأنَّ ذلك ليس إلا استمراراً للحروب الصليبيَّة»^[11].

ما يختصر الحقيقة بأبلغ العبارات وأوجزها وأوضحها ليس تصريحاً واحداً أبداً... مئات التَّصريحات المعاصرة وحتَّى القديمة يختصر لنا كل واحدٍ منها وحده حقيقة فوبيا الإسلام ويعبر عنها بوضوح لا لبس فيه، فأكثر الغربيين أنفسهم يؤكِّد أنَّ «ظاهرة العداء للإسلام في أوروبا تجلُّ لصراعٍ دينيٍّ وثقافيٍّ ممتدِّ عبر العصور»^[12].

جورج بوش الابن في أوَّل خطاب له عقب أحداث أيلول 2001م أعلنها حرباً صليبيَّة. هذا الإعلان وحده مؤشِّر صريحٌ على عمق جذور الحقد الديني التي لا علاقة لها بالمصالح الاقتصاديَّة ولا السياسيَّة، وقد حالوا مراراً ترقيع هذا التَّصريح وتليينه، ولكنَّ ما يحدث أنَّ تصريحاتٍ أشدَّ وطأةً تخلُف سابقاتها دائماً.

إذا كان **بوش** عاد بضع مئات من السَّنين إلى الوراء فإنَّ **رونالد ترامب** تجاوز كلَّ المنطق وكلَّ التَّاريخ وأعاد التَّار المسيحي من الإسلام إلى ما قبل الإسلام بمئات السَّنين، ومن ثمَّ أعاد الإسلاموفوبيا أيضاً إلى ما قبل الإسلام بمئات السَّنين، ففي أحد خطاباتِه في أواخر آذار/ مارس 2016م قال مخاطباً الشَّرق الأوسط: «لن أنسى صلبكم للمسيح». المسلمون حسب **ترامب** صلبوا المسيح قبل الإسلام بستمئة سنة!!

هنا تقف اللغات مصلوبةً على جدران اللامنطق بمسامير العبث. ماذا يمكن أن نقول بعد هذا الكلام؟

منطقيّاً من المحال أن نجد أيَّ وثيقةٍ أو كلامٍ في الإسلاموفوبيا قبل الإسلام، ولكن مع ذلك فإنَّ **ترامب** ألقى ضوءاً على حقيقة أنَّ الإسلاموفوبيا فعلاً قد سبقت ظهور الإسلام عندما حرَّف النصارى الإنجيل لمحو البشارة بمحمد صلى الله عليه وسلم من الإنجيل، وقد كان ذلك قبل الإسلام بنحو أربعمئة سنة

11 - المؤامرة ومعركة المصير، صفحات 87-94.

12 - محمد فال ولد المجتبى، الإسلاموفوبيا القاتلة.. على نفسها جنت أوروبا، الجزيرة نت، اخطمي

28 / 7 / 2011 - 27 / 8 / 1432 ها الموافق

يرجع أول ذكرٍ لتعدُّد الأناجيل إلى القديس جاستن الذي توفي قتلاً سنة 165 ميلادية، ثمَّ بعده عليّ يد «تاتيان الذي جمع الأناجيل الأربعة في كتاب واحد سمَّاه (الدياطسرن) في الفترة 166 - 170 ميلادية»^[13]. وعندما نعلم أن الأناجيل الأربعة الجديدة حينها تجمع على شطب بشارة الرَّحمن جلَّ وعلا بمحمد عليه الصلاة والسلام فلا يمكن إلا القول بأنَّ الحرب على الإسلام قد بدأت منذ ذلك الحين... وأنها بدايات الإسلاموفوبيا؛ بدأت الإسلاموفوبيا قبل الإسلام بنحو أربعمئة سنة. ومع القرن الهجري الأول بدأت تتشكَّل ملامح الإسلاموفوبيا وتأخذ أبعادها على مدار القرون التالية من دون انقطاع أو حتَّى فتور. ويمكن موافقة الدكتور علي عودة بأنَّ عقيدة الغرب تجاه الإسلام «القائمة على أساس التَّلْفِيق والاختراع لتصوير الإسلام في أشكال مشوهة وبشعة هي عقيدة غربيَّة موروثه تشكلت وُمت خلال ثمانية قرون منذ القرن الأول وحتَّى نهاية القرن الثامن الهجري. وانتقلت هذه العقيدة كاملة متماسكة عبر القرون لتصل إلى القرون الحديثة والمعاصرة. وأصبحت أشبه بالمستنقع الآسن العفن الذي تغرف منه وسائل الإعلام الغربيَّة»^[14].

الطَّريف غير الغريب أنَّ النَّصارى التَّركيين الذين عاشوا في أكناف الدَّولة الإسلاميَّة ونهلوا من معينها وعلومها وتنعموا بنعيمها تابعوا هذه الحملة التَّخويفيَّة من الإسلام والتَّشويهيَّة والافتراضيَّة على الإسلام وعلى الرُّسول الكريم وعلى القرآن الكريم. ومنهم على سبيل المثال يوحنا الدمشقي^[15] الفيلسوف الشَّهير الذي قدَّره المسلمون أكبر تقدير واحترموه أيَّما احترام «وضع كتاباً باللغة اليونانيَّة بعنوان الهرطقات. وأفرد فيه فصلاً عن الإسلام أطلق عليه اسم (هرطقة الإسماعيليين) ويقصد بالإسماعيليين العرب من أبناء اسماعيل بن إبراهيم عليهما السلام. وهذا الفصل شديد الطَّعن، اتهم فيه يوحنا العرب بالهرطقة والضَّلال والخرافة، واعتبرهم فرقة نصرانيَّة متهرطقة، وزعم أنَّ محمداً عليه الصلاة والسلام كان رسولاً زائفاً ادَّعى النُّبوة زمن الإمبراطور هرقل، بعد أن قرأ العهد القديم والعهد الجديد وتعلَّم من

13 - خالد وداعة، من أدلة تحريف الإنجيل، موقع شبكة الألوكة، الخميس 1432/6/28 هـ - الموافق 2011/6/1م.

14 - الدكتور علي بن محمد عودة، العدوان الغربي على الإسلام و علي نبيه محمد عليه الصلاة والسلام، العرب نيوز 18 حزيران/يوليو 2016 م.

15 - (يوحنا الدمشقي) 55 - 131 ها / 675 - 749 م من نصارى الشام، وُلد وعاش في العصر الأموي، وتضلع في اللاهوت، وكتب كتباً كثيرة.

راهبٍ أريوسي فتظاهر بالتَّقوى حتَّى استمال العرب إليه وأخبرهم أَنَّهُ تلقَّى كتاباً من السَّماء، وقدّم فيه تلك الشَّرائع المضحكة - على حدِّ قوله - التي تسمَّى بالإسلام»^[16]. وغير ذلك كثير من الإساءات والفكرات والتَّشويهات.

في أواخر القرن الثَّاني الهجري/ أواخر القرن الثامن وأوائل النَّاسع الميلادي، الفترة الموازية لحياة يوحنا الدَّمشقي، ظهرت في أحد الأديرة الشَّماليَّة الإسبانيَّة ما اشتهرت تحت عنوان المقالة الإسبانيَّة لكاتبٍ مجهولٍ أغلب الظَّن أَنَّهُ نصرايٌّ شرقيٌّ ورَّجماً نصرايٌّ مستعربٌ كما قال ناشر الرسالة، وهي عبارة عن نصِّ هجوميٍّ بذِيءٍ على النَّبيِّ عليه الصَّلَاة والسَّلَام عُرِفَتْ باسم المقالة الأَسبانيَّة عن محمد عليه الصَّلَاة والسَّلَام «تصوّر النبي عليه الصَّلَاة والسَّلَام بصورةٍ مجافيةٍ للدُّوق ومعاكسةٍ لصفاته، فتزعم - زوراً وبهتاناً - أَنَّهُ كان كاذباً مبتدعاً شهوانياً، وَأَنَّهُ دعا عربَه المتوحشين إلى أن يتخلَّوا عن الوثنيَّة، وأن يعبدوا إلهاً مادياً في السَّماء على شكل كرةٍ مادِّيَّة، وتزعم هذه المقالة الرَّائفة أن إبليس ظهر لمحمد عليه الصَّلَاة والسَّلَام مدعيّاً أَنَّهُ الملك جبريل، وأخبره أن الرَّبَّ أرسله ليبشر العرب بما كان قد سمعه في مدارس المسيحيين ويدعوهم إلى عبادة ذلك الإله المادي في السَّماء وهجر عبادة الأوثان»^[17]. وتتجاوز إلى إساءات يعفُّ اللسان عن ذكرها ويقشعُرُ البدن منها.

لقد انتشرت هذه الرِّسالة انتشار النَّار في الهشيم بيْنَ نصارى الأندلس وأوروبا، ومن شدَّة ما فيها من الشَّحن ضدَّ الإسلام والمسلمين أدَّت إلى تشكيل حركة استشهاديَّة تجاهر بستم الرِّسول وتسفيه الإسلام في قرطبة الأمر الذي أدَّى إلى إصدار حكم الإعدام على عددٍ منهم ناهز الخمسين حسب المصادر الأَسبانيَّة أن عددهم يبلغ زهاء 50 شخصاً. منهم الرَّاهب بيرفكتوس والراهب بول الفارو، وأسقف طليطلة أولوخيو الذي «كتب روايةً عن هذه الحركة وسبَّ النَّبيِّ عليه الصَّلَاة والسَّلَام فحكَّم عليه بالأعدام سنة 542هـ/ 958م. وبول الفارو هو الذي كتب سيرة أولوخيو بعد مقتله»^[18].

16 - الدكتور علي بن محمد عودة، العدوان الغربي علي الإسلام و علي نبيه محمد عليه الصَّلَاة والسَّلَام، العرب نيوز 181 حزيران/يوليو 2016 م

17 - الدكتور علي بن محمد عودة، العدوان الغربي علي الإسلام و علي نبيه محمد عليه الصَّلَاة والسَّلَام

18 - الدكتور علي بن محمد عودة، العدوان الغربي علي الإسلام و علي نبيه محمد عليه الصَّلَاة والسَّلَام

وفي رواية أولوخيو وسيرته التي كتبها الفارو من الإساءات والافتراءات والتشويه والشتم ما يعف اللسان عن ذكرها أقلها وصف الإسلام بأنه «العقيدة الضالّة، وخدعة الشيطان الماكرة... وعبادة إبليس، ومستنقع كل الرذائل...»^[19].

وبعد نحو مئة سنة خرج علينا نيقتاس البيزنطي^[20] بكتاب سمّاه (دحض كتاب محمد المزور)^[21]. في الكتاب الكثير من الافتراءات والمزاعم والإساءات خلاصتها «أنّ محمداً عليه الصلاة والسلام قاد المسلمين ليعبدوا في مكة وثناً مصنوعاً على غرار أفروديت، وأنّه جعل الشيطان رباً للخلق، وظلّ يؤكّد على أنّ دين محمد عليه الصلاة والسلام دينٌ وثنيٌّ وأنّ أتباعه مجرد جماعة من الوثنيين. وكان في كلّ سورة (يسمّيها أسطورة) يتحدّث عنها يوجه السبّ والشتم إلى النبي عليه الصلاة والسلام، زاعماً أنّهُ هو الذي وضع القرآن وشحنه بالأساطير، وأنّه أمر أتباعه بقتل من يجعل شريكاً في جانب الله، ولذلك وقّع معظم ذلك القتل على النصارى الذين يعبدون المسيح ابن الله»^[22]. وهذا كل مما نجده في الخطاب الإسلاموفوبي اليوم.

وبعد نحو من مئة سنة كانت رسالة نجم نجوم الثقافة الإسلاميّة الفيلسوف النّصراني يحيى بن عدي المتوفى سنة 364هـ / 975م، الذي أجلّه المسلمون وبجلّوه وأكرموا حتّى غدا نجم نجوم الحضارة العربيّة الإسلاميّة. كتب «رسالة النّصراني الشّرقي»، وهي من دعائم الثقافة الغربيّة في الإسلاموفوبيا والحرب على الإسلام، وهي التي أحدثت المشروع الكلوني برمته، هذا المشروع الذي سنمرُّ به بعد قليل.

لن نطيل الوقوف عند الرسالة عرضاً ولا مناقشة فقد عرضها الدكتور علي عودة عرضاً مختصراً وافياً في بحثه، وهي افتراءات صريحة وتناقضات واضحة، فيما اشتهر عنه من

-
- 19 - الدكتور علي بن محمد عودة، العدوان الغربي علي الإسلام و علي نبيه محمد عليه الصلاة والسلام
 20 - نيقتاس البيزنطي الذي عاش في القرن الثالث الهجري/التاسع الميلادي
 21 - كان الكتاب تلبية للإمبراطور البيزنطي ميخائيل الثالث (227 | 254 | 842 | 867 الذي تلقى مقاتلين من بعض العلماء المسلمين تفندان مزاعم النصارى بأ ن لله جل وعلا ابن يشاركه في أسمائه وصفاته، وبطلان مقولة الأقانيم الثلاثة، فك لف الإمبراطور نيقتاس بالردعليهما
 22 - الدكتور علي بن محمد عودة، العدوان الغربي علي الإسلام و علي نبيه محمد عليه الصلاة والسلام، مصدر سابق.

حنكة وذكاء بدأ بمحاولة دحض عقيدة التوحيد، ثمَّ وجه هجومه على النبي صلى الله عليه وسلم باتهامات من مختلف الألوان والأنواع، «فاتهمه بأنَّه كان يطمع أن يكون ملكاً فادعى النبوة، واغتصب أرضاً لغلّامين يتيمين وبنى عليها مسجده، وأنَّه اصطحب قوماً فراغاً لا عمل لهم، وبدأ في شن الغارات وممارسة النَّهب والسَّلب وقطع الطَّريق وإخافة السَّبيل، ويَّتهم النبي عليه الصلاة والسلام أنَّه أمر باغتيال بعض الآمنين في بيوتهم... ثمَّ يهاجم شعائر الإسلام، ويعتبر الحج عملاً من أعمال الوثنيَّة، ويرى أنَّ الجهاد في سبيل الله إمَّا هو عمل الشيطان...»^[23]، وغير ذلك كثير على مدار مئة وأربعين صفحة.

المسألة المهمة التي انتبه إليها عودة هي أنَّ يحيى بن عدي كتب هذا الكتاب حين ازداد دخول النَّصارى في الإسلام في القرن الرَّابع الهجري، وكان هدفه منه تحصين أهل الدِّمَّة من النَّصارى لمنعهم من اعتناق الإسلام وإقناعهم بأنَّ دينهم هو الدِّين الصَّحيح، بما يشبه تماماً ما يحدث اليوم من الخوف من أسلمة أوروبا إثر الإقبال المتزايد من الأوروبيين على دخول الإسلام.

في الفترة ذاتها وصلت الرسالة إلى أوروبا وكانت فيما يبدو سبباً مباشراً في إنشاء دير كلوني في جنوب فرنسا الذي تأسس سنة 297هـ/910م ومنه انبثقت حركة لإصلاح الحياة الرهبانيَّة عُرفت في التَّاريخ الأوربي باسم حركة الإصلاح الكلونيَّة، ومن هذا الدَّير انطلقت حملة الإسلاموفوبيا وحملة العداء للإسلام على نحو مبرمج ممنهج، «وهذا المشروع يعتبره بعض الباحثين الغربيين بأنَّه: المشروع الغربيِّ العالميِّ الأول لدراسة الإسلام، وهو في حقيقته المشروع الغربيِّ الأكبر لتشويه صورة الإسلام، الذي حدث سنة 537هـ / 1143م»^[24]. على يد الرَّتيس الجديد لدير كلوني الراهب بيير موريس دي مونتبوسير الذي أطلق عليه معاصروه لقب بطرس المكرَّم.

ورمَّما مع إنشاء هذا الدَّير بدأ التَّخطيط للغزو الصليبي، ومع أوربان الثاني (1096 ميلادي) منظم الحملات الصليبيَّة تظهر الإسلاموفوبيا بوضوح في خطاب أوربان الثاني الذي كان يجمع النَّاس للمشاركة في الحروب الصليبيَّة بصراخه وصياحه: «المسيح المعذب يدعوكم...»

23 - الدكتور علي بن محمد عودة، العدوان الغربي على الإسلام و علي نبيه محمد عليه الصلاة والسلام

24 - الدكتور علي بن محمد عودة، العدوان الغربي على الإسلام و علي نبيه محمد عليه الصلاة والسلام

القبر المقدس يرجوكم... الوعد الأعظم ينتظركم...». أكثر من مئتي سنة من الحروب الصليبية وهذا الخطاب يتردّد في أرجاء أوروبا ويشكّل عقليتها المعادية للإسلام... هنا نقطة الفهم الحقيقيّة لفوبيا الإسلام: فوبيا الإسلام هي العداء للإسلام والحشد ضده وليست الخوف من الإسلام أو المسلمين كما سيبدو في سياق البحث مراراً.

ومنذ بدء مشروع كلوني سنة 537هـ / 1143م وعلى مدار قرنين على الأقل شهدت أوروبا أكبر حملة في رسم صورة الإسلام المشوّه واستعداد الأوروبيين ضدّ الإسلام وتكوين العقليّة الغربيّة تجاه الشّرق والعرب والإسلام، هذه العقليّة التي كانت موجودة أساساً واستمرّت إلى يومنا هذا كما هي تقريباً من دون أيّ تغيّر سوى مزيد التّعزير والتّفوية.

ففي هذه الفترة «كتبت أربع سير للرسول (عليه الصلاة والسلام) باللغة اللاتينيّة من قبل المدرسيّة المسيحيّة ساهمت في ترسيخ أفكار قساوسة ورهبان لقيت رواجاً كبيراً في الأوساط الثّراث الفلكلوري المسيحي تركّز على إصاق مشوّهة عبر سلسلة من القصص المختلفة في أبشع الصّفات بالرّسول الكريم»^[25].

ركزت هذه المرحلة على تشويه الرسول الكريم والإساءة إليه أكثر ممّا ركّزت على تشويه المسلمين كما هو الأمر اليوم. كانت الحرب على الإسلام في تلك المرحلة على طبيعتها الحقيقيّة غير مضطّرة للمجاملة واللف والدّوارن مثلما هو الأمر اليوم لأسباب كثيرة منها الإعلاميّة. ولذلك ركّزوا حربهم على نفس أصل الإسلام وهو الرسول محمد صلى الله عليه وسلم، فإذا نسف هذا الأصل لم يعد لشيء بعده قيمة.

في تلك الفترة تفاوتت مستويات تشويه الرّسول صلى الله عليه وسلم ووصلت إلى حدود يعجز اللسان عن ذكرها ويأبى ترديدها. ففي كتاب (في ظهور محمد^[26]) لراهب فرنسي من دير كلوني في القرن الثاني عشر الميلادي صوّر الرسول على هيئة «وحش ذي لحيّة طويلة»^[27].

25 - خالد يوسف: جريمة الرسوم؛ عدسة البقع السوداء وعين المخابرات موقع المسلم نت 4 آذار مارس 2006 م

26 - محفوظ في مكتبة الأرسنال في باري برقم 1162

27 - خالد يوسف، خالد يوسف: جريمة الرسوم؛ عدسة البقع السوداء وعين المخابرات

وتظهر فوبيا الإسلام ظهوراً جلياً في مخطوط يرجع إلى سنة 1242م لألكسندر لايكس إذ يخوف الأوروبيين من المسلمين ويصورهم على أنهم وباء وحشي يجتاح المسيحية، وقد والسَّلام وصلاح الدين بصورةٍ بشعة يباركان «صور كلاً من الرسول الكريم عليه الصَّلاة المسيحيين أمام الصَّليب»^[28]. وكذلك مجموعة من المسلمين في مواجهة مجموعة من بالطريقة ذاتها وفي الفترة ذاتها تظهر فوبيا الإسلام في مخطوط^[29] للرَّاهب الفرنسي بيير دي بواتيه «الذي يربط بين رسول الله وصلاح الدين في معاداة الصَّليبية والحرب عليها»^[30].

وإلى جانب هذه الكتب وغيرها كان يسير مشروع كلوني، مشروع بطرس المكرم. بطرس هذا رأى في الإسلام «هرطقة تهدد النصرانية»، كيف تهدد هرطقة ديناً؟ ودعا إلى محاربة الهرطقة بتحريفها وتشويهها!! إن كانت هرطقة يكفي أن تقدّمها كما هي ولا حاجة لتحريفها وتشويهها. وعلى هذا الأساس شكل فريقاً لترجمة القرآن ترجمةً مشوّهةً تقدّمه للنصارى بصورةٍ مقرّفةٍ منقّرةٍ. وهذا ما طلبه من المترجم الإنجليزي روبرت أوف كيتون وفعله المترجم باجتهادٍ وإدراكٍ فهو من المفترض أنه يترجم القرآن ولكنه جعل الترجمة حرباً على الإسلام وتحريضاً عليه، أي ببساطة لم يتحلّى بأيّ عنصر من عناصر أمانة الترجمة، بما يعكس حقيقة الهدف المسبق وهو تشويه الإسلام والافتراء عليه ويبين أنه في خطابه إلى بطرس المكرم في مقدمة الترجمة: «ولذلك قمت بالعمل معك لما علمت أن نفسك مجتهدة في سبيل كلِّ شيءٍ صالحٍ، وأنك تتوق إلى ردم المستنقع غير الخصب للعقيدة الإسلامية... لذلك أنا كشفت عن السُّبل والوسائل - بكل جهدي - للوصول إلى ذلك... وها أنا أحضرت الخشب والحجارة اللازمة لعمارتك الجميلة التي يجب أن تنتصب فوق الجميع خالدة. أنا كشفت الغطاء عن دخان محمد الذي يجب أن يُخمد بواسطة منفاخك»^[31].

وما الذي فعله؟ فعل الكثير من الطعن والتشويه والتَّحريف والتَّغيير والتَّبديل، واختصر ذلك بقوله بأنه قد صحَّح أخطاء «دكاترة الكنيسة الذين أهملوا تلك الهرطقة الكبرى - يقصد الإسلام - لتصل وتصل إلى شيءٍ ضخمٍ جداً ومفترطٍ مدَّة خمسمائة وسبع وثلاثين سنة، لأنَّها مهلكةٌ وضارَّةٌ، وتُحطَّم بالخداع قانون الدين المسيحي»^[32]. وفي هذا الكلام اعتراف

28 - خالد يوسف: جريمة الرسوم؛ عدسة البقع السوداء وعين المخابرات

29 - المخطوط محفوظ في مكتبة معهد ايتون في وندسور تحت رقم 96

30 - خالد يوسف: جريمة الرسوم؛ عدسة البقع السوداء وعين المخابرات

31 - الدكتور علي بن محمد عودة، العدوان الغربي على الإسلام و علي نبويه محمد

بتناقضه من جهة وصف الإسلام بالهرطقة أي الكلام الفارغ والمتناقض يشكل خطراً على الدين النصراني! وإذا كان هرطقة فلماذا قام بما قام به من تزوير وتشويه وتحريف...؟! جهود بطرس المكرم لا تتوقف هنا فهي كثيرة ومتنوعة، إنَّها مشروع كبير بكل ما تحمله الكلمة من معنى. نكتفي بهذا القدر منها لأنَّها تستحق وقفةً مستقلةً مطوّلةً لوحدها. على أننا لا بدّ من التذكير بمدى خطورتها ومدى ما أسهمت به في بلورة العقل الأوروبي وصنعه في هذا الشّان، ومدى ما فيه من تشويهٍ وتزويرٍ وتحريفٍ وتضليلٍ... كل ذلك عن وعي وإدراكٍ وتخطيطٍ مسبقٍ.

بعد ذلك لم تتوقف الحملة ولو عاماً واحداً. وفي كلِّ عقدٍ على الأقل لدينا كاتب يسطع نجم في سماء أوروبا في حملة استعداد الأوربيين ضدّ الإسلام وتشويهه والتّخويف منه... بما يعني حملة إسلاموفوبية بكل ما تحمله الكلمة من معنى، لو كان اصطلاح الفوبيا موجوداً حينها لكان مرافقاً لكل تلك الكتابات والحملة.

في خواتيم القرن الثالث عشر برز الرّاهب الإسباني سان بدرو باسكوال المتوفى سنة 700هـ/1300م الذي كتب الكثير من الكتب في تشويه الإسلام والافتراء عليه والاستعداد ضدّ المسلمين ومنه كتابه (الفرقة المحمدية)، الذي ركّز فيه، مثل الجميع قديماً وحديثاً واليوم على الطعن في مسألة الجهاد، ومما جاء فيه: «ما الذي جاء به محمد غير الفسوق والسلب، القرآن على حدّ سواء ويتناقض، أمر بالسلب والحرب، والحديث أكّد هذا، حيث وعد المسلمون بمكافأة ضخمة من أجل الموت في الحرب، وأنّ جروحهم سوف تكون جميلة يوم البعث، ذلك أنّ محمداً أمر بأنّ النّاس من غير المسلمين يجب أن يُقتلوا بواسطة الجهاد، وتغتصب نساؤهم ويؤخذن سبايا مع الأطفال، وخيراتهم تُنهب وبلادهم تُحتل. وقد زعم سان بدرو باسكوال أنّ محمداً عليه الصلاة والسلام أثنى ذات مرّة على آلهة الوثنيين في آيات زعم أنّ المسلمين يسمونها الآيات الشّيطانية^[33] واخترع الكثير من القصص والأساطير التي نسبها لرسول الله والإسلام»^[34].

32 - الدكتور علي بن محمد عودة، العدوان الغربي علي الإسلام و علي نبيه محمد

33 - الدكتور علي بن محمد عودة، هذا العنوان هو الذي اتخذه سلمان رشدي لكتابه المخص للإساءة لرسول صلى عليه وسلم، وكاتب البحث يقول إن هذا الكتاب كله مأخوذ من باسكوال وفندينزو وريكولدو وغيرهم من كتّاب العصور الوسطى

34 - الدكتور علي بن محمد عودة، العدوان الغربي علي الإسلام و علي نبيه محمد

لم تتوقف الجملة أبداً كما أشرنا، ولقد كان للقرنين الثالث عشر والسابع عشر أثراً بالغاً في صوغ العقل الجمعي الأوروبي منذ تلك المرحلة إلى درجة أنه في عام 762هـ / 1361 م كتب الراهب البندكتي أوترد أوف بولدون الذي يعمل في جامعة أكسفورد قائلاً: «إنه عند لحظة الموت لكل إنسان سواء كان نصرانياً أو مسلماً، أو من أي دين، فإنه ينعم بالرؤية المباشرة للرب، ويتلقى حكمه الأبدي في ضوء استجابته لهذه التجربة... فقامت ضد الراهب أوترد احتجاجات عنيفة من زملائه الرهبان مفادها: كيف يمكن لمسلم أن ينجو من الهلاك والعذاب السرمدي؟؟ فاضطر الراهب أوترد إلى سحب اقتراحه»^[35]. لم يحتجوا على أي دين من الأديان، يمكن لكل الوثنيين أن ينعموا برؤية الرب وأبناء كل الأديان يمكن أن ينعموا بذلك... ولا اعتراض... الاعتراض فقط على أن يمكن ذلك للمسلم!!!

هذه هي الصورة التي نعيشها اليوم؛ كل الأديان الوثنية جيدة، عبادة الشيطان جيدة، الإلحاد جيد... كل شيء جيد إلا الإسلام!!!

نقفز إلى الجانب الآخر من الأرض، وإلى القرن مطالع التاسع عشر. لن نبدأ من نشأة القارة الأمريكية الحديثة وما فيها من معطيات تشيب لهولها الولدان، وهي متصلة بالإسلاموفوبيا وفق أكثر الدراسات والأبحاث وثوقية. سنقف عند بداية الدولة الأمريكية.

مع استقلال الدولة الأمريكية إدارياً وسياسياً عن الأصل الأوروبي وليس الاحتلال الأوروبي بدأ يظهر الفكر المؤسس والعقائد الأساسية للدولة على يد الأمريكيين الجدد الأوروبيين أصلاً، ومنهم القس جورج بوش^[36] الذي وضع كتاباً بعنوان: «حياة محمد مؤسس الديانة الإسلامية» الذي كان إعادة استنساخ وتكراراً لما بات يصعب الإضافة عليه من إساءات

35 - الدكتور علي بن محمد عودة، العدوان الغربي على الإسلام و علي نبيه محمد

36 - الدكتور علي بن محمد عودة، وفق التعريفات التي انتشرت في مرحلة نشر الكتاب الذي كان عليه إقبال هائل قالت المقالات إن ه تربة علاقة قربي بجورج بوش الأبوالبن، وهذا الق الجد درس اللاهوت في جامعة برنستون، وشغل منصب أستاذ في جامعة نيويورك، فيما بعد، ملادتي الأدب الشرقي واللغة العبرية هناك وأضحى مرجعاً مهماً في المجالين. كان حاداً في معتقداته ومثيراً للجدل الأمر الذي تسبب في انشقاقه الاختياري عن كنيسه الأصلية وانضمامه كنيسة « لمذهب التي احتضنت إنتاجاته إلى أن توفي في، « القدس الجديدة 19 أيلول / سبتمبر 1859 م

وتشويه وتحريفٍ وتضليلٍ وتحريضٍ واستعدادٍ، فصدر الكتاب في طبعته الأولى بنيويورك عام 1837م وقيل خطأً 1830م، وأعيدت طباعته في 2002م مع ولاية جورج بوش الابن، وترجم على الفور في مصر إلى العربية ترجمة تقديرٍ لا للنقد ولا للتعريف، الأمر الذي حدا بالأزهر إلى المطالبة بسحب الكتاب من الأسواق ومنع تداوله.

سنكتفي بهذا القدر من تاريخ طويل لم ينقطع العمل فيه عاماً في الغرب على الإساءة للإسلام كلاً وأبعاضاً وتفصيلاً: القرآن، الرسول صلى الله عليه وسلم، الحديث الشريف، السيرة النبوية، تاريخ الإسلام وحتى لله وجلّ وتعالى عما يسيئون. لنصل إلى القرن العشرين وفيه ما فاق القرون الماضية كلها تقريباً ليس بجديد المعلومات ولا بطريقة الإساءة وإنما بالعمل المبرمج المخطّط المنظم الذي بدأ مطلع القرن العشرين بدهاءٍ شديدٍ وأخذ يزداد دهاءً وإحكاماً، وإن كان كل الدهاء والإحكام قد ظلّ تحت مطرقة التناقضات الصارخة. وصارت مؤسّسات الدولة الغربية ذاتها تقف شريكاً وفاعلاً في حملة الإسلاموفوبيا.

المبحث الرابع:

مأسسة فوبيا الإسلام

بعد كل ما سبق لم يعد ثمّة أدنى شكّ في أنّ فوبيا الإسلام حملة مصطنعة مبرمجة ممنهجة وليست مخاوف حقيقية من الإسلام لأيّ سبب من الأسباب المزعومة. كل الأسباب والمظاهر التي يخوفون بها الناس من الإسلام كاذبة افترائية ولا تقوم أبداً على أيّ أساس من الصحة. حتّى الخوف العقيدي أو الديني من دخول النصارى الغربيين في الإسلام ذاته ليس إلا دليلاً أو شاهداً على قوّة الإسلام وسلامته وتماسكه وعدم ضلّاله أو سوءه كما يزعمون.

على أنّ الحقيقة الأوسع والأشمل من ذلك هي ما تقدّمه لنا تاريخية فوبيا الإسلام من معطيات وحقائق عن تجذر هذه الظاهرة بضمونها وأهدافها وغاياتها وإن كان الاسم ذاته جديداً نسبياً... بما يعزّز حقيقة أنّ الإسلاموفوبيا عملٌ مؤسّساتي مبرمجٌ ممنهجٌ مدروسٌ وليست محض ظاهرة اجتماعية مقترنة بأحداث ظرفية، ولا هي مرتبهة بنتائج أحداثٍ حالية ولا ما يشبه ذلك.

وعلى الرّغم من ذلك كلّهِ، وعلى افتراض تجاوزه، والقبول بتجاهله، فإنّ المعطيات الواقعية الرّاهنة اليوم تقدّم عشرات الأدلّة القاطعة على أنّ الإسلاموفوبيا عملٌ مؤسّساتي تقوده الدّول ذاتها بمختلف مؤسّساتها، بما يعكس حقيقة المؤامرة على الإسلام ويؤكد حقيقة أنّ

الإسلاموفوبيا خوف مصطنعٌ وافتراءٌ مقصودٌ وكذبٌ صريحٌ... فلم يعد خافياً مدى القبول والرّضى الذي «لقيه انتشار الإسلاموفوبيا في دوائر أوروبية نافذة ومؤثرة»^[37].

مع بروز اصطلاح الإسلاموفوبيا والتّرويج له، حسب السّياسي والباحث الأمريكي تيموثي سافيج وبالتّناغم مع مؤسّسات الدّولة، فقد شهدت السّنوات الأخيرة من القرن العشرين «تنامي التّيّارات اليمينيّة في أوروبا وموجة الخوف من الإسلام، أو ما يعرف بالإسلاموفوبيا؛ حضوراً يبعث على بسبب تزايد الحضور الإسلاميّ في الغرب، وسجّلت التّيّارات اليمينيّة القومي البريطاني، وحزب القلق، فظهر - على سبيل المثال - فلأميش بلوك في بلجيكا، والحزب لوبان، ورابطة الشّمال الشّعب الدّمركي، والجهة الوطنيّة الفرنسيّة بزعامة جان ماري الأوروبيّة اليوم تضمّ الإيطاليّة، وحزب الشّعب السويسري، ولعلّ عدداً من الحكومات العداء العلني الذي تبديه هذه تيّارات يمينيّة ضماناً للأغليبيّة البرلمانيّة، على الرّغم من الأصوات في أوروبا تطالب بحماية التّيّارات للإسلام والمسلمين، وقد ارتفعت الكثير من المدارس والمؤسّسات العامّة، وتشديد الهجرة، والمطالبة بسنّ قوانين تحظر الحجاب في قوانين اللجوء»^[38].

والحقيقة التي باتت بحكم البداهة في الأوساط الفكريّة والإعلاميّة المتابعة لهذه الظاهرة سواء الإسلاميّة أو الغربيّة ذاتها هي أنّ «ظاهرة الإسلاموفوبيا أصبحت تتخذ طابعاً مؤسّساتياً ودستورياً في ظلّ التّطورات في الشّرق الأوسط، وباتت الجاليات العربيّة والمسلمة تواجه إجراءات قانونيّة تستهدف مؤسّساتها وتنظيماتها»^[39].

في ظلّ التّطورات الأخيرة حسب ضيف برنامج الواقع العربي، ولكنها في الحقيقة، أي المأسسة، أقدم من ذلك بكثيرٍ، وأسبق على ظهور الاصطلاح بكثيرٍ جدّاً. ولأنّ التّركيز هنا على وقتنا فلا

37 - محمد فال ولد المجتبي، الإسلاموفوبيا القاتل .. على نفسها جنت أوروبا

38 - تيموثي سافيج، أوروبا والإسلام؛ الهلال المتنامي وصدام الثقافات، ترجمة الموقع، موقع إخوان أون لاين الاثنين 19 / 08 / 2004 م. البحث منشور في: (The Washington quarterly. No Summer 2004)

39 - برنامج الواقع العربي، الجاليات العربيّة والمسلمة بأوروبا وظاهرة إسلاموفوبيا؛ المسلمون محاصرون بالإسلاموفوبيا من الغرب وبأنظمة لا تقل إسلاموفوبيا عن الغرب - الجزيرة نت - الثلاثاء 9/2/6341 هـ - الموافق 2/21/4102 م

بأس من السير في هذا الطريق مستقلاً عن الماضي. وفي هذا الإطار فإن المسألة الأكثر أهمية التي يجب أن نقف عندها بدايةً هي الإحصائية التي قدّمتها مؤسسات أوروبية خالصة عن المساهمين في جملة الإسلاموفوبيا، إذ بيّنت هذه الدراسات «أن 64% ممن يقومون بهذه الحملة مؤسسات رسمية، و 34% كيانات قانونية، و 2% أفراد»^[40].

وفي عام 2005م «كشفت دراسة حديثة، حينها، بجامعة الأزهر عن أن عدد المواقع الإلكترونية، التي تهاجم الإسلام، سواءً بطريق مباشر أو غير مباشر، تتعدى عشرة آلاف موقع على شبكة الإنترنت. وأن الميزانية المرصودة لمهاجمة الإسلام في جميع وسائل الإعلام، ومنها الإنترنت تتعدى المليار دولار سنوياً»^[41].

في السياق ذاته المفكر المسيحي العربي الأمريكي جيمس زغبي رئيس المركز العربي الأمريكي يفتتح مقالاً له قبل أكثر من عشرة أعوام بقوله: «إن الحملة المعادية للعرب (والإسلام) المنتشرة في الولايات المتحدة اليوم هي حملة منظمة متعددة الاغراض تستهدف العديد من القادة العرب، والمؤسسات والإسلام»^[42].

أمام هذه المأسسة وما تقدّمه من إغراءات و غصّ نظير عن المتمادين في تصعيد الخوف من الإسلام ومحاربة الإسلام وتشويه الإسلام «أصبح الخوف من الإسلام أو الإسلاموفوبيا موضوعاً مطلوباً، وله نجومته ومشاهيره في مختلف وسائل الإعلام، خاصة الأمريكية... وتتصاعد حملة الإعلام الغربي ضدّ الإسلام وماكينته التي تحشد وتضخم، وسط غياب أيّ قوانين تجرّم مثل هذا النوع من التمييز»^[43]. وكذلك الأمر في أوروبا ومنها فرنسا إذ «تشكل ظاهرة الإسلاموفوبيا مادة دسمة في وسائل الإعلام الفرنسية، ونجومها مفكرون وسياسيون يمينيون

40 - من استقصاء من مة مناهضة اخطوف من الإسلام في أوائل عام 2016 م. نقلاً عن، برنامج بلا حدود، لقاء مع مايكل بريفو مدير الشبكة الأوروبية لمكافحة العنصرية، قناة الجزيرة، الأربعاء 7 أيلول/ سبتمبر 2016 م

41 - قدس برس، آل الموارد لمهاجم الإسلام، موقع دنيا الوطن، غزة 4 / 10 / 2005 م

42 - جيم زغبي، حمل منسق ومتعصب ، جريدة الشرق الأوسط، لندن، العدد 9029 ، الاثنين 20 لأدى الأخره الموافق ل8/ آب/ أغسطس 2003 م

43 - برنامج المرصد، عودة الإسلاموفوبيا.. وأطلس مستعد للقتال، الجزيرة نت، برنامج المرصد، الاثنين 1436 / 3 / 14 الموافق 5 / 1 / 2015 م

[44] فرنسيون يعتبرون الإسلام والمسلمين خطراً على ثوابت وقيم الدولة العلمانيّة، منتقدين لسياسيّة التّسامح مع المظاهر الإسلاميّة»^[45]

نجوم الإسلاموفوبيا هؤلاء نجومّ مستجلبون، ممثلون، لأنّ نجوم الإسلاموفوبيا الحقيقيون هم القادة والسياسيون، ممثلو الدّولة الغربيّة ورموزها وهم من أعلى المستويات في الدولة، ولا أدلّ على ذلك من تصريحات دونالد ترامب مرشّح سباق الرّئاسة الأمريكيّة منذ سنة إلى الآن، هذه التّصريحات التي يتعدّد إحصاؤها من كثرتها، وتحتاج وقفه خاصّة مطوّلة لكثرتها وشدة عدوانيتها.

ليس ترامب مرشح الرّئاسة الأمريكي منفرداً بتصعيد فوبيا لإسلام فقبل أكثر من عشر سنوات كان مرشّح الرّئاسة الأمريكيّة الواعظ التّلفزيوني بات روبرتسون قد قال: «إنّ المسلمين أسوأ من النّازيين»^[46]. وهذه لم تكن المرّة الأولى له وإنما هي جزء ما تاريخه الطويل.

وليس مرشّحو الرّئاسة الأمريكيّة منفردون بذلك بل الرّؤساء الأوروبيون أنفسهم منخرطون في حملة الإسلاموفوبيا وهذه المستشارّة الألمانيّة أنجيلا ميركل الشّيعيّة النّشأة والتّاريخ، اللوثرية الأسرة قالت عشية الانتخابات الألمانيّة في تموز/ يوليو من عام 2007م في مؤتمر حزبها الديمقراطي المسيحي: «يتعيّن أن ننتبه إلى عدم بناء قباب للمساجد أعلى بشكل واضح من أبراج الكنائس»^[47]. ولا ننسى تصريحات الرّئيس الفرنسي السّابق نيقولاي ساركوزي في هذه الفترة التي يحاول فيها العودة إلى قصر الأليزيه.

-
- 44 - الطريف الملفت أن اليسار هو الذي حمّل لواء العلمانية ويدافع عنها، ولكن في محاربة الإسلام تنطع اليمين لمخالفة قناعاته والدفاع قيم العلمانية
- 45 - فائزة مصطفى، الإسلاموفوبيا في فرنسا؛ حروب افتراضية، الجزيرة نت، الثلاثاء 22 / 9 / 1434 هـ الموافق 30 / 7 / 2013 م
- 46 - كا ون ذلك عبر محطة تلفزيون كريستشان برودكاستينا نيتوورك التي يملكها وتناقشتها وكالات أبناء مختلفة وكثيرة؛ واعظ مسيحي أمريكي يشبه المسلمين بالنّازيين، الجزيرة نت، الأربعاء 8 / 9 / 1423 هـ الموافق 13 / 11 / 2002 م
- 47 - محمود سلطان، الخوف من أسلمة أوروبا.. مجدداً، موقع الإسلام؛ حركة التوحيد والإصلاح، الأربعاء، 04 آذار/مارس 2009 م. وهو منشور في أكثر من موقع إلكتروني منها مثلاً: المسلم أون لائن، المختصر، وغيرهما.

الأمر لا يتوقف عند الرؤساء والمرشحين للرئاسة في أمريكا وأوروبا بل يصل الأمر إلى كبير المسيحيين في العالم بابا الفاتيكان ذاته. عندما تصدرُ الإساءة إلى الإسلام وتشويهه وشيطنته من أعلى وأكبر شخصيّة دينيّة مسيحيّة في العالم فلا يكن عدُّ ذلك مسألة عابرة، ولا زلة لسان، ولا سوء فهم، لا يمكن إلا أن تفهم في سياق مأسسة الحرب على الإسلام، مأسسة فوبيا الإسلام، ففي محاضرة عن الإيمان والعقل بألمانيا في منتصف أيلول 2006م اقتبس (على أساس ناقل لا مصدر) «بنديكْت السّادس عشر مقتطفاً من كتاب إمبراطور بيزنطي يقول فيه إنَّ محمد (عليه الصلاة والسلام) لم يأت إلا بما هو سيئٌ وغير إنساني كأمرة^[48] بنشر الإسلام بحدِّ السيف»^[49]. وعلى الرّغم من المطالبات العالميّة الواسعة ومن مختلف المستويات بأن يعتذر عن هذه الإساءة فإنّه لم يعتذر والتّوضيح الذي صدر عن مدير مكتبه الإعلامي الأب فيديريكو لومباردي كان أسوأ من الإساءة بمليون مرة وأكثر إذ قال: «إنَّ البابا لم (يشأ) إعطاء تفسير للإسلام يذهب في اتجاه العنف»^[50]. ولذلك لم يصف الإسلام بالعنف واكتفى بأن كل ما في الإسلام سيء.

وما دون هذه السُّقوف العليا فمن الطّبيعي أن يكون مختلف المسؤولين في الدّولة، كما أبنا في فقرات وفصول سابقة، سائرن على هذا الغرار والمنهج، فعندما تصرّح وزيرة العدل البريطانيّة أن: «التّطرّف الإسلاميّ يشكّل خطراً على المجتمع وتهديداً للأمن العام»^[51]. وتقوم وزارة الخارجيّة البريطانيّة بتبني الخطاب ونشره وتعميمه فنحن أمام عملٍ مؤسّساتيٍّ بما يقطع دابر أيّ شكٍّ أو تشكيكٍ...

المفكر المسيحيّ العربيّ الأمريكي جيمس زغبي يحدثنا عن آليّة الهجمة أو الحملة المنظّمة ضدّ الإسلام، وعن بعض شخصيّاتها في أمريكا.... «إنَّ الهجمات ضدّ العرب (الإسلام) الدّائرة الآن تعيد إلى الأذهان بعضاً من الشّخصيّات نفسها التي تشارك مرّةً أُخرى في حملة كراهيّة، وإن كانت موجهة هذه المرّة ضدّ أمّةٍ ودينٍ بأكمله. والمشاركون في هذه الحملة هم مجموعة من ممثلي عدّة منظمّاتٍ يمينيّة متطرّفة: قادة الجماعات الدّينيّة الأصوليّة،

48 - على أساس أن الرسول محمد عليه الصلاة والسلام هو من أَلف القرآن بالاعتقاد المسيحي

49 - وكالات، البابا ينتقد الإسلام ويقتبس إساءة لنبيه، الجزيرة نت، اخطي 14 / 9 / 2006 م

50 - وكالات، البابا نتق الإسلام و قتبس إساءة لنبيه

51 - نقلاً عن موقع اخطارجية البريطانية على موقع تويتر، تغريدة في يوم السبت 27 / 8 / 2016 م

ومجموعة مما يطلق عليها خبراء الإرهاب والإسلام {الذين هم في معظم الحالات مجموعة من المعادين للعرب (والإسلام) يرتدون أزياء مختلفة} ومجموعة مشتركة من الحزبين من أنصار حزب ليكود الإسرائيلي والمجموعة نفسها من قنوات التلفزيون ومحطات الإذاعة والصحف والمجلات... ومن خلال جهودهم المشتركة، يمكن تضخيم قصة تفتقر إلى الدليل أو الجوهر وتحويلها إلى حدثٍ إعلاميٍّ رئيسيٍّ»^[52].

والطريف الغريب العجيب في الأمر هنا، منطقيًا، وهو المقصود عمليًا، هو أن الدول الغربية لا تجد من تلجأ إليهم لتفهم الإسلام والمسلمين إلا أعداء الإسلام أو ما يمكن تسميته اليمين المسيحي المتطرف أو من المنسوبين إلى الإسلام وهم علمانيون لا يقلون عداً للإسلام عن اليمين الغربي المسيحي المتطرف، لا يمكن القول بأن هذا مصادفةً، ولا أنه جهلٌ من الدولة ومؤسساتها، إنه أمرٌ مقصودٌ مختارٌ بعنايةٍ، والأمثلة على ذلك كثيرةٌ جدًا أكثر من أن تحصى، منها على سبيل المثال أن مستشار الإدارات الأمريكية للشؤون الإسلامية وللمعلومات عن الإسلام والمسلمين هو **دوري چولد السفير الإسرائيلي** في أمريكا والمتحدث باسم نتن ياهو في 2003م بوصفه خبيراً في الشؤون الإسلامية وهو من هو في العداً للإسلام والمسلمين، وبعده حتّى الآن **توماس فريدمان وبرنار ليفي وبرنار لويس**... إنه قائم على فلسفة الاستشراق التي صوّرها بدقة إدوارد سعيد في كتابه «الاستشراق»^[53]، ففي رأسهم صورةٌ لا يريدون تغييرها وإمّا يريدون تغيير العقل الشرقي ليكون مثل الصورة التي رسموها هم عن الشرق.

خاتمة

ما يجب أن نختم به هو أن ما قدمه من هنا ليس إلا استعراضاً موجزاً عابراً غير مطول لحقيقة الحملة على الإسلام من جهتين:

الجهة الأولى أنها حملةٌ تاريخيةٌ قديمةٌ تعود إلى مئات السنين وليست حديثة كما يرى الكثيرون أو يظنون. وقد تتبعنا أمثلة وشواهد قليلةً نسبياً من كم هائل من الشواهد والأمثلة تؤكد هذه الحقيقة.

52 - جيمس زغبي: حملة منسقة ومتعصبة

53 - الدكتور إدوارد سعيد، الستشراق، صدر في طبعته الأولى بالإنجليزية عام 1977 م، والعربية الأولى عام 1981 م، وفي أقل من ثلاث سنوات ترجم إلى تسع لغات: الفرنسية، الألمانية الإسبانية، الإيطالية، التركية، الفارسية، الماليزية، اليابانية، العربية. وأثار ضجة عالمية واسعة وحرك السواكن والثوابت الثقافية.

الجهة الثانية أن هذه الحملة التي تسير تحت وفوق سقف الإسلاموفوبيا هي حملة مبرمجة منظمة تقودها الأنظمة الغربية بالمطلق أو على نحو عامٍّ ومعها المؤسسات الرسمية ومراكز الأبحاث. وهنا أيضاً لم نلجأ إلى التوسُّع لأنَّ شواهد المأسسة والأدلة كثيرة أيضاً وأكثر من أن تحصى.

وعلى هذين الأساسين يجب أن نفكر في الإسلاموفوبيا ونفهمها وليس على أساس أنَّها ظاهرة عارضةٍ أو طارئةٍ بسبب الطُروف العالمية الحالية أياً كان نوعها. وعلى أساسهما يجب أن تفكيرنا في الحلول والمساعي لمواجهتها ووضع حدٍّ لها.

ثبت المصادر

- أحمد قطرية (الدكتور): ندوة العرب والمسلمون في المخيِّلة الغربية؛ بحث في الأصول التاريخية.. واستعراض لمسببات الظاهرة واقتراحات حول كيفية تقديم صورة إيجابية للعرب والمسلمين للآخر - ندوة صحيفة الجزيرة الثقافية - الرياض - السعودية - شباط / فبراير 2007م.
- برنامج المرصد: عودة الإسلاموفوبيا.. وأطلس مستعد للقتال - الجزيرة نت - برنامج المرصد - الاثنين 1436/3/14 هـ - الموافق 2015/1/5م.
- برنامج الواقع العربي: الجاليات العربية والمسلمة بأوروبا وظاهرة إسلاموفوبيا؛ المسلمون محاصرون بالإسلاموفوبيا من الغرب وبأنظمة لا تقل إسلاموفوبيا عن الغرب - الجزيرة نت - الثلاثاء 1436/2/9 هـ - الموافق 2014/12/2م.
- برنامج الواقع العربي: عرب أوروبا وجديد الإسلاموفوبيا - الجزيرة نت - برنامج الواقع العربي - السبت 1436/3/12 هـ - الموافق 2015/1/3م.
- تيموثي سافيج: أوروبا والإسلام؛ الهلال المتنامي وصدام الثقافات - ترجمة الموقع - موقع إخوان أون لاين - الاثنين 2004/08/19م. البحث منشور في: (The Washington quarterly, No Summer 2004).
- جلال العالم وعبد الودود يوسف الدمشقي: قادة الغرب يقولون. لا يوجد ناشر ولا مكان نشر - 1395هـ.
- جيمس زغبى: حملة منسقة ومنتعصة - جريدة الشرق الأوسط - لندن - العدد 9029 - الاثنين 20 جمادى الآخرة الموافق لـ 18 آب / أغسطس 2003م.
- خالد وداعة: من أدلة تحريف الإنجيل - موقع شبكة الألوكة - الخميس 1432/6/28 هـ - الموافق 2011/6/1م.
- خالد يوسف: جريمة الرسوم؛ عدسة البقع السوداء وعين المخابرات - موقع المسلم نت - 4 آذار / مارس 2006م.

- سعد جمعة: المؤامرة ومعركة المصير. دار الكاتب العربي للطباعة والنشر - القاهرة - 1969م.
- علي بن محمد عودة (الدكتور): العدوان الفكري الغربي على الإسلام وعلى نبيه محمد عليه الصلاة والسلام - العرب نيوز - 18 حزيران/ يوليو 2016م.
- عمر فروخ (الدكتور) ومصطفى الخالدي (الدكتور): التبشير والاستعمار - لا يوجد ناشر ولا مكان نشر - 1973م.
- فائزة مصطفى: الإسلاموفوبيا في فرنسا؛ حروب افتراضية - الجزيرة نت - الثلاثاء 1434/9/22 هـ - الموافق 2013/7/30م.
- قدس برس: آلاف المواقع لمهاجمة الإسلام - موقع دنيا الوطن - غزة - 4 / 10 / 2005م.
- لبيب فهمي: المنتدى الأول لانتشار ظاهرة الإسلاموفوبيا في بروكسل - الجزيرة نت - الاثنين 1436/2/22 هـ - الموافق 2014/12/15م.
- متابعات: أسلمة الغرب... العقدة الأوروبية الجديدة - موقع إيلاف - الخميس 8 كانون الثاني/يناير 2015م.
- محمد البهي (الدكتور): الفكر الإسلامي وصلته بالاستعمار الغربي - مكتبة وهبة - القاهرة - 1964م.
- محمد فال ولد المجتبي: الإسلاموفوبيا القاتلة.. على نفسها جنت أوروبا - الجزيرة نت - الخميس 1432/8/27 هـ - الموافق 2011/7/28م.
- محمود سلطان: الخوف من أسلمة أوروبا.. مجدداً! - موقع الإسلام؛ حركة التوحيد والإصلاح - الأربعاء، 04 آذار/مارس 2009م. وهو منشور في أكثر من موقع إلكتروني منها مثلاً: المسلم أون لاين، المختصر، وغيرهما.
- موقع الخارجية البريطانية على موقع تويتر - تغريدة في يوم السبت 27 / 8 / 2016م.
- وكالات: البابا ينتقد الإسلام ويقتبس إساءة لنبيه - الجزيرة نت - الخميس 2006/9/14م.
- وكالات: واعظ مسيحي أمريكي يشبه المسلمين بالنازيين - الجزيرة نت - الأربعاء 1423/9/8 هـ - الموافق 2002/11/13م.

SÜLEYMÂNİYE KÜTÜPHÂNESİ EKREM KARADENİZ KOLEKSİYONU 5 NOLU İLÂHÎ DEFTERİ'NDEN GÜNÜMÜZE KAZANDIRILAN 4 İLÂHÎ, 2 TEVŞÎH, 1 DURAK NOTASI VE BU ESERLERİN MÜZİKAL ANALİZİ

4 Hymns, 2 Tevsih and 1 Durak Notes Regained from 5th Hymns Book in the Suleymaniye Library Ekrem Karadeniz Collection to the Present and Musicial Analysis of These Works

Prof. Dr. Ahmet Hakkı TURABİ*

Arş. Gör. Metin GÜNDOĞDU**

ÖZET

Bu makalede Süleymâniye Kütüphânesi Ekrem Karadeniz Koleksiyonu 5 Nolu İlâhî Defteri'ndeki günümüzde olmayan 4 ilâhî, 2 tevşih ve 1 durak notası incelenerek Osmanlıca rik'a yazısından günümüz notasına ve Türkçesine aktarılmış ve bu eserlerin müzikal analizi yapılmıştır. İlk olarak, kendi adıyla anılan koleksiyonun sahibi Ekrem Karadeniz'in hayatı ve bu koleksiyondaki defterlerin dağılımı tablo olarak verilmiştir. Son olarak, adı geçen 7 eserin orijinal nüshası ile birlikte günümüz notasına-Türkçesine aktarılmış haline ve bu eserlerin müzikal analizine yer verilmiştir. Müzikal analizde sırasıyla; eserlerin notası verilmiş, eserlerin güfte analizi, makam analizi, usûl analizi, form analizi yapılmış ve eserlerin orijinal halleri verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekrem Karadeniz koleksiyonu, Mûsikî, İlâhî, Tevşih, Durak, Analiz

ABSTRACT

In this article, noncurrent 4 hymns, 2 tevsih and 1 durak notes in the 5th hymns book Ekrem Karadeniz Collection in Süleymaniye Library, have been transferred from Ottoman rica writing to todays Turkish and todays notation system by examining. Furthermore the musical analysis of these works have been made. First, the owner of the collection that bears his name Ekrem Karadeniz's life and the distribution of the books in this collection are given in the table. Finally, it has been given 7 transferred copies to todays Turkish

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk Din Musikisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. (ahturabi@yahoo.com)

** Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk Din Musikisi Bilim Dalı Araştırma Görevlisi.
(metingundogdu5454@gmail.com)

Geliş Tarihi : 14.09.2016

Kabul Tarihi : 23.10.2016

along with original copies of the aforementioned 7 works and musical analysis of these works. In musical analysis, they have been given respectively place to note of works, the analyses of lyrics, music, rhythm and form and furthermore they have also been given place to the original verses of the works there.

Keywords: Ekrem Karadeniz collection, Music, Hymns, Tevsih, Durak, Analysis

Giriş

Kelime manası "Allâh'a âit" demek olan, Câmi ve Tekke mûsikîsinin ortak formu olarak kullanılan "ilâhî", Türk Din Mûsikîsi'nde; "dînî ve tasavvufî duyguları dile getirmek amacıyla, hece vezniyle yazılmış şiirlerin, muhtelif makam ve usûllerde bestelenmesinden teşekkül etmiş mûsikî eserleri" olarak tanımlanmaktadır. Câmi ve tekkelerde, mevlîd merâsiminde, terâvîh namazında ve çeşitli dînî toplantılarda da icrâ edildiğinden dolayı Cami ve Tekke Mûsikîsi'nin ortak formlarından biri olma özelliğine, aynı zamanda Türk Din Mûsikîsi 'nin en gözde bestesi olma özelliğine sahiptir. İlâhîler, diğer besteli formlara göre daha kolay, basit ve anlaşılabilir. Koro halinde icrâ edilmek için bestelenmişse "Cumhûr İlâhî" adını alır. Aynı zamanda dînî mûsikî eserlerine genel bir ad olarak koyulan "ilâhî", Arapça ise "Şuğul", Hz. Peygamberi övüyorsa "Na't", Hz. Peygamberin evsâfını dile getiriyorsa "Tevşîh", Bektâşîlere aitse "Nefes", Durak Evferi usûlü ile bestelenmişse "Durak" gibi isimler alır.¹

Câmi ve Tekke mûsikîsinde en çok kullanılan ilâhî formunun kendine mahsus bir usûl-tavri vardır. Bu formu şarkı ve türkû tavırlarından kurtarmak için bestekâr ve icrâcîların bilinçli olmaları ve usûl-tavırlarına dikkat etmeleri gerekmektedir.² Günümüzde bu formun beste ve icrâsında kayda değer bir artış sağlandığını söyleyebiliriz.

Makalenin Konusu

İçeriğinde dînî – ladînî mûsikî, saz mûsikîsi, ilâhîler, âyinler, duraklar, fasıl-lar, köçekçeler, marşlar olan Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan Ekrem Karadeniz Koleksiyonu, 63 defterden oluşmaktadır. Bu koleksiyonda bulunan 5 no'lu ilâhî defterinde 39 ilâhî, 9 tevşîh, 2 savt, 2 na't-ı şerîf, 1 mersiye, 1 durak ve 1 adet notasız güfte olmak üzere 54 notalı, 1 notasız eser bulunmaktadır. Bu ilâhî defterinden günümüze kazandırılan 4 ilâhî, 2 tevşîh, 1 durak notası ve bu eserlerin müzikal analizi, makalemizin konusunu oluşturmaktadır.

1 Yavuz Demirtaş, "Türk Din Mûsikîsi Formları", *Fırat Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 2009, 14:1, s. 224.

2 Kubilay Kolukıncı, *Notaları ile Yeni İlâhîler*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2011, s. 16.

Amacı

Türk din mûsikîsi repertuarına fayda te'mini açısından Ekrem Karadeniz Koleksiyonundaki 5 Nolu İlâhî Defteri'nden günümüze kazandırılan eserleri günümüz notasına ve Türkçesi'ne çevirip müzikal analiz ederek mâziden âtiye köprü kurup dinî mûsikîdeki kayıpların önüne geçmek ve günümüz mûsikî çalışmalarına ışık tutmak, bu makalenin gâyesi olmuştur.

Önemi

Ekrem Karadeniz Koleksiyonu olarak adlandırılan bu koleksiyon aslında Ekrem Karadeniz'in hocası olan Abdülkadir Töre'nin kendi el yazısı ile kale-me alınmıştır. Abdülkadir Töre'ye ait olan bu koleksiyon, öğrencisine intikal etmiş, o da vefat edince Karadeniz'in ailesi tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanmış, daha sonra bu isimle anılmaya başlamıştır. Belge niteliğinde olan bu koleksiyondaki defterlerin o dönemki şartlarda kaleme alınması, günümüzde icrâsı olmayan makamların o dönemde icrâ edilmesi ve notaya alınması, aynı zamanda tekke tavrı ile kaleme alınması, orjinalitesini göstermesi açısından önemi hâzidir. Ayrıca Abdülkadir Töre'nin, eserleri bestekârından veya icracısından bizâtihi dinleyip notaya alması çok önemlidir.

Arastırma Sürecinde Karşılaşılan Güçlükler ve Takip Edilen Yöntemler

- Yazı çeşidinin Osmanlıca rik'a yazısı olması, notaların soldan sağa olup sözlerin notaların üzerinde yer alması ve bu sözlerin notaların aksine sağdan sola olması, notaların tekke tavrı ile kaleme alınması, ilk başta işimizi zorlaştırmıştı. Ancak o dönemki şartlar göz önüne alındığında ve ülfet peydâ olduğunda işimiz çok daha kolaylaştı.
- Defterdeki bu 7 eserin günümüzde olup olmamasında, devlet korosunun internet sitesi, Aytaç Ergen'in *Türk Musikisi Notam* programı ve Ahmet Hakkı Turabi'nin *Sivâsi İlâhîler* ile *Niyâzi İlâhîler* adlı kaynakları, esas alınmıştır.
- Defterdeki notaların günümüz notasına ve Türkçesi'ne çevrilmesinde finale 2007 ve 2014 nota programı kullanılmıştır.
- Defterdeki notalarda sol anahtarı sadece ilk portede verilmiştir. Biz günümüzdeki notalarda olduğu gibi ve nota programının uyguladığı şekliyle her porteye sol anahtarı ekledik.
- Eserlerin çoğunda, arıza işaretleri donanımda verilmeyip ölçü içerisinde ayrı ayrı verilmiştir. Biz günümüzdeki şekliyle aynı olması ve kolaylığı açısından makamın değişmeyen arıza işaretlerini donanımda verdik.

1) Ekrem Karadeniz'in Hayatı ve Ekrem Karadeniz Koleksiyonu'ndaki Defterlerin Dağılımı

1.1. Hayatı

Ekrem Karadeniz, 14 Şubat 1904 'te Rize'de doğmuştur. Babası, Rize'nin tanınmış âilelerinden olan avukat ve sahaf Hulûsî Bey, annesi ise Zehra Hanım'dır.

³Ekrem Karadeniz'in soy kütüğü şöyledir : "Kara Süleyman Efendi - Müsellim Hasan Efendi - Süleyman Efendi - Hüseyin Efendi - Gemi Ustası Molla Tâhir - Sorgu Yargıcı Sâlih Bey - Avukat ve sahaf Mustafa Hulûsî Bey - Ekrem Karadeniz"⁴

İlk ve ortaokulu Rize'de okumuş, İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdikten sonra 19 Ağustos 1934 tarihinde İstanbul Hukuk Fakültesi'nden "Pekiyi" dereceyle mezun olmuştur. 1 Kasım 1927'de Tütün İnhisârı Muhâsebesi'nde çalışmaya başlamış, daha sonra İnhisârlar Müfettişliği'ne getirilmiştir.⁵ Bu müfettişliklerde bulunduğu sırada maruz kaldığı göz hastalığı neticesinde gözleri görmez olmuş, bu sebeple 17 Şubat 1944 yılında görevinden "mâlûlen" emekli olmuştur.⁶ Görme engelli olmasına rağmen yine de mûsikî ile iştigal etmekten geri durmamıştır.⁷ Bu târihten sonra Beyazıt Sahaflar Çarşısı'ndaki 12 numaralı dükkanında sahaflık yapmaya başlayarak ömrünün sonuna kadar bu uğraşıya devam etmiştir. 17 Ekim 1981'de Sahaflar Çarşısı'ndaki dükkanında beyin kanaması sonucu Çapa İlyardı Hastânesi'ne kaldırılmış ancak yapılan müdâhaleler fayda vermemiş, saat 11:45'te vefât etmiştir.⁸ Merkez Efendi Kozlu Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁹

1.2. Sanat Hayatı

Ekrem Karadeniz, mûsikî çalışmalarına ilkokulu bitirdiği yıllarda başlamış,¹⁰ 10-11 yaşlarındayken "Sotiri" 'den ud dersleri almaya başlamıştır. Daha sonra keman ve kânûn enstrümanları üzerinde çalışmış ve kanûn'u kendisine asıl saz olarak seçmiştir.¹¹ Ekrem Karadeniz, Hocası Abdülkadir Töre'yi 1930 yılında İbnülemin Mahmûd Kemâl İnal'ın evinde tanımıştır.¹² Kendisinden devamlı olarak

3 Mehmet Nazmi Özalp, *Türk Mûsikîsi Tarihi -Derleme-*, Ankara: Basılı Yayınlar Müdürlüğü Yayınları, 1986, cilt 2, s. 161.

4 M. Ekrem Karadeniz, *Türk Mûsikîsinin Nazariye ve Esasları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, [t.y], s. 9.

5 Karadeniz, s. 9.

6 Özalp, s. 161.

7 Mustafa Rona, *50 Yıllık Türk Mûsikîsi Bestekârlar ve Besteleri Güfteler ile*, İstanbul: Türkiye Yayınları, [t.y], s. 244.

8 Karadeniz, s. 9-10.

9 Nuri Özcan, "Karadeniz, M. Ekrem Hulûsî", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, s. 390.

10 Özalp, s. 161.

11 Karadeniz, s. 9-10.

12 Özalp, s. 161.

ders olarak mûsikî bilgisini iletmiş,¹³ Töre'nin vefâtına kadar kendisiyle mûsikî çalışmaları yapmıştır.¹⁴

İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın adı geçen eserinde, kendisini aynen şöyle ifade eder : “Mûsikîye 12 yaşında ud ve kânûn çalmakla başladım. Türk mûsikîsi üzerinde esaslı çalışmalarım, Cerrâh Paşa Gülşeni Mûsikî Mektebi sâhibi üstâd merhûm Abdülkâdir Bey'in derslerine başladıktan sonradır. 10 seneden fazla kendilerinden feyiz aldım.”¹⁵

Mûsikî nazariyatçısı kemânî-bestekâr Abdülkadir Töre, talebesi Ekrem Karadeniz'e “nazarî sistemle ilgili kendi notlarını kitap haline getirip neşretsin” şeklinde vasiyet etmiştir. Ekrem Karadeniz de bu vasiyete sâdik kalarak büyük boy altı ciltlik bir kitap hazırlamıştır.¹⁶

1.3. Bestekârlığı ve Eserleri

Türk mûsikîsi nazariyatı husûsunda hocası Abdülkadir Töre ile birlikte hazırlamaya başladıkları “Esâsât-ı Mûsikîyye ve Türk Mûsikîsi'nde Terakkî ve Tekâmül” adlı eseri üzerindeki çalışma Abdülkadir Bey'in vefâtı üzerine Ekrem Karadeniz tarafından 1965 yılında tamamlanmıştır. Bu eser, Arel-Ezgi sisteminden farklı, 41 aralıklı bir dizi temeline dayanan Abdülkadir Bey'in ses sistemi çerçevesinde şekillenmiş, “Türk Mûsikîsi'nin Nazariye ve Esâsları” adıyla neşredilmiştir. Ekrem Karadeniz, bu çalışmayı Abdülkadir Töre'ye ithâf etmiştir. Eseri hocasının kitabından edindiği bilgilerle hazırladığını ve özünün de Abdülkadir Bey'e ait olduğunu ifâde etmiştir. Abdülkadir Bey'in oldukça zengin olan nota koleksiyonu, talebesi Ekrem Karadeniz'e intikal etmiş, onun da vefâtından sonra ailesi tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır.¹⁷

Ekrem Karadeniz'in besteleri, muhtelif yayın organlarında yer almış, çok sayıda makale ve incelemeleriyle kongre ve bilimsel toplantılara bildiri olarak sunulmuştur. Ekrem Bey'in bu çalışmalarındaki en büyük destekçisi, kendisi gibi mûsikîşinâs ve hocası Abdülkadir Bey'in öğrencisi olan Nefise Karadeniz olmuştur.¹⁸

Ekrem Karadeniz'in kitabında Türk Müziği Nazariyatıyla ilgili olarak ortaya konulan çeşitli yenilikler özetle şöyledir:

13 Vural Sözer, *Mûzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi*, İstanbul: Atlas Kitabevi, 1964, s. 210.

14 Özalp, s. 161.

15 İbnülemin Mahmut Kemal, Hoş Sada Son Asır Türk Müsikîşinâsları, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1958. s. 175.

16 Murat Bardakçı, *Ekrem Karadeniz'in Kitabı Olayı*, İstanbul: Kurtiş Matbaacılık, 2004, s. 7.

17 Özcan, s. 391.

18 Karadeniz, s. 9.

1. “Ses sistemi, günümüze kadar başka hiçbir nazariyede görülmeyen 41 aralıklı dizi esâsına göre kurulmuştur. Bu sâyede icrâ ve teori arasında birlik sağlanmasına çalışılmış, transpoze olanakları son derece arttırılmış ve klasik sistemlerde rastlanan “kaypak bölgeler” sâbit duruma getirilmek istenmiştir.
2. Akustik konularda kesirli sonuçlar vermeye çok eğilimli olan geleneksel Sent Sistemi yerine “Türk Sent Usûlü” adı verilen yeni bir hesap biçimi ortaya konmuştur.
3. Makâmlar, diğer tüm teorilerin aksine tetrakord ve pentakord bölünümüyle değil, bağımsız dizilerin kimlik kazanmış şekilleri olarak ele alınmıştır. Makamların kendi aralarında, içerdikleri tam ve yarım seslere göre sınıflandırılmaları da ilk kez burada gerçekleştirilmiştir.
4. Yine makamlar konusunda gerekli açıklamalar, Rauf Yekta Bey tarafından ortaya atılan “Makâmlardaki Asıl Öğeler” yönteminin geliştirilmesiyle yapılmıştır.”¹⁹

Ekrem Karadeniz’in 1945-1950 yılları arasında *Tanın ve Yeni Sabah Gazeteleriyle, Mûsikî Mecmûası, Türk Kültürü, Türk Mûsikîsi Dergisi* gibi yayınlarda Türk mûsikîsi tarihi ve nazariyatıyla ilgili olarak birçok makalesi çıkmıştır. Unutulmaya yüz tutmuş olan Necd-i Hüseyinî makâmını canlandırmadaki gayretleriyle tanınan Ekrem Karadeniz’in ilâhî, saz semâîsi, sirta ve şarkı formlarında otuza yakın bestesi bulunmaktadır. Bestelemiş olduğu ilk eser de “Gözü dünya mı görür âşık-ı dîdâr olanın” mısraı ile başlayan hüseyinî şarkısıdır.²⁰ Güfte ve bestesi kendisine ait olan bir ilâhîsini örnek verirsek;

Bestenigâr İlâhî

Usûl Düyek

İçimde sönmeyen aşkınla mestim Yâ Resûlallâh
Nazar etmem cihana meylî kestim Ya Resûlallâh
Perîşân Ekremin hâli medet kıl zâhir ü bâtin
Brakma her iki âlemde destim Ya Resûlallâh.²¹

1.4. Ekrem Karadeniz Koleksiyonu’ndaki Defterlerin Dağılımı

Altmış üç defterden oluşan Ekrem Karadeniz koleksiyonunda dînî mûsikî, lâ dînî mûsikî, saz mûsikîsi, kanto ve marşlar yer almaktadır. Bu nota koleksiyonu Süleymaniye Kütüphanesi’ndedir. İbrahim İskender Pekgeçgil’in *Abdülkadir Töre*

19 Karadeniz, s. 10-11.

20 Özcan, s. 391.

21 İnal, s. 175.

Koleksiyonu 3 numaralı Âyin Defteri ve Bilinmeyen İki Âyin Notası adlı yüksek lisans tezinde verdiği bilgiye göre; bu defterlerin genel olarak dağılımı şu şekildedir:

DEFTER NO	MUHTEVÂ
1. DEFTER	MİRACİYYE ve NOTALARI
2-4. DEFTER	MEVLEVÎ ÂYINLERİ
5-12. DEFTERLER	İLÂHÎLER
13-14. DEFTERLER	DURAK VE İLÂHÎLER
15. DEFTER	MEVLEVÎ ÂYİN PEŞREVLERİ
16. DEFTER	DİNÎ ESERLER FİHRİSTİ
17-35. DEFTERLER	MUHTELİF KLASİK ESERLER
36. DEFTER	ABDÜLKADİR TÖRE'NİN ESERLERİ
37-38. DEFTERLER	HÜSEYİN SADETTİN AREL'İN ESERLERİ
39-40. DEFTERLER	MUHTELİF BESTEKÂRLARIN ESERLERİ
41. DEFTER	KÖÇEKÇELER
42. DEFTER	MARŞLAR
43-44. DEFTERLER	KLASİK ESERLER
45. DEFTER	KLASİK SAZ ESERLERİ
46. DEFTER	MUHTELİF MAKAMLARDA ARANAĞMELER
47. DEFTER	MUHTELİF ESERLER
48-60. DEFTERLER	MUHTELİF FASILLAR
61. DEFTER	MUHTELİF ESERLER
62. DEFTER	KLASİK ESERLER
63. DEFTER	KLASİK ESERLER FİHRİSTİ
64. DEFTER	USÛL-İ TA'LİM KEMAN METODU
65. DEFTER	TÜRK MÛSİKİSİ NAZARİYESİ ve ESASLARI

22

22 İbrahim İskender Pekgeçgil, Abdülkadir Töre Koleksiyonu 3 numaralı Âyin Defteri ve Bilinmeyen İki Âyin Notası, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009, s. 10-11.

2) Süleymâniye Kütüphanesi Ekrem Karadeniz Koleksiyonu 5 Nolu İlâhî Defteri'nden Günümüze Kazandırılan 4 İlâhî, 2 Tevşih, 1 Durak Notası ve Bu Eserlerin Müzikal Analizi

2.1.1 Eserin Notası

SÛZ-İ DÎL İLÂHÎ

Bakıp cemâl-i yâre

Usûl : Evsât

Güfte : Niyâzî-i Mısrî Hz.
Beste : Hoca Fehmî Efendi

Ba kıp ce mâ li yâ re
Ça ğı rı ram dost dost
Dil ol du pâ re pâ re
Ça ğı rı ram dost dost
Gel dim ol dost i lin den
ko ka ko ka gü lün den
Ni yâ zi nin di lin den
Ça ğı rı ram dost dost

Bakıp cemâl-i yâre
Çağırırım dost dost
Dil oldu pâre pâre
Çağırırım dost dost

Aşkın ile dolmuşum
Zühdümü yanılmışım
Mest-i müdâm olmuşum
Çağırırım dost dost

Mescid ü meyhânede
Hânede virânede
Kabe'de puthânede
Çağırırım dost dost

Sular gibi çağ çağ
Dolaşırım dağ dağ
Hayrân bana sayr u sağ
Çağırırım dost dost

Geldim cihâna garîp
Oldum güle andelîb
Her dem ciğerler delip
Çağırırım dost dost

Dünyâ gamından geçip
Yokluğa kanat açıp
Aşk ile dâim uçup
Çağırırım dost dost

Aradığım cândadır
Cânda vü hem tendedir
Bilir iken bendedir
Çağırırım dost dost

Gâh düşerem mutlaka
Geh asl u geh mülhaka
Bakıp kamudan Hakk'a
Çağırırım dost dost

Geldim o dost ilinden
Koka koka gülünden
Niyâzî'nin dilinden
Çağırırım dost dost

2.1.2 Güfte Analizi

Eserin güftesi, Niyâzi-i Mısırî'ye aittir. Defterde eserin güftesinin bir kısmı verilmiştir. Eksik olan güfte, Ahmet Hakkı Turabî'nin *Niyâzi İlâhiler*²³ adlı eserinden alınarak tamamlanmıştır.

Güfte: İlk ve son mısralarını verdik. Nota'da tamamı mevcuttur.

Bakıp cemâl-i yâre	Geldim o dost ilinden
Çağırırım dost dost	Koka koka gülünden
Dil oldu pâre pâre	Niyâzi'nin dilinden
Çağırırım dost dost	Çağırırım dost dost

Konu: İlâhî aşk.

Güftekâr; Niyâzi Mısırî: (1618-1694) Halvetî tarikatının Niyâziyye veya Mısriyye kolunun kurucusu, önemli bir mutasavvıf ve şeyhtir. Yunus Emre yolunun takipçisi, cezbeli bir sûfi şâir olan Niyâzi Mısırî, 8 Şubat 1618 Cuma gecesi Malatya'da doğmuştur. Asıl adı Mehmed olup Niyâzi ve Mısırî ise mahlaslarıdır. Tahsilini Mısır'da yapmasından dolayı "Mısırî" diye anılmaktadır.²⁴ Erken yaşlarda başlamış olduğu tahsili ile ilmiye sınıfına girmiş ve kadılık görevini üstlenmiştir. Manevî yolculuğu Halvetî ricalinden Nureddinzâde Muslihiddin Efendi ve Kerimüddin Halvetî ile başlamış olup Bayramiyye tarîki büyüklerinden Hz. Üftâde ile kemâl bulmuştur. Netice olarak Hz. Peygamberden kesintisiz bir silsile ile gelen nebevî mirası Celveti pîri olarak devam ettirmiştir. 78 yaşında 16 Mart 1694 Çarşamba günü kuşluk vakti vefat etmiştir.²⁵ Niyâzi Mısırî'nin eserlerinin başlıcaları şunlardır. *Mevâ'idü'l-'irfân*, *Mecâlis*, *Dîvân*, *Mecmûa*, *Tuhfetü'l-Uşşâk*, *Risâle-i Devriyye*, *Tesbi'-i Kasîde-i Bürde*²⁶

Bestekâr; Fehmi Efendi: (ö.1839) Günümüz Bulgaristan sınırları içinde kalan İslimye'de (Sliven) doğmuştur. Sünbülüyye tarikatına intisap etmiştir. Fatih Altımermer'deki Hekimoğlu Ali Paşa Camii müezzinliği yapmış olan Fehmi Efendi özellikle sesinin güzelliği ve zikri idâre etmedeki ustalığıyla dikkati çekmiştir. Asıl şöhretini zâkirbaşılıkla yapmış, ayrıca bestelediği dinî ve lâdinî eserlerle zamanın mûsikîşinâsları arasında haklı yerini almıştır. Fehmi Efendi'nin bu sahada özellikle Durakçı Hacı Hafız Bey'den istifâde etmiştir. Ondan 500 kadar ilâhî ve birçok durak meşk etmiş ayrıca Nâyî Osman Dede'nin mi'râciyyesini de meşkettiği ifâde edilir. Suphi Ezgi'nin neşrettiği durakların tamamına yakın kısmını, hocalık konusundaki gayret ve titizliği Fehmi Efendi'den aldığı söylenmektedir. Abdülkadir Töre, Zeki Çağlarman ve zâkirbaşı Ali Gerçek gibi önemli mûsikîşinâslar yetiştirmiştir. Yılmaz

23 Eserin künyesi şudur: Ahmet Hakkı Turabî, *Niyâzi İlâhiler*, İstanbul: Asitan Yayıncılık, 2011, s. 331.

24 Kenan Erdoğan, *Niyâzi Mısırî Dîvânı(Tenkitli Metin)*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Baskı, 1998, s. 53-57.

25 Erdoğan, s. 90.

26 Mustafa Aşkar, "Niyâzi-i Mısırî", *DİA*, XXXIII, İstanbul, 2007, s. 167-168.

Öztuna, Fehmi Efendi'nin mûsikî eserlerinden beste, semâî, şarkı, durak ve ilâhî formlarındaki toplam on sekiz adedini kaydetmiştir. Fehmi Efendi, 25 Ocak 1935 tarihinde vefat etmiş ve dergâhın karşısında bulunan mezarlıkta Hacı Nafiz Bey'in kabri yanına defnedilmiştir.²⁷

Vezni: Şiir, hece vezniyle yazılmış koşma/mütekerrir murabba biçimindedir. Son mısraları "dost u dost" ve "çağ u çağ" ile "dağ u dağ" kelimeleri gibi okunarak hece tamamlanmaktadır. 3+4= 7'li hece.

Cemâl-i yâre: Sevgilinin güzelliği (yüzü)

Dil: Gönül, kalp

Pâre: Parça

Mest-i müdâm: Devamlı sarhoş (manevi anlamda)

Sayr u sağ: Hasta ve diri

Andelib: Bülbül

Mülhaka: Sonradan takılmış, katılmış

2.1.3. Makam Analizi

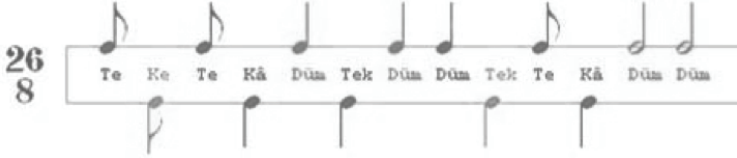
Esere Hüseyinî perdesi ile başlanarak Hüseyinî üzerinde Zirgüleli Hicâz çeşnisi yapılmış ve Hüseyinî perdesinde Hicâz çeşnisi yapılarak Muhayyer'de asma karar yapılmıştır. 2. satıra tiz Bûselik ile başlanarak makamın birinci mertebede güçlüsü olan Hüseyinî'de Hicaz çeşnisi yapılmış ve aynı perdede asma karar yapılmıştır. 3. satıra Dügâh ile başlanarak Dügâh üzerinde Nikriz çeşnisi yapılmış ve makamın ikinci mertebede güçlüsü olan Bûselik perdesinde Hicâz çeşnisi yapılarak Dügâh perdesinde Nikriz çeşnisi ile asma karar yapılmıştır. 4. satıra Bûselik perdesi ile başlanarak makamın kararı olan Hüseyinî Aşîrân perdesinde Hicâz yapılarak işlenmiş ve tekrar karara gidilmiştir. 5. satıra 4. satırda olduğu gibi Bûselik perdesi ile başlanarak Hüseyinî Aşîrân perdesinde Hicâz yapılarak işlenmiş ve devam edilmiştir. 6. satıra yine Bûselik perdesi ile başlanarak Bûselik perdesinde Hicâz işlenmiş, öyle ki Bûselik'te Hicâzı vurgulamak için la diyez (yeden) kullanılmış ve Bûselik perdesinde asma karar yapılmıştır. 7. Satır, 3. satır ile aynıdır. 8. Satır, 4. satır ile aynıdır.

27 Nuri Özcan, "Fehmi Efendi, Cerrah", *D/A*, XII, İstanbul, 1995, s. 297.

2.1.4. Usûl Analizi

Eserin tamamı Evsât (26/8) usûlündedir.

2.1.5. Form Analizi

Eser, dinî mûsiki formlarından olan ilâhî formundadır. Şekil olarak şöyle gösterebiliriz:

A + B + C + D + E + F + G + H
— 6 — 6

A: 1. Mısra

B: 2. mısra

C: 3. mısra

D: 4. mısra

E: 5. mısra

F: 6. mısra

G: 7. mısra

H: 8. mısra

D ile H melodisi aynıdır. C ile G melodisi aynıdır.

2.1.6. Eserin Orjinali

“Bakıp cemâl-i yâre” mısraı ile başlayan Sûz-i Dil İlâhî.

Handwritten musical score for 'Sûz-i Dil İlâhî'. The score is written on a single page of aged paper. At the top, there is a title in Ottoman Turkish: "Sûz-i Dil İlâhî" followed by "Bakıp cemâl-i yâre" in a smaller font. The music is written on a grand staff with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The melody is written on the upper staff, and the accompaniment is written on the lower staff. The lyrics are written in Ottoman Turkish below the music. The score consists of several lines of music, with the lyrics starting with "Bakıp cemâl-i yâre". The page number "23" is written in the bottom right corner.

Handwritten title: Sûz-i Dil İlâhî
Handwritten lyrics: Bakıp cemâl-i yâre...
Page number: 23

2.2.1. Eserin Notası

RAST TEVŞİH

Mürğ-i sidre şûle-i dilhânemin pervânesi

Usûl : Evsât

Güfte : Tâhirü'l-Mevlevî

Beste : Abdülkadir Töre

Mür Şev gi ki sid ruh re sâ şû rı le i dil
Şev ki ruh re sâ şû rı Mu ham med
hâ ne bi min ten per vîr vâ ey ne si di
Cün ki sî nem nû rı aş kı
Ol du dil â yî ni aş kın
Ah me dî nin lâ ne si
tâ hir â teş hâ ne si

Mürğ-i sidre şûle-i dil-hânemin pervânesi
Çünkü sinem nûr-i aşk-ı Ahmedî'nin lânesi
Şevk-i ruhsâr-ı Muhammed kalbî tenvîr eyledi
Oldu dil âyin-i aşkın Tâhir âteş-hânesi

2.2.2. Güfte Analizi

Eserin güftesi Tâhirü'l-Mevlevî'ye aittir. Defterde güftekâr belirtilmiştir.

Güfte: Mürg-i sidre şûle-i dil-hânemin pervânesi
Çünkü sînem nûr-i aşk-ı Ahmedî'nin lânesi
Şevk-i ruhsâr-ı Muhammed kalbi tenvîr eyledi
Oldu dil âyin-i aşkın Tâhir-hânesi

Konu: Peygamber aşkı.

Güftekâr; Tâhirü'l-Mevlevî: (1877 – 1951) İstanbul Taşkasap'ta (Fındıkzâde) doğmuş olup asıl adı Mehmed Tâhir'dir. Babası hademe-i hâssa başçavuşlarından Mustafa Saffet Bey'dir. Mevlevî dervişi olan Hattat Mehmed Tâhir Efendi'nin torunudur. Çelebi kişiliğinin yanında hicivleri ve kalem mücadeleleriyle tanınmış, Yenikapı Mevlevihânesi gibi İstanbul'un bir sanat ve edebiyat muhitinden feyiz alıp ilim ve irfan havası içinde bir ömür sürmüştür. Hürriyetçi bir karaktere sahip olan Tâhirü'l-Mevlevî'nin talebelerinin sayısı binleri aşmıştır. Talebelerinden pek çoğu önemli mevkilere yükselmiştir. 1951 yılında vefat etmiş, cenâzesi vasiyeti üzerine Yenikapı Mevlevihânesi'nde annesi Emine Emsal Hanım'ın yanına defnedilmiştir. Eserlerinden bazıları: Şiirlerinden; *Divânçe-i Tâhir*. İslam Târîhi ve Medeniyeti alanında; *Hz. Peygamber ve Zamani*. Çevirilerinden; Hind Masalları...²⁸

Bestekâr; Abdülkadir Töre: Türk mûsikîsinin değerli üstâdı, 1873 yılında Türkistan'ın Kaşgar şehrinde dünyaya gelmiştir. Babasının elçi bulunduğu sırada beş yaşındayken annesiyle birlikte İstanbul'a gelmiş ve yerleşmişlerdir. İlk eğitimini Hindistan'da almış, ancak Hindistan'ın iklimi sebebiyle İstanbul'a dönmüşlerdir. Daha sonra tahsiline Yusufpaşa ve Davutpaşa mekteplerinde devam eden üstâd, Abdürrahman Şeref Efendi'nin müdürlüğü yıllarında iki yıl da Mülkiye'ye devam etmiştir. Memûriyete Dâhiliye Nezâreti Mektûbi Kalemî'nde başlayıp Hâriciye Nezâreti Müracaât Kalemî Mümeyyizliği'nden emekli olmuştur.²⁹ 27 Ağustos 1946 Salı günü kendi evinde sabaha karşı saat 05:00'da vefât etmiş, Eyüp sırtlarındaki aile mezarlığında annesinin ve kardeşinin yanına defnedilmiştir.³⁰ Dârü'l-Elhân'da mûsikî nazariyatı dersleri vermiş ve Tanbûrî Cemil Bey'in vefâtından sonra sersâzendeliğe lâyık görülmüştür.³¹ Hâliidiyye tarîkâtı şeyhi Küçük Hüseyin Efendi'ye intisâb etmiş, aynı zamanda Şabâniyye muhibbî olmuş, Nakşibendî ve Bektâşi tekkelerine de devam ederek tasavvufî sahada söz sâhibi olmuştur.³² Üstâdın 1913'te neşrettiği "keman metodu" mûsikî sahasında bir boşluğu doldurmuştur. İleri gelen talebelerinden Ekrem Karadeniz'in ifâdesine

28 Alim Kahraman, "Tâhirü'l-Mevlevî", *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2010, s. 407-409.

29 Karadeniz, s. 13.

30 Karadeniz, s. 14.

31 Sözer, s. 425.

32 Özcan, "Töre, Abdülkadir", s. 279.

göre en kıymetli bestekârlardan Abdülkadir Bey'in ilâhî, durak, peşrev, semâi, beste, nakş ve şarkıdan müteşekkil 200'den fazla eseri mevcuttur.³³

Vezni: Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün

Mürg-i sidre: Cebrâil Aleyhisselam.

Şûle-i dil hâne: Gönül evinin ışığı. (alevi, ateşi)

Sîne: Kalp, göğüs.

Lâne: Yuva.

Ruhsâr: Yanak.

Tenvîr: Işıklandırma, nurlandırma, aydınlatma.

Âyîn: Tören, merâsim.

Tâhîr: Temiz, pâk ve bu eserin güftekârının ismi.

2.2.3. Makam Analizi

Eser, Hüseyinî Aşîrân ile Muhayyer perdesi arasında bir seyir takip etmiştir. Esere Rast perdesi ile başlanarak ilk, Hüseyinî Aşîrân perdesi üzerinde Nişâbûr çeşni yapılmış, sonra makamın asma karar perdelerinden olan Segâh perdesi üzerinde Segâhlı kısa bir kalış yapılarak makamın güçlüsü olan Nevâ perdesi üzerinde asma kalış yapılmıştır. 2. satıra Nevâ perdesi ile başlanarak Acemli Rast dizisi işlenmiş ve Segâh perdesinde eksik Ferahnaklı asma karar yapılmış ve daha sonra makamın kararı olan Rast perdesinde Rastlı karar yapılmıştır. 3. satıra Gerdâniye perdesi ile başlanarak makamın tiz kararı olan Gerdâniye üzerinde Rast'lı asma karar yapılmış, sonra Nevâ perdesinde Rast'lı asma karar yapılmış ve daha sonra Acemli Rast dizisi işlenerek tekrar Nevâ perdesinde Rast'lı asma karar yapılmıştır. Son satıra Nevâ perdesi ile başlanarak Acemli Rast dizisi işlenmiş, Rast perdesinde Rast'lı asma karar yapılmış ve tekrar Rast perdesinde Rast'lı karar yapılarak eser nihayete erdirilmiştir.

2.2.4. Usûl Analizi

Eserin tamamı Evsât (26/8) usûlüdedir.

33 İnal, s. 27-28.

2.2.5. Form Analizi

Eser, dînî mûsikî formlarından olan tevşîh formundadır. Mevlîd bahirleri arasında okunmak üzere bestelenmiş ilâhîlere, bu ad verilmiştir. Şekil olarak şöyle gösterebiliriz:

A + B + C + D

A: Bir'in 1. yarım mısrası

B: Bir'in 2. yarım mısrası

C: İki'nin 1. yarım mısrası

D: İki'nin 2. yarım mısrası

Birinci mısra ile üçüncü mısra melodisi aynıdır. İkinci mısra ile dördüncü mısra melodisi aynıdır.

2.3.1. Eserin Notası

SABÂ İLÂHÎ

Yüce dağ başında

Usûl : Düyek

Güfte : Hüseyin Hüsnü Ef.
Beste : Abdülkâdir Töre

Yü ce dağ ba şın da ben de kar i dim
Yel es tik ce yıl mır yıl mır e ri rim
E zel yâ rin kıy met li si ben i dim
E zel yâ rin kıy met li si ben i dim
Şim di ka pı lar da ba kan ben ol dum

Yüce dağ başında ben de kar idim
Yel estikçe yılmır yılmır eririm
Ezel yârin kıymetlisi ben idim
Şimdi kapılarda bakan ben oldum

2.3.2. Güfte Analizi

Eserin güftesi, defterde belirtildiği üzere Hüseyin Hüsnî Efendi'ye aittir.

Güfte: Yüce dağ başında ben de kar idim
Yel estikçe yılmır yılmır eridim
Ezel yârin kıymetlisi ben idim
Şimdi kapılarda bakan ben oldum

Konu: Ayrılık ve sitem.

Güftekar; Hüseyin Hüsnî Efendi: Bu isimde iki şahıs mevcuttur. Birincisi; Etyemez tekkesi şeyhi Hüseyin Hüsnî Efendi'dir. Güzel sesiyle mevlîd ve mersiye okumakla tanınmıştır. 25 muharrem 1346 (1927) tarihinde vefat etmiş, Merkez Efendi mezarlığına defnedilmiştir.³⁴ İkincisi; Koca Mustafa Paşa zâkirbaşı Hüseyin Hüsnî Efendi'dir. 20 şevval 1312 (1894) tarihinde vefât etmiş, Silivrikapı mezarlığına defnedilmiştir.³⁵ Defterde bu zât ile ilgili olarak sadece "Tarikât-i Nakşibendiyyeden" ifâdesi geçmektedir.

Bestekâr: Abdülkadir Töre.

Vezni: Eser, heceyle yazılmıştır. 11'li hece ölçüsü.

Yel: Rüzgâr

Yılmır: İlık

Ezel: Öncesi

Yâr: Sevgili

2.3.3. Makam Analizi

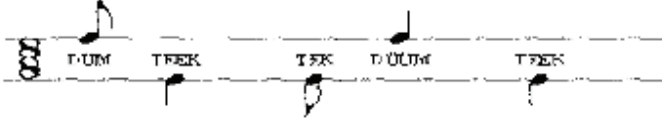
Eser, Rast ile tiz Nevâ perdesi arasında bir seyir takip etmiştir. Esere Segâh perdesi ile başlanıp Çargâh üzeri Hicâz çeşnili dolaşarak makamın kararı olan Dügâh üzerinde Sabâ'lı asma karar yapılmış ve sonra makamın asma kararlarından olan Çargâh perdesinde asma karar yapılmıştır. İkinci satıra Hicâz (Re bemol) perdesi ile başlanarak Sabâ makamı işlenerek makamın kararı olan Dügâh perdesinde kalışlar yapılmıştır. 3. satıra Gerdâniye perdesi ile başlanarak makamın tiz kararı olan Muhayyer perdesinde asma kalış yapılmış, daha sonra Muhayyer üzeri kısa bir Kürdî çeşnisi gösterilip Acem Aşîrân üzerinde Çargâh çeşnisi işlenerek asma karar yapılmıştır. 4. satıra Çargâh perdesi ile başlanmış Acem üzerinde Acem Aşîrân çeşnisi yapılarak Çargâh perdesinde asma karar yapılmış, daha sonra tekrar Sabâ makamına geçilip Çargâh perdesinde asma karar yapılmıştır. 5. satır 2. satır ile aynıdır. Sabâ makamı dizisinden biri olan Şehnâz perdesi bu ilâhîde hiç kullanılmayıp onun yerine Muhayyer perdesi kullanılmıştır.

34 Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Müsikişi Antolojisi*, İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası, 1942, cilt 1, s. 660-661.

35 Ergun, s. 488.

2.3.4. Usûl Analizi

Eserin tamamı Düyek (8/8) usûlündedir.

2.3.5. Form Analizi

Eser, dînî mûsikî formlarından olan ilâhî formundadır. Defterdeki orijinal notada belirtildiği üzere bu eser, iki zemin + iki meyândan oluşmaktadır. Şekil olarak şöyle gösterebiliriz:

A + B + C + D + E
6   6

B ile E ile melodisi aynıdır.

- A: 1. mısra
- B: 2. mısra
- C: 3. mısra
- D: 4. mısra
- E: 5. mısra

2.4.1. Eserin Notası

MÂHÛR TEVŞİH

Hâlik'in mahbûbusun

Usûl : Evsât

Güfte : ?

Beste : Hacı Fâik Bey

Hâ li kın mah bû bu sun â
lem le rin Sul tâ nı sın
Ey Ne biy yi müc te bâ Hakk
kın bi ze ih sâ nı sın
Kâ i nâ tın mef ha ri hem
cüm le nin Zî şâ nı sın
Ey Ne biy yi müc te bâ Hakk
kın bi ze ih sâ nı sın

Hâlik'in mahbûbusun âlemlerin Sultânı'sın
Ey Nebiyyi müctebâ Hakk'in bize ihsânısın

Kâinâtın mefhâri hem cümlenin zîşânısın
Ey Nebiyyi müctebâ Hakk'in bize ihsânısın

2.4.2. Güfte Analizi

Eserin güftekarı bilinmemektedir.

Güfte: Hâlik'in mahbûbusun âlemlerin Sultânı'sın
Ey Nebiyyi müctebâ Hakk'ın bize ihsânısın
Kâinâtın mefhâri hem cümlenin zîşânısın
Ey Nebiyyi müctebâ Hakk'ın bize ihsânısın

Konu: Peygambere övgü. (Medhiyye)

Güftekar: Bilinmemektedir.

Bestekâr; Hacı Faik Bey: (ö.1891) İstanbul-Üsküdar'da doğmuş olup asıl adı Ahmed Fâik'tir. Sa'diyye ve Mevleviyye tarikatlarına intisâb etmiştir. Küçük yaşta Enderun'a alınmış orada yetiştirilmiştir. Dellâlzâde İsmail Efendi'den ilk mûsikî derslerini almıştır. Önemli bestekârlığı yanında aynı zamanda ses ve icrasının güzelliği ile de güçlü bir hânende olarak meşhûr olmuştur. Hacı Faik Bey'in, Türk mûsikisinde dinî ve lâdinî pek çok formda 600'e yakın eser bestelediği ifâde edilir. Ancak, başta Mevlevî âyini olmak üzere tevşih, şughul, ilâhî gibi dinî eserleri yanında kâr, semâî ve şarkî formunda toplam 170 kadar bestesi günümüze ulaşabilmiştir. Bestelemiş olduğu üç ayından biri olan Hûzzam âyini unutulmuş ancak, Yegâh âyininin bir selâmı ile Dügâh âyinin tamamı zamanımıza ulaşmıştır. Bestelerinin çoğunu teşkil eden şarkılarında Hacı Arif Bey'in tesirinin hissedildiği söylense de üslup sahibi bir bestekâr olduğu bestelediği eserlerinde görülmektedir. Aynı zamanda iyi bir neyzen ve giriftzen olan Hacı Faik Bey, Fâik mahlası ile şiiirler yazmıştır. Şiiirlerinin topladığı bir eserine bugüne kadar rastlanmamışsa da bestelediği eserlerden güftesi kendisine ait olanların bir kısmı Fâikü'l-âsâr adıyla neşrettiği güfte mecmuasında mevcuttur. Fâik Bey, zatürre hastalığından dolayı 1891'de Bulgurlu Libadiye'deki köşkünde vefât etmiş ve Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir.³⁶

Vezni: Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün

Hâlik: Yaratan.

Mahbûb: Dost, sevgili.

Müctebâ: Seçilmiş, seçkin.

Mefhâr: Övünme, övünmeye sebep olan.

Zîşân: Şerefli

2.4.3. Makam Analizi

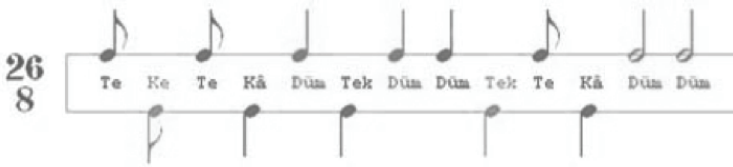
Eser, Geveşt ile tiz Çârgâh perdesi arasında bir seyir takip etmiştir. Esere

36 Nuri Özcan, "Hacı Fâik Bey", *DİA*, XXIV, İstanbul, 1996, s. 474.

Gerdâniye (Tiz karar) perdesi ile başlanmış, Gerdâniye perdesinde Çârgâh çeşnili dolaşılıp aynı perdede asma karar yapılmış ve Nevâ üzerinde Çârgâh çeşnili dolaşılıp aynı perdede asma karar yapılmıştır. 2. satıra Nevâ perdesi ile başlanmış, Gerdâniye perdesinde Çârgâh çeşnili dolaşılıp iki kere aynı perdede asma karar yapılmıştır. 3. satıra Gerdâniye perdesi ile başlanmış, Nevâ üzerinde Çârgâh çeşnili dolaşılıp aynı perdede asma karar yapılmış, sonra Acemli Rast yapılarak (Nevâ üzeri Bûselik) Segâh perdesinde Segâh'lı asma karar yapılmıştır. 4. satıra Rast perdesi ile başlanmış, iki kere makamın kararı olan Rast üzerinde Rast'lı (Çârgâhlı kalış) karar yapılmıştır. 5. satıra Nevâ ile başlanmış, Hûzzâm yapılarak Segâh'ta asma karar yapılmış ve Hûzzâm makamı devam ettirilerek Nevâ üzerinde asma karar yapılmıştır. 6. satıra Nevâ ile başlanmış, Nevâ'da Hicâz çeşnisi ile dolaşılarak iki kez Gerdâniye üzerinde asma karar yapılmıştır. 7. satır, 3. satır ile aynıdır. 8. satır, 4. satır ile aynıdır.

2.4.4. Usûl Analizi

Eserin tamamı Evsât (26/8) usûlündedir.

2.4.5. Form Analizi

Eser, dinî mûsikî formlarından olan tevşîh formundadır. Şekil olarak şöyle gösterebiliriz:

A + B + C + D + E + F + G + H
6 — 6 —

C ile G; D ile H melodisi aynıdır.

- A: Bir'in 1. yarım mısrası
- B: Bir'in 2. yarım mısrası
- C: İki'nin 1. yarım mısrası
- D: İki'nin 2. yarım mısrası
- E: Üç'ün 1. yarım mısrası
- F: Üç'ün 2. yarım mısrası
- G: Dörd'ün 1. yarım mısrası
- H: Dörd'ün 2. yarım mısrası

2.5.1. Eserin Notası

SÛZ-İ DİL İLÂHÎ

Kutb-ı âli-i zaman

Usûl : Düyek

Güfte : ?

Beste : Abdülkâdir Töre

Kut bı â li i za man mür şî di ir fân dır bu
Mer di mey dâ nı Hü dâ kâ mi li dev rân dır bu
Nû ri sey yâ li a kar kuş a da lı fey zin den
Meh di ir fân i ken çeş me i ih san dır bu

Kutb-ı âli-i zamân mürşîd-i irfândır bu
Merd-i meydân-ı Hüdâ kâmil-i devrândır bu
Nûr-i seyyâli akar kuş adalı feyzinden
Mehdi irfânda iken çeşme-i ihsândır bu

Bosnevî Hacı Muhammed o veliyy-i eşher
Remz ile deyr idi bu Hazreti insandır bu
Mazhar-ı sırrı idi Hazreti Yakub Hân'ın
Masdar-ı feyz-i Hüdâ kible-i ihvândır bu

İnzivâ hâne-i âlemde mücerred yaşadı
Zâhir u bâtın için âlim-i zîşândır bu
Etmedi meyl-i cihân bunca zamân ömründe
Hürmet et merkadine ravza-i ridvândır bu

2.5.2. Güfte Analizi

Eserin güftekarı bilinmemektedir. Defterde, güftenin nereden alındığı husûsunda “Küçük Ayasofya Câmî türbesinden alınıp yazılmıştır” ifadesi yer almaktadır. Sözler, notada yazılı olduğu için sadece bir mısrayı buraya aldık.

Güfte: Kutb-ı âli-i zamân mürşid-i irfândır bu
Merd-i meydân-ı Hüdâ kâmil-i devrândır bu
Nûr-i seyyâli akar kuş adalı feyzinden
Mehdi irfânda iken çeşme-i ihsândır bu

Konu: Bosnevî Hacı Muhammed'e övgü.

Güftekar: Bilinmemektedir.

Bestekar: Abdülkadir Töre. Defterde beste husûsunda “Seyyid Yakuphân'ın halifesi ulu kibâr-ı evliyâullah'tan Küçük Ayasofya türbesinde medfûn Hacı Kâmil Efendi Hz. tarafından vuku' bulan emr-i ma'nevî üzerine besteledim” ifâdeleri yer almaktadır.

Vezni: Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün

Kutb-ı âli-i zamân: Zamanın ulu veli ermişlerin başı.

Mürşid-i irfân: Kutlu bilginin yol göstericisi.

Merd-i meydân-ı Hüdâ: Allah eri.

Nûr-i seyyâli: Akıcı, akan nûr.

Veliy-yi eşher: En tanınmış ermiş.

Remz: İşâret.

Deyr: İnsanlık âlemi, bu dünya.

Masdar: Kaynak, temel.

Mücerred: Soyut, çıplak, yalnız.

Merkad: Kabir, mezar.

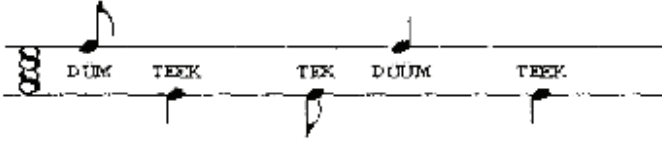
2.5.3. Makam Analizi

Eser, Kaba Nîm Hicâz ile Tiz Bûselik perdesi arasında bir seyir takip etmiştir. Esere, Nîm Hicâz perdesi ile başlanmış, Hüseyinî perdesi üzerinde Zirgüleli Hicâz çeşnisi yapılarak Muhayyer'de ve Hüseyinî perdesinde asma karar yapılmıştır. 2. satıra Dügâh perdesi ile başlanmış, Dügâh perdesi üzerinde Bûselik yapılarak bu perdede asma karar yapılmış, daha sonra Sûz-i Dîl makamının kararı olan Hüseyinî Aşîrân perdesinde Zirgüleli Hicâz yapılarak karara gidilmiştir. 3. satıra Muhayyer perdesi ile başlanmış, Hüseyinî üzerinde Hicâz çeşnisi yapılarak Tiz Bûselik ve Hüseyinî perdesinde asma karar yapılmış, daha sonra Hüseyinî üzerinde Zirgüleli

Hicâz çeşnisi yapılarak aynı perdede asma karar yapılmıştır. 4. satır, 2. satır ile aynıdır.

2.5.4. Usûl Analizi

Eserin tamamı Düyek (8/8) usûlündedir.

2.5.5. Form Analizi

Eser, dînî mûsikî formlarından olan ilâhî formundadır. Şeklen şöyle gösterebiliriz:

A + B + C + D
6 6

B ile D melodisi aynıdır.

Zemin + Nakarat + Meyan + Nakarat

- A: 1. mısra
- B: 2. mısra
- C: 3. mısra
- D: 4. mısra

2.6.1. Eserin Notası

UŞŞAK İLÂHÎ

Sırr-ı Yezdân Pîr-i Pîrân

Usûl : Düyek

Güfte : ?

Beste : Abdülkâdir Töre

Sır rı Yez dâ n Pî ri Pî rân şâ hı Şâ bâ nı Ve lî
Mağ zı Kur an nû ri î mân kâ nı Şâ bâ nı Ve lî
Bez mi ne müş tâk â nın cüm le fu hû lî ev li yâ
Bez mi ne müş tâk â nın cüm le fu hû lî ev li yâ
Mest e der gü nû nû it mi nâ ni Şâ bâ nı Ve lî

Sırr-ı Yezdân Pîr-i Pîrân Şah-ı Şâbân-ı Veli
Mağzi Kur'an Nûr-ı İmân kân-ı Şâbân-ı Veli
Bezmine müştâkânın cümle fuhûlî evliyâ
Mest eder gününü itminân-ı Şâbân-ı Veli

Evliyânın ruhsâr-ı Sultânı ruhun menbaî
Selsebîllinden içer ihvân-ı Şâbân-ı Veli
Gör mürîdî sıdk ile bir kere etse ilticâ
Erişir bir lahzada ihsân-ı Şâbân-ı Veli

2.6.2. Güfte Analizi

Eserin güftekarı bilinmemektedir. Sözler, notada yazılı olduğu için sadece bir mısrayı buraya aldık.

Güfte: Sırr-ı Yezdân Pîr-i Pîrân Şâh-ı Şâbân-ı Velî
Mağzi Kur'an nûr-ı îmân kân-ı Şâbân-ı Velî
Bezmine müştâk ânın cümle fuhûlî evliyâ
Mest eder gününü itminân-i Şâbân-ı Velî

Konu: Şaban-ı Velî'ye övgü.

Güftekar: Bilinmemektedir.

Bestekar: Abdülkadir Töre.

Vezni: Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün.

Yezdân: Allah.

Pîr-i Pîrân: Pîrlerin Pîri.

Mağz-ı Kur'an: Kur'an'ın özü, ruhu.

Kân: Kaynak, öz, ruh.

Bezm: Meclis.

Müştâk: İştîyâklı, özleyen, can atan.

Fuhûl: En ileri gelenler.

Menba': Kaynak.

Selsebil: Tatlı ve hafif su, cennette bir çeşmenin adı.

İlticâ: Sığınma.

Lâhze: Göz ucu ile bir kere bakıncaya kadar geçen zaman.

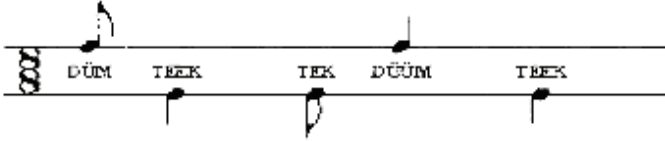
2.6.3. Makam Analizi

Eser, Rast ile Tiz Segâh perdesi arasında bir seyir takip etmiştir. Makam Uşşâk'tır. Esere Rast perdesi ile başlanmış, makamın kararı olan Dügâh perdesinde Uşşâk'lı kalış yapılmış ve makamın güçlüsü olan nevâ perdesinde asma karar yapılmıştır. 2. satıra Hüseyinî perdesi ile başlanmış, makamın en önemli asma kararı olan Segâh'ta asma karar yapılmış, sonra Rast perdesinde Rast'lı kalış yapılmış, daha sonra Dügâh perdesinde Uşşâk'lı kalış yapılmıştır. 3. satıra Gerdânîye perdesi ile başlanmış, makamın tiz kararı olan Muhayyer'de asma karar yapılmış, sonra Hüseyinî makamında dolaşarak (Hüseyinî perdesinde Uşşâk çeşnisi) Hüseyinî makamı iyice işlenerek Hüseyinî perdesinde asma karar yapılmıştır. 4. satıra Nevâ perdesi ile başlanmış, tekrar Hüseyinî makamında dolaşarak Hüseyinî

perdesinde asma karar yapılmış, daha sonra Dügâh 'ta Uşşâklî kalış yapılmış ve Nevâ perdesinde asma karar kalınmıştır. 5. satır, 2. satır ile aynıdır.

2.6.4. Usûl Analizi

Eserin tamamı Düyek (8/8) usûlündedir.

2.6.5. Form Analizi

Eser, dinî mûsikî formlarından olan ilâhî formundadır. Şeklen şöyle gösterebiliriz:

A + B + C + D + E
6   6

B ile E melodisi aynıdır.

- A: 1. mısra
- B: 2. mısra
- C: 3. mısra
- D: 4. mısra
- E: 5. mısra

2.7.1. Eserin Notası

BESTENİĠĠR DURAK

-1-

Güfte : Seyyid Yakup Han KaşĠari
Beste : Abdülkadir Töre

Yâ kub
ki ne
ha han kâh
eh eh
li
ne deyr
Ne Fet a tah
le bil mi hayr
vak
fe Rab
dir bi
ve vah ne ne vâ
tim

-2-

kı bil fı seyr hayr

He mi Fâ ti hâ

he mi hâ

ti me si

cüm

le

si

sen

Yâkub ki ne hankâh ehline deyr
Ne âlem-i vakfedir ve ne vâkıf-ı seyr
Hem Fâtihâ hem Hâtimesi cümlesi sen
Fettah bi'l-hayr Rabbi vahtim bi'l-hayr

2.7.2. Güfte Analizi

Eserin güftekarı için defterde belirtildiğine göre; “Nutm-ı şerif, pederim merhûm Seyyid Yakubhân hazretlerindedir” ibâresi verilmiştir. Yani güfte, Abdülkadir Töre'nin babası Seyyid Yakup Hân'a aittir.

Güfte: Yakub ki ne hankâh ehli ne deyr
Ne âlem-i vakfedir ve ne vâkif-ı seyr
Hem Fâtihâ hem hâtimesi cümlesi sen
Fettâh bi'l-hayr Rabbi vahtim bi'l-hayr

Konu: Münâcât.(Allah'a yakarış)

Güftekar; Seyyid Yakup Hân: XIX. yüzyılın en dikkat çekici dervişlerinden biri olan Yakup Han, Taşkent'te doğmuştur. Diplomat ve aynı zamanda bir Nakşibendî dervişidir. Nizameddin Han ve Paşa Begüm'ün oğlu olan Yakup Efendi, üstâd Abdülkadir Töre'nin de babasıdır. 1860'lı yıllarda İstanbul'a gelmiş, tasavvufi muhitlerle ilişki kurmuş, meşrebine daha uygun sohbet meclisleri aramaya başlamıştır. Kuşadalı İbrahim Efendi'nin halîfesi olan Bosnalı Tevfik Efendi'de aradığını bularak ona intisab etmiştir.³⁷ Devrin değerli âlim ve siyâset adamlarından olan Yakup Efendi, Kaşgar imâretinin Osmanlı nezdindeki elçiliği görevini yapmıştır.³⁸

Bestekâr: Abdülkadir Töre.

Vezni: Müstef'ilâtün Müstef'ilâtün. Ancak vezin hatalıdır.

Hânkâh: Tekke, dergâh.

Deyr: Manastır, kilise, insanlık âlemi, bu dünya.

Âlem-i vakfe: Duran Âlem

Vâkif-ı seyr: İzlemeği bilen, farkedenden (Müşâhede)

Fâtihâ: Başlangıç, giriş.

Hâtîme: Son, nihâyet.

Fettâh bi'l-hayr Rabbi vahtim bi'l-hayr: Hayır ile aç, hayır ile bitir Allah'ım.

2.7.3. Makam Analizi

Eser, Acem Aşîrân ile Tiz Nevâ perdesi arasında bir seyir takip etmiştir. Makam Bestenigâr'dır. Esere Dügâh perdesi ile başlanmış, Sabâ makâmında dolaşarak Bestenigâr makamının güçlüsü olan Çârgâh perdesinde asma karar yapılmış ve makamın asma kararlarından biri olan Segâh perdesinde asma karar yapılmıştır. 2. satırda Bestenigâr makamı işlenerek Hüseyîni, Hicâz, Çârgâh ve

37 Mustafa Kara, “Diplomat ve Fusûs Şârihi Yakup Han Kaşgârî”, *Tasavvuf | İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2), İstanbul, 2009, sayı: 23, s. 10.

38 Karadeniz, s. 13.

Segâh perdelerinde asma karar yapılmıştır. 3. satırda Çârgâh çeşnisi yapılmış, Hicâz perdesi yerine Nevâ basılarak Hüseyinî perdesinde (Hüseyinî makamına geçiş şeklinde) asma karar yapılmıştır. 4. satırda Acem Aşîrân makamı işlenmiş, sonra Çârgâh makamına geçilerek Çârgâh ve Segâh perdelerinde asma karar yapılmıştır. 5. satırda Hüseyinî, Çârgâh ve Segâh perdelerinde asma karar yapılarak Dügâh üzerinde Sabâ makâmı işlenmiştir. 6. satırda Dügâh perdesi üzerinde Kürdî ve Uşşâk makâmı işlenmiştir. 7. satırda Hüseyinî makâmı işlenmiş (Hüseyinî perdesinde Uşşâk çeşnisi), sonra Eviç perdesinde Segâh yapılarak bu perde üzerinde asma karar yapılmıştır. 8. satırda Eviç üzerinde Segâh yapılarak Eviç makâmına devam edilmiş ve sonra Muhayyer perdesinde asma karar yapılmıştır. 9. satırda Acem perdesi üzerinde Çârgâh yapılarak Acem Aşîrân makamı işlenmiş ve Acem perdesinde Asma karar yapılmıştır. 10. satırda Çârgâh makamına dönmüş ve sonra Hüseyinî perdesinde asma karar yapılmıştır. 11. satırda Çârgâh makamına devam edilmiş ve sonra Segâh perdesinde asma karar yapılmıştır. 12. satırda Çârgâh makamına devam edilerek Segâh ve Hicâz perdesinde asma karar yapılmış ve sonra Dügâh üzerinde Sabâ makâmı işlenerek asma karar yapılmıştır. 13. ve 14. satırda Irak perdesi üzerinde Segâh çeşnisi yapılarak Bestenigâr makâmı işlenmiştir. 15. ve 16. satırda Eviç makamı tekrar işlenmiş, Hüseyinî perdesinde asma karar yapılmış, sonra Nevâ üzerinde Rast çeşnisi işlenerek Nevâ perdesinde asma karar yapılmış, daha sonra Çârgâh perdesi üzerinde Çârgâh'lı kalış yapılmış ve Segâh üzerinde Segâh makamı yapılarak Segâh'lı kalış yapılmıştır. 17. ve 18. satırda kısa Segâh ve Müstear çeşnileri yapılarak Nevâ üzerinde Rast çeşnisi yapılmış ve Eviç perdesinde asma karar yapıp Muhayyer perdesi üzerinde Uşşâk çeşnisi işlenmiştir. Daha sonra Muhayyer üzerinde Uşşâk çeşnisine devam edilip aniden Eviç perdesine düşülmüş ve Muhayyer perdesinde asma karar yapılmıştır. 19. ve 20. satırda Eviç makamına devam edilmiş, Nim Hicâz perdesi üzerinde Hicâz çeşnisi işlenmiş, Bûselik üzerinde Nişâbûr geçkisi yapılmış ve Nim Hicâz perdesinde asma karar yapılmıştır. 21. ve 22. satırda Nişâbûr'a devam edilmiş, sonra Dügâh üzerinde Hicazkâr çeşnisi işlenerek Hicâz makamına devam edilmiştir.

2.7.4. Usûl Analizi

Durak formunun usûlü yoktur, irticâlen okunur.

2.7.5. Form Analizi

Eser, dinî mûsikî formlarından olan "durak" formundadır. Şekil olarak şöyle gösterebiliriz:

A + B + C + D + E + F + G + H + I + J + K + L + M + N + O + P + R + S + T + U + V + Y

Tekrar Bölümü

Sırasıyla A: 1.mısra +... Y: 22. mısra

Tekrar Bölümü: 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14.mısra

2.7.6. Eserin Orjinali

“Yakup ki ne hankâh ehli” mısraı ile başlayan Bestenigâr Durak'ın 1. sayfası

115

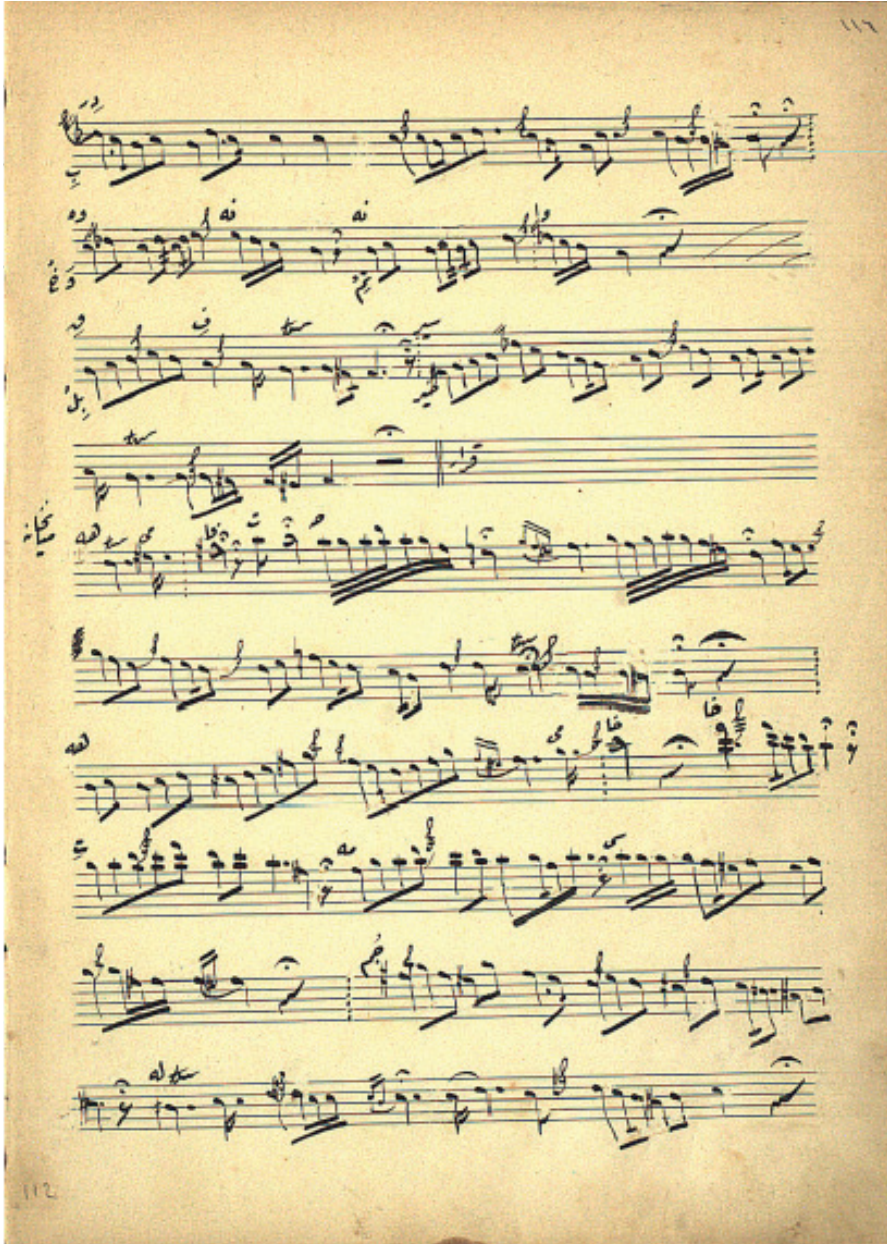
« سيد الغار ملك بنظر دوراني »

115

111

2. sayfa

117

تذکره
تاریخ

118

Sonuç

“Süleymaniye Kütüphanesi Ekrem Karadeniz Koleksiyonu 5 Nolu İlâhî Defteri'nden Günümüze Kazandırılan 4 İlâhî, 2 Tevşîh, 1 Durak Notası ve Bu Eserlerin Müzikal Analizi” adlı makalemiz neticesinde bu defterden günümüze kazandırılan eserlerin, Seyyid Yakup Hanzâde Abdülkadir Töre tarafından el yazısı ile hazırlanmış olduğu ve bu 7 eserden 5 tanesinin bestesinin kendisine ait olduğu anlaşılmıştır. Aynı zamanda notaların tekke tavrı ile kaleme alınmış olması orijinalitesini göstermesi açısından önemi hâizdir. O günkü şartlar ile nota ve güftelerin günümüze intikal ettirilmesi bağlamında bu koleksiyon, büyük önem arz etmektedir.

İki ana başlık altında topladığımız bu çalışmamızda ilk olarak kendi adıyla anılan koleksiyonun sahibi Ekrem Karadeniz'in hayatı ve bu koleksiyondaki defterlerin dağılımı tablo olarak verilmiştir. Son olarak da adı geçen 7 eserin orijinal nüshası ile birlikte günümüz notasına ve Türkçe'sine aktarılıp müzikal analizi yapılmıştır.

“Bakıp Cemâli Yâre” mısraı ile başlayan Sûz-i Dil İlâhî, “Mürg-i Sidre Şûle-i Dil Hânemin Pervânesi” mısraı ile başlayan Rast Tevşîh, “Yüce Dağ Başında” mısraı ile başlayan Sabâ İlâhî, “Hâlik'ın Mahbûbusun” mısraı ile başlayan Mâhûr Tevşîh, “Kutb-ı Âli-i Zaman” mısraı ile başlayan Sûz-i Dil İlâhî, “Sırr-ı Yezdân Pîri Pîrân” mısraı ile başlayan Uşşâk İlâhî, ve “Yakup Ki Ne Hankâh Ehli” mısraı ile başlayan Bestenigâr Durak olmak üzere 7 eser günümüze kazandırılıp müzikal olarak analiz yapılmıştır.

Müzikal analiz neticesinde; bu eserlerin ikisinin hece ölçüsü, diğer 5'inin aruz vezni ile yazıldığı, güftekarların Niyâzî-i Mısırî, Tâhirü'l-Mevlevî, Hüseyin Hüsnî Efendi, Seyyid Yakup Han Kaşgârî ve bazılarının güftekarının meçhul olduğu, bestekârlarının ise Abdülkadir Töre, Fehmi Efendi, Hacı Faik Bey olduğu, konularının Allah, Peygamber, Velî aşkı-övgüsü, ayrılık-sitem ve dua olduğu, usûllerinin Evsât ve Düyek olduğu (Durak formunun usûlü yoktur), makamlarının Sûz-i Dil, Rast, Sabâ, Mâhûr, Uşşâk ve Bestenigâr olduğu, formlarının ilâhî, tevşîh ve durak olduğu anlaşılmıştır. Eserlerde yapılan çeşniler şunlardır: Dügâh üzerinde Nikriz çeşnisi, Bûselik üzerinde Hicâz çeşnisi, Hüseyinî Aşîran üzerinde Nişâbûr çeşnisi, Segâh üzerinde Segâh çeşnisi, Segâh üzerinde eksik Ferahnâk çeşnisi, Çârgâh üzerinde Hicâz çeşnisi, Muhayyer üzerinde Kürdî çeşnisi, Acem Aşîrân üzerinde Çârgâh çeşnisi, Acem üzerinde Acem Aşîrân çeşnisi, Gerdâniye üzerinde Çârgâh çeşnisi, Nevâ üzerinde Rast çeşnisi, Nevâ üzerinde Hicâz çeşnisi, Hüseyinî üzerinde Zirgüleli Hicâz çeşnisi, Dügâh üzerinde Bûselik çeşnisi, Dügâh üzerinde Uşşâk çeşnisi, Hüseyinî üzerinde Uşşâk çeşnisi, Dügâh üzerinde Kürdî çeşnisi, Eviç üzerinde Segâh çeşnisi, Dügâh üzerinde Sabâ çeşnisi, Irak üzerinde Segâh çeşnisi, Çârgâh üzerinde Çârgâh çeşnisi, Nim Hicâz üzerinde Hicâz çeşnisi, Bûselik üzerinde Nişâbur çeşnisi.

Sağlam bir kaynak olma özelliği taşıyan Ekrem Karadeniz koleksiyonundaki bu makale mesaimiz gibi çalışmalarla Türk din müzikisi repertuarının tamamlanacağını temennî ediyoruz.

Kaynakça

- Aşkar, Mustafa, "Niyâzi-i Mısri", *DİA*, XXXIII, İstanbul, 2007.
- Bardakçı, Murat, *Ekrem Karadeniz'in Kitabı Olayı*, İstanbul: Kurtiş Matbaacılık, 2004.
- Demirtaş, Yavuz, "Türk Din Müzikisi Formları", *Fırat Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 2009, 14:1.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2009.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet *Türk Müzikisi Antolojisi*, İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası, cilt 1, 1942.
- Erdoğan, Kenan, *Niyâzi Mısri Divânı (Tenkitli Metin)*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Baskı, 1998.
<http://www.devletkorosu.com>
<http://www.neyzen.com>
<http://www.notaarsivleri.com>
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Hoş Sada Son Asır Türk Müsikişinâsları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1958.
- Kahraman, Alim, "Tâhirü'l-Mevlevî", *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2010.
- Kara, Mustafa "Diplomat ve Fusûs Şârihi Yakup Han Kaşgârî", *Tasavvuf | İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)*, İstanbul, 2009, sayı: 23.
- Karadeniz, Ekrem, Koleksiyonu, Süleymaniye El Yazmaları Kütüphanesi.
- Karadeniz, M. Ekrem, *Türk Müsikişinin Nazariye ve Esasları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, [t.y].
- Kolukırık, Kubilay, *Notaları ile Yeni İlahîler*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2011.
- Özalp, Mehmet Nazmi, *Türk Müsikiş Tarihi -Derleme-*, Ankara: Basılı Yayınlar Müdürlüğü Yayınları, cilt 2, 1986.
- Özcan, Nuri, "Fehmi Efendi, Cerrah", *DİA*, XXII, İstanbul, 1995.
- Özcan, Nuri "Hacı Fâik Bey", *DİA*, XXIV, İstanbul, 1996.
- Özcan, Nuri, "Karadeniz M. Ekrem Hulûsî", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001.
- Özcan, Nuri, "Töre, Abdülkadir", *DİA*, XLI, İstanbul, 2012.
- Pekgeçgil, İbrahim İskender, Abdülkadir Töre Koleksiyonu 3 numaralı Âyin Defteri ve Bilinmeyen İki Âyin Notası, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009.
- Rona, Mustafa, *50 Yıllık Türk Müsikiş Bestekârlar ve Besteleri Güfteler ile*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, [t.y].
- Sami, Şemseddin, *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2009.
- Sözer, Vural, *Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi*, İstanbul: Atlas Kitabevi, 1964.
- Turabi, Ahmet Hakkı, *Niyâzi İlahîler*, İstanbul: Asitan Yayıncılık, 2011.

SEYYİD KUTUP'A GÖRE SOSYAL DEĞİŞME*

Social Change According to Sayyid Qutb

İbrahim GÜMÜŞAY**

ÖZET

Tarihsel süreç içerisinde insanın olduğu her yerde sosyal değişimin olduğu görülmektedir. Kurumsallaşmış yapılarda meydana gelen ve toplumun büyük bir kesimini etkileyen davranış örüntüleri, kendinden önceki birikimden beslenerek toplumsal değişimi oluşturmaktadır. Seyyit Kutup'a göre beşer tarafından meydana getirilen değişim, kısa vadede ilgi çekici görünse de ilahi yasalardan bağımsız yapılan toplulukların temelleri sağlam olmamakta ve nitekim çözümleri de kolay olmaktadır. Toplumların ilerleme amacıyla geliştirmiş olduğu sistemler ilahi yasalarla çatıştığında, çöküşlerine zemin hazırlayabilmektedir. Çalışmamızda sosyolojik açıdan değişimin ifade ettiği anlam Kutup'un sosyal değişmeye bakış açısı ile ele alınmaktadır. İnsanın bu toplumsal değişimde oynadığı rol ve ortaya koyduğu davranışlar toplumsal yasalar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Çeşitli dönemlerde yaşamış toplumların ilahi düzene uyma konusunda aldıkları tavır ve bunların sonuçları Kutup'un getirdiği yorumlar bağlamında incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal değişim, Seyyit Kutup, Toplumsal çöküş, Sünnetullah (Toplumsal Yasalar)

ABSTRACT

In the historical process, it can be seen the social change anywhere human beings exists. The human being's behavior patterns which occurs at the institutionalized constitutions and affects a majority of the society, composes social change nourishing by before savings. According to Seyyit Kutup, the change which is made by mankind, is easy to solve when it is structured on the non-God rules even if it can be attracted for a short term. The systems which is consisted for progression leads up to social collapse when they conflict with the non-God rules. This study is dealing with the change with respect to sociological mean in the perspective of Kutup. It is discussed that the attitude of societies, which existed in the past, according to their agreement with God-rules and its results, in the context of Kutup's interpretation.

Keywords: Social change, Seyyit Kutup, Social collapse, Social rules

* Bu makale, yazarın "Seyyit Kutup'un Din ve Toplum Anlayışı" başlıklı yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır.

** Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, (gumusay.5454@gmail.com)

Giriş

Her şeyin hızla değiştiği dünyamızda toplum hayatını etkileyen değişmez kanunların var olup olmadığı sürekli tartışma konusu olmuştur. Acaba bu değişmez kanunların meydana gelmesinde insan davranışlarının bir rolü var mıdır? Her değişmez olan kanun değişimin yönünü nasıl tayin etmektedir? Bu çalışmada Seyyid Kutup perspektifinde, İslam dininin birtakım değişmez esaslarının insan davranışlarıyla ilişkisi yorumlanmaya çalışılacaktır. Özellikle Kutup'un kendine özgü bazı kavramlarının mahiyeti ortaya konulmaya çalışılmakta ve bunların toplumsal değişmeye neden olan temel etkenler olduğu vurgulanmaktadır. "İslami" ve "cahil" toplum sınıflandırması hem sosyal değişme hem de onu çağrıştıran kavramlar açısından ele alınmaya çalışılacaktır. Yine Kutup açısından değişimin sonuçları sebep-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilecektir. Din ve sosyal değişimin birbirlerini etkileme durumuna bakılarak maddi ve manevi değişimin aslında ne ifade ettiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Kutup'un sosyal değişmeye bakışını sağlıklı değerlendirebilmek için öncelikli değişim olgusunu sosyolojik açıdan ele almak gerekmektedir.

Değişme, kültür ve toplumun doğasında vardır. Toplumun merkezinde yer alan insan; doğum, olgunlaşma, yaşlanma ve ölüm gibi evrensel gerçeklerle karşı karşıya kalmaktadır. Kültürün değişmesine mutlak etki eden davranış, kendini meydana getiren kişilerden daha uzun ömürlü olmasına rağmen çeşitli değişim faktörlerinin konusu olmaktadır.¹ Dinsel davranışlar ve insanlar tarafından benimsenen değerler toplumun yapısında temel ve geniş bir anlam ifade ettiği için sosyal değişme kapsamına girmektedir. İlişkilerin değişmesine neden olan tetikleyici unsur, toplumsal aktörlerin davranış değişimleri olarak görülmektedir. Toplumları değişmeye iten birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler başta fizikî çevre olmak üzere, demografik, coğrafi, eğitim, sosyal temaslar, bilimsel ve teknik gelişmeler olarak sıralanmaktadır. Sosyal değişme bu faktörlerden birisiyle meydana gelebileceği gibi birden fazla faktöre de bağlı olmaktadır. Toplumun değişmesiyle sonuçlanan olaylara bakıldığında dini hareketlerin etrafında bir insan hareketinin varlığı söz konusu olmaktadır. Din ile değişme arasında bizzat dinin kendi varlığından ortaya çıkan değişmeyi tetikleyici unsurlar görülmektedir.²

Toplumu hareketsiz kabul etmek doğru bir yaklaşım olarak görülmemektedir. Çünkü her toplum az ya da çok bir değişim geçirmektedir. Toplum bir insan tarihi olarak tanımlandığı için insanların zaman içinde değişmesi toplumu da etkilemektedir.³ Bir veya birkaç kişide meydana gelen, sistemin yapı ve işleyişine pek katkısı olmayan değişimler sosyal değişme olarak kabul edilmemektedir.

1 Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi, Attila Kitapevi, Ankara, 3.Baskı, 1996, s.116.

2 Yümnü Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 1993, s.89.

3 Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 11.Baskı, 2012, s.357-358.

Sosyal değişimin bir diğer önemli özelliği de toplumu geçici olarak değil, sürekli ve köklü bir şekilde etkilemesidir.⁴

İnsan topluluğunun olduğu her yerde din hep var olmuştur. Din, bulunduğu toplumlarda bazı müesseselere tesir etmiş ve sosyal fonksiyonunu yerine getirmiştir. Bu etki bazen kurumların gelişmesine yardım etmek bazen de onlarla çatışmak şeklinde olmuştur.⁵ Din ve toplumun karşılıklı ilişkilerinden yola çıkarak dinin toplumsal bir olayı ifade eden sosyal değişme üzerinde etkileyici bir rol oynadığını belirtmek gerekmektedir. Bu bağlamda din, negatif ve pozitif açıdan etki etmektedir. Dinin, tarih boyunca orijinalliğine bağlılık itibarıyla ne kadar muhafazakar bir özellik taşırsa taşırsın, toplumda ortaya çıkan değişikliklerden etkilendiği görülmektedir. Toplumların yönetimden iktisada, köy yaşamından şehir yaşamına ve kültürden medeniyete bütün değişimlerinden dinlerin de etkilendiği bir gerçektir. Birden çok insanı etkileyen toplumsal değişimler, dinleri olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkilenmektedir.⁶

Seyyid Kutup'a Göre Din ve Sosyal Değişme

Seyyid Kutup'un küçük yaşlardan itibaren Kur'an sevgisiyle yoğrulmuş bir ruha sahip olduğu görülmektedir. Onun Kur'an'ın büyüleyici etkisi karşısında edebiyatçı kişiliğini de kullanarak hayatının bir kısmını Kur'an çalışmalarına verdiği bilinmektedir. Kendi dönemindeki toplumun sosyal, siyasal, ahlaki ve ekonomik yapısında gördüğü bozuklukları sert bir dille eleştirmektedir. Kur'an-ı Kerim'in emri gereğince, toplumun bozulmuş yanlarının düzeltilmesi için müminlerin çalışması gerektiğini belirtmektedir.⁷ Dolayısıyla Kutup'un İslam dini çerçevesinde toplumsal değişime yaptığı vurgu din ve toplum ilişkisi bağlamında incelemeye değer görülmektedir.

Sosyal değişimin çağrıştırdığı kavramların başında 'tekamül', 'ilerleme', 'gelişme', 'bütünleşme' ve 'çözülme' gelmektedir. Bunlardan 'tekamül' nispeten objektif kriterlere dayandırılıyorsa da ilerlemenin nihai hedefi ferde ve topluma ait düşünce ve emellere göre tespit edilmektedir.⁸ Seyyid Kutup'a göre insan oluşturduğu kültür ve toplum unsurlarını belli prensipleri olan İslam dini ile uyumuna dikkat etmesi gerekmektedir. Bu din her yönüyle insanın gelişmesine ve hayatın amacına uygun oluşturulmuştur. İslam dininin toplumsal gelişme ve ilerlemeye imkan veren bir yapıda olması insanın yapıcı gücüyle harekete geçmektedir. Ayrıca dünya hayatında ilerlemeyi sağlayacak olan bu kurallar aynı zamanda ferdi ahiret hayatına da hazırlayan çift yönlü bir görev görmektedir.⁹ Kutup'un ortaya koyduğu olumlu değişme ya da ilerleme 'tekamül' olarak

4 Günay, *Din Sosyolojisi*, s.363.

5 Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, s.150.

6 Günay, *Din Sosyolojisi*, s.375.

7 İbrahim Sarmış, *Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1992, s.29-30.

8 Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitapevi, İstanbul 1985, s.352.

9 Seyyid Kutup, *İslam'a Göre Hayat*, Konya: Nêda Yayınları, 2015, s.50.

nitelenebilir. Çünkü ferde ve topluma sağladığı yarar olumsuz yöndeki değişimden farklı görünmektedir. Kutup'ta din ile değişme arasında bizzat dinin kendi varlığından ortaya çıkan değişmeyi tetikleyici unsurlar görülmektedir.¹⁰

Kutup, İslam dininin insanın yapıcı gücünü işin içine katmasına rağmen bazı toplumların bu durumu göz ardı ederek büyük hatalara düştüğünü belirtmektedir. Ona göre insan, bu dinden bir sihir beklemekte, kendi gücünü ve maddi konumunu hesaba katmadan fitratının aniden değiştirilmesini beklemektedir. İslam, insan hayatını düzenleyen ve onun beşeri sınırlar içerisinde sarf edeceği çabaya bağlı olarak ortaya çıkan ilahi bir düzeni temsil etmektedir. İnsanın hem kendi gücünü hem de hayatına etki eden realiteyi işin başında hesaba kattığı taktirde bu dinin insanlığın yolunu açacağını belirtmektedir. Ona göre, insanın hiçbir beşeri sistemlerin başaramayacağı bu yüce ufuklara ulaşması İslam sayesinde mümkün görünmektedir.¹¹ İslam'ın realitesini tam olarak anlayamayan insan, pek fazla iş yüküne girmeden hayat düzenini şekillendirebilme hayaline kapılmaktadır. Durum böyle olunca kendi kendine gerçekleştirme imkanı olmayan bazı olgular, bu işlerin idaresini elinde bulunduranların keyfiyetiyle sürüp gitmektedir. Allah, insanın sağlıklı bir toplum düzenine harcadığı gayret ve güç oranında ulaşabilmesini, gerek ilahi nizamı gerçekleştirirken gerekse nefsinin ve hayatını çevreleyen farklılıklara karşı mücadele ederken gösterdiği sabır nispetinde başarıya erişebilmesini dilemektedir.¹² Burada Kutup daha çok dinin değişimi etkilediğine işaret etmektedir. Ayrıca, tekamülün meydana gelmesi insan davranışıyla İslam dininin toplumsal kuralları arasındaki uyuma bağlı olmaktadır.

Allah'ın yarattığı bir kul olarak insana düşen görev, verilen öğütleri anlayarak ve yorumlayarak O'nun takdirine uygun toplumsal yapı oluşturmaktır¹³ İnsanlar bir araya gelerek toplumu oluşturmaktadır. İyi bir toplumun oluşabilmesi için herkesin uyması gereken belli kurallara sahip olması gerekmektedir. Bir toplumun bireyleri mutlu ve huzurlu olduğu sürece o toplum sağlam temellere sahip olmakta ve gelecek kuşaklara iyi bir birikim bırakabilmektedir. Bireyler arasında saygı ve sevginin hakim olduğu toplumlar, çoğu kişinin örnek alabileceği bir görüntü sergilemektedir. Toplumun kuralları insan değerlerini koruyucu şekilde oluşturulduğu sürece verimli ve uzun ömürlü toplumsal yapılar inşa edilebilmektedir.

Kutup, kendine has üslubu ile ifade ettiği "cihat"^{***} ve "cahil"^{****} kavramlarını toplumsal düzen karşısında bir uyarma ve sakındırma mekanizması olarak

10 Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, s.89.

11 Seyyid Kutup, *Din Budur*, çev. Hasan Fehmi Ulus, İstanbul: Beka Yay., 2015, s.8.

12 Seyyid Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, çev. Salih Uçan, Vahdettin Ince, Mehmet Yolcu, Dünya Yay., VIII, s.138.

13 Kutup, *Din Budur*, s.12.

*** Kutup'a göre Allah'ın sistemini hayata hakim kılmaya, insanları kula kulluktan kurtarmaya gayret göstermek.

**** Kutup'a göre, İslam inanç sisteminin, düşüncesinin, nizam ve şeriatının, değer yargılarının, kriterlerinin, ahlak ve yaşantının yürürlükte olmadığı toplum düzeni.

görmektedir. Ona göre, "Cihat" olgusu bir toplumsal hareketlilik teşkil etmekte, kurumların işleyen bir mekanizmaya dönüşmesi için de bu olgunun işlerlik kazanması gerektiğini belirtmektedir. Bu işleyişin verimli olabilmesi ilahi sistemin uygunluğuna bağlı olmaktadır. Genellikle anormal davranışlar sergileyen bir gruba karşı, doğru olan davranışı tavsiye eden ya da onları uyaran başka bir grup bulunmaktadır. O, toplumsal düzeni bozucu davranışları engellemeye yönelik uyarıları da cihat kapsamında değerlendirmektedir. Ama bir toplum anormal davranışları normal görme alışkanlığı edinmişse o toplumda akıl, işlevini kaybetmiş demektir. Akıl hâkim olmadığı toplumlarda bir çözülme meydana gelmektedir.¹⁴

Burada onun İslam ve Cahil toplum sınıflamasını da ele almak gerekmektedir. Onun bakış açısına göre İslam toplumu, Allah'ın insanlar için yerine getirmesini istediği toplumsal düzeni, tevhit inancı çerçevesinde uygulayan toplum olarak nitelenirken cahil toplum, bütün sistemlerini ilahi olandan bağımsız oluşturan beşeri düzeni ifade etmektedir. Sosyal değişimin olumlu yönünü İslam toplumunun gerçekleştirebileceğini ifade ederken, böyle bir toplum yapısının da insan fitratına uygun olduğunu belirtmektedir. Ona göre İslamiyet, getirdiği inanç teorisiyle cahiliye kalıntılarını bir kenara bırakan toplumda tam anlamıyla vücut bulmaktadır. Eğer Müslüman İslam'ın esaslarını davranış haline getirmezse, bu temeli oluşturan inanç esasları teorik bilgi olarak kalacak, bireyin ve toplumun bir kenarında yine cahili kalıntılar hayat bulacaktır. İslamiyet, insanı insan yapan özellikleri öne çıkararak kendi temel esaslarını kökleştirip insanın yaratılmışlar içindeki değerini arttırmaya ve bu doğrultuda bir İslam ümmeti oluşturmaya gayret etmektedir. İslam toplumunu oluştururken ırk, dil, renk, coğrafi yakınlık gibi ayırıcı olgulardan sıyrılıp sadece din bağı üzerine kurulmayı, insanî özellikleri ön plana çıkarmayı ve toplumun temelini sağlamlaştırmayı hedeflemektedir.¹⁵

Aynı zamanda Kutup, insani özellikleri ön plana çıkaran İslamiyet'in ortaya koyduğu esasların toplumu idare eden otoriteler tarafından eksiksiz uygulanması gerektiğini belirtmektedir. Bu durum insana değer verme açısından İslam'a özgü bir yöntem olarak görülmektedir. "Belli başlı insanî vasıfları ön plana çıkaran ve tesis ettiği insani toplumda bunları yüceltip geliştiren ilahi yöntemi ile İslamiyet, diğer sistemlerden tamamen ayrılmış ve ayrılmaya da devam edecektir. Onun ilahi yöntemini bırakıp başka yöntemler arayanlar; ırk, milliyet, vatan ve sınıf gibi farklı esaslara istinat eden beşeri yöntemleri kabullenenler gerçekte insanın ve insanlığın düşmanıdır. Bunlar insanoğlunun yeryüzünde, Allah Teala'nın fitratına yerleştirdiği yüce vasıfları ile hayvanlardan ayrı, bambaşka bir hayat sürmesini istemeyenlerdir. Yine bunlar, insanlığın dayanışma ve birlik içerisinde tüm milletlerin kabiliyet, hususiyet ve tecrübelerinden faydalanmasını

14 Kutup, *Din Budur*, s.16.

15 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, çev. Kamil M. Çetiner, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.66-67.

istemeyenlerdir.”¹⁶ Burada İslam’ın sağlıklı bir toplumsal düzen kurma girişimi, sosyal değişmeyi verimli bir sosyal bütünleşmeye doğru götürmektedir. İnsan yalnızca Allah’ın koyduğu ilahi düzenle kendi hayatını düzenlemelidir. Bu düzen, insana tam bir özgürlük tanımakta, onu insana kulluktan Allah’a kulluğa yüceltmektedir. Yeryüzünde Allah’ın dininden başka hiçbir sistem bunu tam anlamıyla başaramamaktadır. Yalnızca Allah’ın egemenliği ve üstünlüğü bilinmeli, kendisini insan yapan bu değerlerin ötesinde başka bir sistemi yetkili görmemelidir.¹⁷ Yine Kutup’un işaret ettiği gibi toplumları idare eden yöneticilerin Allah’ın insana verdiği değer bilincinde olması ve toplumuna da bunu aşılması gerekmektedir. Toplumda insana verilen değer üzerinden hassasiyet oluşturmak diğer kurumları ve yapıları da etkileyebilmektedir.

Kutup’un tanımladığı İslam toplumunun oluşumu için inanç, düşünce, ahlak ve toplum yapısı bakımından cahilî topluma üstün gelebilecek bütün vasıflara sahip olması gerekmektedir. Çünkü Cahilî toplum içinden çıkan İslam toplumunun onunla baş edebilmesi için bu özellikleri bünyesinde barındırması dayanıklılığını ve kararlılığını arttırmaktadır. Kutup aslında cahilî toplumla Sahabe nesli dışındaki toplumları kastetmekte, ona göre şuan ki toplumlar birer Cahili toplumu temsil etmektedir. Ona göre bugün bu toplumların inanç, düşünce sistemi, hukuk kuralları Allah’a kulluğu temsil etmeyen bir yapı içerisinde işleyişini sürdürmektedir.¹⁸ Öncelikle din muhafazakâr yapısından dolayı her çeşit değer, norm ve sosyo-kültürel yapı değişimlerine karşı direnci tabiatında taşıyor görünmektedir.¹⁹ Hemen her din özgünlüğünü koruma isteğindedir ve kendini tarihten soyutlayarak her çeşit değişimden uzak kalma çabası bu özelliğini ön plana çıkarmaktadır. Ancak bu durum, dinlerin sosyal değişmeyi inkar ettiği anlamı taşımamalıdır.²⁰ Bir yandan da Kutup’un bu çabası dinin enerjisini kaybetmeme, özgün özelliğini koruma gayreti olarak değerlendirilebilir.

Malik bin Nebi, Seyyid Kutup’un İslam toplumunu yegâne uygar bir toplum olarak görmesini eleştirmektedir. Ona göre Kutup bu davranışıyla verimsiz bir övünmeruhuna sahip olmakta, bütün müslüman toplumunu da buna inandırmaya çalışmaktadır.²¹ Fakat “hadarat” kelimesi Malik bin Nebi’nin kastettiği “medeniyet” anlamını ifade etmemektedir. Seyyid Kutup’a göre hadarat kavramı değerler, sistemler ve ilişkiler bütünüdür. Medeniyet ise bundan farklı olarak modern araçlar ve maddi ürünler bütünüdür. Dolayısıyla Kutup’un ifade ettiği mütehaddir toplumun, öncelikle ideolojik kaynakları, değerleri, işleyiş tarzları, ilişkileri ve izlediği toplumsal sistemleri vardır. Maddi

16 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.70.

17 Kutup, *Din Budur*, s.23.

18 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s. 118.

19 Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, s.90.

20 Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 369-370.

21 bkz. Ali Kureyşi, *Malik Bin Nebi’ye Göre Toplumsal Değişim*, çev. Mustafa Altunkaya, Ekin Yayınları, İstanbul, 2002, s.145.

gelişme, ürün tarzı ve yaşam için gerekli araçlar mütehaddir toplumun değil, medeni toplumun ölçütleri olabilmektedir. Ayrıca Kutup, ideolojik çıkışlarında, sistem ve ilişkilerinde İslam hukuku ve metodolojisinden kaynağını alan tevhit inancına ve ilahi değerlere dayalı örnek bir İslam toplumu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla burada İslam toplumu örnek alan değil, örnek olan bir mütehaddir toplum konumunda bulunmaktadır.²²

Kutup'un İslam toplumu için temel taş olarak gördüğü tevhit inancı vurgusuna da yer vermek gerekmektedir. Ona göre "Allah'tan başka ilah yoktur." cümlesini kabul eden Müslüman'ın diğer beşeri sistemleri kabul etmesi onlara "Tanrılık" vasfını yüklediğini göstermektedir. Müslüman'ın yapması gereken bütün değer sistemlerini ilahi sistem çerçevesinde kendi ve toplum hayatına uygulamaya çalışmaktır. Hayatın ve toplumun düzeni ancak bu şekilde ayakta durabilmektedir.²³ Müslüman bir toplum, Allah'a olan inançları sayesinde ayakta durduğunun bilincinde olmalıdır. Toplumsal yapıyı oluştururken ya da hayatını düzenlerken kendisini Allah'ın emirlerine bağlı hissetmelidir. Evrensel yasaları yok sayması halinde yalnızca suçluları değil, herkesi ilgilendiren genel bir cezanın gelmesinden kaygı duymalıdır.²⁴

Dinlerin, sosyal değişimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi adına toplumun bir mana etrafında bütünleşmesini sağladığı düşünüldüğünde Kutup'ta bu mananın "Tevhit" inancı olduğu görülmektedir. Tevhit inancı toplumları birlik ve beraberlik duygusu çerçevesinde olumlu bir değişim sağlamaktadır. Bu bilinç bireylere toplumsal sorumluluk da kazandırmaktadır. Tevhit ilkesi toplumda bireyler arasında birleşme ve bütünleşme görevi de görmektedir. İnançlar, bağlılıklar ve dini uygulamalar toplumsal yapılanmanın bileşenleri olarak kabul edildiğinden din, sosyal değişimin hızını ve yönünü belirlemede etkin rol oynamaktadır. Din, toplum ile ilişkisinden dolayı meydana gelen değişimlerden etkilenmektedir. Toplumda, dinî düşüncelerden etkilenerek yeniden yapılanma sürecine girmektedir. Dinler, yeni bir toplumsal düzen kurma ve bunu aşkın bir varlık etrafında şekillendirme amacı taşımaktadır. Bu amaç toplumsal yapının yeniden inşa edilmesi ya da var olan yapının iyileştirilmesine çalışılması şeklinde dini hayatın devamlılığını sağlayan bir ortamın varlığı için olabilmektedir.²⁵ İslam dininin bu özelliğinden hareketle Kutup'un ortaya koymaya çalıştığı belli olguları bir araya getirerek 'tekamül' çizgisini yakalama olarak görülmektedir.

İnsanların tamamı toplum hayatını organize etme konusunda geçmiş ve gelecek bilgilere mutlak anlamda sahip değildir. Üstesinden gelemeyecekleri işler karşısında Allah'ın öğütleri dikkate almadan oluşturdukları beşeri düzenler,

22 Kureyşi, *Malik Bin Nebi'ye Göre Toplumsal Değişim*, s.229.

23 Kutup, *Din Budur*, s.22.

24 Kutup, *Fi Zılâl-il Kur'an*, VII, s. 354-355.

25 Necdet Subaşı, *Din Sosyolojisi*, Dem Yayınları, İstanbul, 2014, s.176-177.

toplumların bozulmasına ve yok olmasına yol açabilmektedir.²⁶ İnsanlık bugün ilim, sanayi, üretim ve keşif alanlarında pek çok buluşa imza atmasına rağmen ruhî yönden eksikliğini dolduramamaktadır. Varoluş gayesinden uzaklaştıkça kendisini ve toplumu etkileyen bütün değerleri ayaklar altına alarak uçuruma doğru sürüklenmektedir.²⁷ Ruhî yönden bu boşluğun oluşması kendisi ve üyesi bulunduğu toplumu da etkilemekte, içinde bulunduğu durumdan kurtulma ve devamlı değişme arzusu içine girmektedir. Toplumun maddi ve manevi kültür unsurlarının etkilediği toplumsal ilişkiler aynı hızla değişmemektedir. Bu değişmelerde meydana gelen gecikme ve yerini dolduramama durumu toplumsal ilişkilerin gevşemesine ve çözülmesine neden olmaktadır.

İslam'ın toplum hayatını etkileyen ahlakî değerler bütünü, insanın fitratına uygun olarak ilahi sistem tarafından oluşturulmuştur ve üstesinden gelemeyeceği hiçbir sorumluluğu bünyesinde barındırmamaktadır. İnsanı ve toplumu sürekli gelişmeye iten bir dinamizme sahip olan bu değerler, sorumluluğu üzerine alan toplumlar için yapıcı unsurlar inşa etmektedir.²⁸ İslâm, toplumu kontrol altında tutmayı ve idare etmeyi isteyen bir sistemdir. Amacı, toplumda yüce değerler meydana getirip toplumun fertlerini yaratılışına uygun hayırlı ve yapıcı işler ortaya çıkarmaktır. İnsan, bu ilahi sistemden başkasına teslim olması halinde "aşağuların aşağısı bir varlık" olma sıfatından kurtulamamaktadır.²⁹ Kutup, maddi değil, daha çok manevi açıdan ilerlemeyi sağlıklı bir sosyal değişme olarak görmektedir. Manevi ilerlemeyi de nihayetinde Allah tarafından ortaya konulan ilahi düzene bağlılıkta aramaktadır. Çünkü ona göre insanlık tarihinde Allah'ın öngördüğü sisteme uygun şekilde hayatlarını düzenleyen toplumlar insanlığı temsil edebilecek örnek şahsiyetler yetiştirmiştir. Diğer beşeri sistemlerin ortaya koyduğu değerler, bu şahsiyetlerin İslâm toplumuna kazandırdıkları değişimlerle boy ölçüşemeyecek kadar değersizdir. İnsanî olan her türlü gelişmenin bu sistemden beslenmesi, uygarlık adına kazandırdıklarının canlı temsilcileri olmuştur.³⁰

Kur'an-ı Kerim'de insanın başıboş bırakılmadığı, davranışları gözlemlenen ve davranışlarının sonucu yine kendisini etkileyen bir varlık olarak yaratıldığı belirtilmiştir. İnsan toplumsal yasalara uygun davrandığı durumlarda Allah'ın takdirini, övgüsünü ve desteğini kazanmaktadır (bkz. Al-i İmran 3/122,126,140, Tevbe 9/25,26). Allah'ın koymuş olduğu yasalar sabittir ve herhangi bir değişme görülmez(bkz. Fatr 35/43, İsra, 17/77). İnsanın yapacağı iyi veya kötü davranışlar toplumsal bir olayın gerçekleşmesine sebep olmakta ve bu yasalar davranışların sonucunu teşkil etmektedir. Seyyit Kutup'a göre Kur'an-ı Kerim'de

26 Kutup, *Fî Zılâl-il Kur'an*, VII, s. 420.

27 Kutup, *Din Budur*, s. 33.

28 Kutup, *Din Budur*, s.36.

29 Kutup, *Fî Zılâl-il Kur'an*, X, s. 510.

30 Kutup, *Din Budur*, s.47-48.

Allah'ın bu yasalardan devamlı bahsetmesinin nedeni, insanın kendi iradesi sonucu oluşturduğu davranışların sonuçlarının hayatta meydana gelen bir takım olaylarla ilişkisi olduğunu anlaması içindir. Ona göre geçmiş toplumların başlarından geçen olaylar insana bu kanunların geçerliliğini ve sürekliliğini örneklendirmektedir.³¹

Allah insanlara yanışı ve doğruyu açıkça bildirmiş, önceki toplumların yaptıkları doğru işleri tanıtarak onları hayra yönlendirmeyi, nefislerinin peşinden koşanları takip etmemelerini istemiştir. (bkz. Nisâ, 4/26,27) Kutup'a göre insan, Allah'ın koymuş olduğu toplumsal yasaların mahiyeti üzerinde düşünmesi gerekmektedir. İnsan bunları yapabilecek yeteneğe sahiptir. Allah'ın insanın bu özelliğine vurgu yapması onu onurlandırdığına işaret olarak görülmektedir. Ayrıca bu ayette iyi işler yapan toplumların anlatılması ve örnek alınmasının istenmesi yer, zaman ve biyolojik farklılıklara rağmen ilahi sistemin oluşturduğu ortak bağ aracılığıyla bir ümmet bilincinin oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir.³² Bütün insanlığı kuşatan bu evrensel mesaj, tek örnek bağlamında toplumsal birliğe teşvik etmektedir. Diğer yandan Allah'ın vermiş olduğu mesajları açık ve gizli yanlarıyla düşünmek ve uygulamak benimsenen değerlerle davranışların bir bütünlük teşkil eden bir İslam toplumunun oluşmasına da zemin hazırlayabilmektedir.

Seyyid Kutup, *Yoldaki İşaretler* adlı çalışmasında o zamana kadarki İslâmi mücadele sürecine bir durum değerlendirmesi ve tarih toplum analizi yapılmasını teşvik etmektedir. Kur'an merkezi bir din anlayışıyla toplumun yeniden inşasını önermektedir. Onun öncelikli amacı toplumu cahiliyeden sıyrıp Kur'an neslini oluşturmaktır. Toplumsal değişimin aşamalarını sünnetullahaya uygun şekilde inşa etme amacı gütmektedir. Dünya sistemiyle bütünleşmiş yapılardan bilinç düzeyinde bir ayrışmayla amacı olan Kur'an merkezli bir toplumun kimliğini oluşturmayı hedeflemektedir.³³ O, sosyal bünyenin gelişme ve değişmeye açık olması gerektiğini ifade etmektedir. Toplumların varlığını sürdürebilmesi değişmez ve değişebilir kanunları iyi tespit etmesine, bunun sonucunda sağlıklı bir değişmeyi gerçekleştirmesine bağlı olmaktadır.

Buraya kadar Kutup'un ortaya koyduğu sosyal değişimin ilerlemeye yol açabilen etmenleri üzerinde durulmuştur. Sosyal değişimi iki taraflı anlayabilmek için Kutup'un Kur'an ayetlerinden yola çıkarak ortaya koyduğu olumsuz değişme biçimi yine insan davranışları ekseninde ele alınacaktır.

TOPLUMSAL DEĞİŞMEYİ ETKİLEYEN ETMENLER

Toplumsal değişimi etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin geneli birbirleriyle ilişki halindedir. Örneğin; nüfus yapısında meydana gelen

31 Kutup, *Fî Zilâl-il Kur'an*, VIII, s.452.

32 Kutup, *Fî Zilâl-il Kur'an*, II, s.425-426.

33 Haksöz Okulu Serisi-1, *İslami Mücadelede Öncü Şahsiyetler*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2012, s.247.

değişme ekonomik gelişmeleri de etkilemektedir. Günümüzde değişme olgusu yerel olarak kalmayıp bütün dünyayı etkileyebilen küresel bir role sahiptir. Kur'an-ı Kerim'de değişim probleminin çözümünün insan nefsinde aranması gerektiği vurgulanmaktadır. İnsanın ortaya koyduğu davranışlar toplumlara ilgilendiren değişimlerin habercisi olmaktadır.³⁴

a)Toplumlarla ilgili Allah'ın Yasası

Kur'an'da "Sünnetullah"^{*****} kavramı genelde toplumların başına gelen olumsuz durumlardan bahsetmektedir (bkz. Al-i İmran, 3/137, Enfal, 8/38, Hicr, 15/13, Kehf, 18/55). Allah, insanın ve oluşturduğu toplumun davranışlarını gözlememesi için belli gözetleyiciler görevlendirmiştir. Toplumların hem şahıs hem de durumları açısından oluşturdukları değişiklikleri gözlemek ve bu değişiklikler üzerinden onlar hakkında hükmünü yürürlüğe koymak amaçlanmıştır. Bu yasalar çerçevesinde toplumların yaşayışlarını kontrol altında tutan ve şekillendiren bir ilahi ilkenin varlığına işaret edilmiştir (bkz. Ra'd, 13/11).

Kutup'a göre toplumların sonunun ne olacağı Allah tarafından önceden bilinmektedir. Toplumların davranış değişikliği toplumsal değişimin habercisi olmaktadır. Fakat Allah, insanların yaptıkları kötü davranışlara işaret ederek kendilerini düzeltmelerini istemektedir. İnsanların Allah'ın koymuş olduğu toplumsal yasalara aykırı hareket etmekte ısrar etmesi özgür iradeleri sonucu yaptıkları davranışların sonuçlarıyla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Allah, insanlara yardımda bulunarak önce kendi durumlarını değiştirme fırsatı vermekte, ders almamaları halinde karşılaşacakları durumların sebeplerini yine kendi davranışlarında aramalarını belirtmiştir. İnsan ve toplum, iradesini kötü yönde kullanmaya devam ettikçe toplumların varlığının son bulması kaçınılmaz bir sonuç olarak görülmektedir.³⁵ Kutup, insanın sonunu kendi iradesiyle meydana getirdiğini ancak sonucun Allah tarafından tayin edildiğini ifade ederek olaya determinist bir bakış açısıyla bakmaktadır.

Bu konuda İbn Haldun'un tavırlar nazariyesini zikretmek gerekmektedir. Ona göre bir devlet muhtelif tavırlardan ve bir takım hallerden geçmektedir. Devletin kuruluş devri onun ilk aşamasını ifade etmektedir. Bu devrede devlet, asabiyetin ortak hareket etmesiyle bir zafer kazanarak oluşmaktadır. İkinci aşamada devlet sahibi kavmini bir tarafa bırakarak devlet gücünü şahsileştirmeye çalışmaktadır. Bu aşamada bir nevi siyasal otorite sağlanmaya çalışılmaktadır. Üçüncü aşamada sağlanan siyasal istikrarla birlikte elde edilen imkânlardan faydalanma dönemi başlamaktadır. Bu devrede iç tehditlerden emin olan iktidar

34 Oruç, M. Şirin (28.11.2011), "Kur'an'da Toplumsal Değişim ve Çöküş, Haksöz Haber, <http://www.haksozhaber.net/kuranda-toplumsal-degisim-ve-cokus-25866h.htm>, Erş. Tar. 10.05.2016

***** Allah'ın varlıklarla ilgili öteden beri var olan ve var olmaya devam edecek değişmeyen bir davranış biçimidir. (bkz. Ömer Özsoy, *Sünnetullah*, Ankara, 1994, s.51- 53.)

35 Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, VI, s. 345-346.

artık ülke savunmasına ve imarına yönelmektedir. Dördüncü aşamada devlet sahibi, öncekilerin taklit ederek tesis edilen şeylere kanaat getirmektedir. Devleti mümkün merteye çatışmalardan uzak tutarak bir nevi sulh içerisinde yaşamayı amaçlamaktadır. Beşinci ve son aşamada iktidarı elinde bulunduranlar onu keyfi bir şekilde kullanmaktadır. Bu aşamada artık ne iktidarı ayakta tutan bir güç ne de bunun gerekli olduğunun farkında olan bir yönetici mevcuttur. İktidarı sağlayan güç (asabiyet) tesirsiz hale gelmiş dolayısıyla yok olmuştur. Devletin ihtiyarlık dönemi olarak nitelenmektedir.³⁶ Kutup'un ifade ettiği gibi insan davranışları da toplumun gelişip çökmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

İlk önce oluşması gereken değişim Allah'ın topluma görev ve yükümlülük olarak değerlendirilmektedir. Allah bu değişim gücünü topluma vermektedir. Allah'ın kendisine özgü kıldığı değişimi, topluma özgü kıldığı değişimden önce meydana geleceğini beklemek ayetin metnine ters düşmektedir. Bu durum, insanın yerini, sorumluluğunu ve kendisine verilen emaneti yok saymak anlamına gelmektedir. Değişim alanları arasındaki bu sınırlama ve toplumların kendinde olanı değiştirme önceliği, insanoğluna tarihsel olayları değerlendirme konusunda sorumluluk kazandırmaktadır. Bu açıdan insanın tarihin akışına olan etkisi ve tarihsel olaylar karşısındaki sorumluluğunu irdelemek mümkün olmaktadır.³⁷

Yeryüzünü yeniden inşa etme ve düzenleme görevi Allah tarafından insana verilmiş bir emanet olarak değerlendirilmektedir. Toplumların doğru bir istikamette yol alabilmesi için sürekli uyanık ve tedbirli olmaya, toplumun dengesini bozacak sınırları aşmamaya ve çeşitli yönlere az-çok eğilim gösteren insan davranışlarını kontrol altında tutmaya ihtiyacı vardır. Bu durum, insan için sürekli hazır halde bulunmayı gerektiren bir durumu ifade etmektedir.³⁸ İnsan yeryüzünde maddi ilerlemeyi sağlayabilmek için Allah tarafından yeryüzünde görevlendirilmiştir. Bu durum İslam'ın çalışmayı teşvik etmesi ve insanın yeryüzünde halife olarak görevlendirilmesinin bir gereği olmaktadır. Fakat İslam'ın bütün prensiplerinin uygulanmadığı bir toplumda işlevini de yerine getirmesi mümkün görünmemektedir. Bunu uygulayacak bir toplumun varlığı da günümüzde mevcut olmadığı için insanlar için bu prensipler soyut bir akide olarak kalmaktadır.³⁹

Allah'ın yeryüzünde inşa ettiği kanunlar toplumun yaşayışından kopuk değildir. Bu kanunlar değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Toplumlar, hayatı bu kanunlarla birlikte dengeli bir şekilde yaşadığı zaman uzun ömürlü bir toplum yapısına sahip olabilmıştır. Kur'an, insanlığın geçmişini bu gününe ve bu gününü de geçmişine bağlamıştır. Bu bilince sahip olan toplumlar, asırlar sonra

36 bkz. İbn Haldun, *Mukaddime 1*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yay.,2013, s.399-401.

37 Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, İstanbul, İnsan Yay., 1998, s.36.

38 Kutup, *Fi Zılâl-il Kur'an*, VI, s.168.

39 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.8.

ulaşabilecek düzeye kısa sürede ulaşmıştır.⁴⁰ Kur'an- ı Kerim'de "hastalık" sözcüğü çeşitli yerlerde anılmaktadır. Bununla bireyin bedeninde olan değil, toplumun nefsinde oluşan hastalık kastedilmektedir. Bireylerin fikirlerinde meydana gelen zafiyet, toplumu hem bünye hem de bilgi açısından güçlü olmayı gerektiren herhangi bir probleme yönelmekten alıkoymaktadır. İnsanların toplum sağlığının bağlı olduğu yasalardan habersiz olması bütün toplumsal olayları kaza ve kadere bağlamasına sebep olmaktadır. Bu durum, yasalarla dengeli bir şekilde yaşam süremeyen toplumların toplumsal ilerleyişlerinin sağlıklı olmasına yol açmaktadır.⁴¹

Kutup açısından bir toplumun ahlakî değerlerini toplumun gelenek ve göreneklerine göre belirlemek uygun görülmemektedir. Ona göre toplum yapısının geçirdiği değişikliklerin de üstünde sabit, değişmez bir ölçü bulunmaktadır. Bu durumda birbirinden farklılık gösteren tarım toplumu ahlakı, sanayi toplumu ahlakı, kapitalist toplumu ahlakı gibi toplumların yaşam standartlarına veya gelişim aşamalarına göre ahlak kuralları dinlenmekten kurtulmuş olmaktadır. Bu durumda İslam, toplumların nicelik ve niteliğine bakmaksızın her topluma insanî değerlere dayanan bir gelişim çizgisi kazandırmaktadır. Bununla da yetinmeyip bu çizgisi koruyarak ahlak ve değer yargılarının otokontrolünü sağlamaktadır.⁴²

b) Toplumların Yaşam Süresi

İslam'a göre her şeyin bir sonu olduğu gibi toplumların da bir sonu vardır. Bu son, Allah'ın değişmez yasalarıyla sabittir (bkz. A'raf, 7/34). Kutup, hayatın devam etmesine aldanmanın, sonsuz bir yaşam beklentisi içerisinde olmanın ayrıca Allah'ı anmayan ve O'na şükretmeyen gönüllere sahip olmanın toplumları ziyana götüreceğini belirtmiştir. Allah'ın, bu kaçınılmaz son buluş sürecinde toplumları yaşayışları konusunda uyardığını belirtmiştir.⁴³ Kur'an toplumların belli bir zaman dilimine bağlı olduğunu, bu sürenin dolmasıyla yaşam süresini doldurduğunu bildirmektedir. Toplumlar da tıpkı insanlar gibi doğma, büyüme, gelişme ve çökme evreleri geçirmektedir. Her milletin bir eceli vardır. Fakat toplumların yaşam süresini tamamlaması insan gibi tamamen ölmesi anlamına gelmemektedir. Bu süreyi tamamlayan toplumlar, kendi konumunu bir başka topluma terk etmektedir. Dolayısıyla bir sonraki toplum için bir birikimi teşkil etmektedir. İnsanların yapması gereken şey, bir zaman dilimiyle sınırlı olduğunun farkında olmak ve bu zamanı iyi değerlendirmektir. Böylece hem kendi döneminde huzur ve mutluluğu sağlamakta hem de gelecek toplumlara iyi bir birikim bırakmış olmaktadır.⁴⁴

40 Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, II, s.192.

41 Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, s.16-17.

42 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.147.

43 Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, IV, s.295.

44 Oruç, M. Şirin (28.11.2011), "Kur'an'da Toplumsal Değişim ve Çöküş, Haksöz Haber, <http://www.haksozhaber.net/kuranda-toplumsal-degisim-ve-cokus-25866h.htm>, Erş. Tar. 10.05.2016

Burada sözü edilen ecel ile bireyin değil toplumun sonu kastedilmektedir. Birey gibi toplumda yaşayan bir varlıktır ve ecel o topluma da gelmektedir. Bu ecelin gerçekleşmesi için o toplumu oluşturan bütün bireylerin ölmesi gerekmemektedir. Burada son bulmakla o toplumun öz varlığı anlaşılmaktadır.⁴⁵

c) Toplumların Bilgi ve Kültür Seviyesi

İslam'a göre sahip olduğu karakter sağlam bir yapı teşkil etmediği sürece insanın gözünün önünde gerçekleşen mucizeler bir anlam ifade etmemektedir. Allah, Kur'an'da bu durumu örneklendirmek için geçmişte bazı kavimleri içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarıp sağlıklı bir yola yöneltmesine rağmen onların zayıf karakterlerinden, gelenek ve atalarının dininden vazgeçememeleri sonucu tekrardan eski alışkanlıklarına döndüklerinden bahsetmiştir (bkz. A'raf, 7/138). Bu duruma Hz. Musa'nın kavmini örnek verebiliriz. Kutup'a göre, onların bu karakteri, eskiye dayalı tarihlerinden kaynaklanmaktadır. Bedenlerini kaplamış bu cahili alışkanlıkların ruhlarına da bulaşmış olması muhtemeldir. Bu durum kendi istekleri doğrultusunda gerçekleşmiş bir davranışı teşkil etmektedir. Allah'ın doğru yola sevk ettiği toplumların imkânını bulduğu anda bu yoldan sapması, kendilerini bilinçlendirmeye çalışırken ısrarla akıllarını kullanmaya yanaşmamaları o toplumun kararsız, aciz ve zayıf ruhlu karaktere sahip olduğunu göstermektedir.⁴⁶

Bilgi, insanın yaşamını şekillendiren etkin bir güçtür. Günümüzde bilgi sahibi insanların daha kaliteli ve refah içinde bir yaşam sürdürdükleri görülmektedir. Bilginin hakim olduğu toplumlarda yeni ve günlük hayatı kolaylaştıran çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Toplum içinde saygı gören ya da öncülük eden bireylerin bilgi sahibi olduğu bilinmektedir. Bilgisizliğin hüküm sürdüğü toplumlarda her türlü etkiye karşı koyabilecek bir mekanizmadan söz edilemez. Bilgisiz bir topluma hükmetmek kolay olduğundan bu özelliği kullanmak isteyenlerin toplumu cahil bırakmak istemesi kendi çıkarlarına uygun düşmektedir. Cahil bir toplum kendini geliştirmemenin yanında davranış değişikliğine de yanaşmamaktadır. Bu toplumlar bilinçli bir davranış meydana getirdiği için ortaya çıkan sonuçlardan sorumlu tutulmaktadır.

Müslüman bir birey cahili bir gelişimin ortaya koyduğu her türlü bilgiden faydalanabilmelidir. Bunu yaparken amacı, bilgi birikimini onlardan almak değil, cahiliyenin Hak'tan nasıl saptığını görmek ve İslam inancı ve düşüncesi yolunda bu görüşleri düzelterek gelişimini bu yönde sağlamak olmalıdır. İnanç, ahlak ve değer alanları dışında alınabilecek bilimsel bilgi toplumların gelişmesine katkı sağlayabilmektedir. "Bir insanlık mirası olan kültürün vatani, dini ve milliyeti yoktur." cümlesi belirli şartlar altında deneysel yöntemle dayanan müspet ilimler ve teknoloji alanı için geçerlidir. Temeli İslam'ın ilahî düşüncesine dayanan İslam

45 Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, s.37.

46 Kutup, *Fî Zîlâ-il Kur'an*, IV, s.408.

kültürü insanın düşünce ve uygulama alanına giren her şeyi kapsamaktadır. Ayrıca bu alanlardaki gelişimi ve sürekli canlılığı temin edebilecek prensip ve yöntemleri de bünyesinde barındırmaktadır.⁴⁷

Aktif bir kültür sadece geçmişle övünmek yerine fert ve toplumu, geleceğe ve geleceğin sahip olduğu özelliklere sahip olmaya yönelir. Geçmişle yetinmesi antik, arkeolojik bir kültüre dönüşmesine sebep olmaktadır. Böyle bir durumda elinde gerekli araçlar olmaksızın toplumsal hastalıklardan söz etmeye, toplumsal dayanıksızlığı örtmeye, somut gerçeklerden sadece söz etmeye, objektif hakikat yerine sübjektif gerçekliğe sığınmaya yönelmektedir. Bütün bunlar, toplumsal zayıflığı, iflası ve çöküşü gerekçelendirmeye, bahaneler bulmaya itmektedir.⁴⁸

d) Ekonomik ve Bilimsel Düzey

Allah, toplumlara ayet ve mucizeler gönderdiği gibi onları uyarması için peygamberler de göndermiştir. Peygamberler, içinde bulunduğu topluma yol gösterici olma görevini layıkıyla yerine getirmeye çalışmıştır. Peygamberlerini yalanlayan toplumları Allah, çeşitli sıkıntı ve belalarla imtihan etmiştir. Devam eden süreçte imtihanların yerini bolluğun hâkim olduğu bir yaşam almış, toplumlar başka bir imtihan ile karşı karşıya kalmıştır. (bkz. A'raf, 7/95,96)

Kutup'a göre sıkıntılar, insanlara sabretme ve dayanma gücü yanında Rabbini sıkça hatırlama imkânı verirken bolluk ile karşı karşıya kalan toplumların Rabbini çabucak unutması ve doğru yoldan sapması imtihanın başarısızlığını beraberinde getirmektedir.⁴⁹ İmtihan ve maddeye aşırı bağlılık ile karşı karşıya kalan Müslüman toplumun zorluklara karşı sabır ve zafere karşı alçakgönüllülük göstermesi zorunludur. Bu sayede zorlu şartlardan, acı tecrübe ve olaylardan geçen Müslüman toplumun, hem beden ve ruhlarının gizli yanlarını keşfetmesi hem de safalarını ayıklayıp düzene koyması muhtemeldir.⁵⁰

Toplumsal değişimde daha çok maddi ve manevi beklentiler hedeflenmektedir. Maddi doyumun gerçekleştiği toplumlarda değişim ağır işlemektedir. Fakat ekonomik bakımdan geri kalmış toplumlarda değişimin daha kolay uygulandığı görülmektedir. Çünkü yaşanan toplumsal sıkıntılar bir çıkış yolu aranmasına sebep olmaktadır. Ayrıca Allah'ın kendi dininin mensuplarını da sıkıntı ve belalarla imtihan ettiği bilinmektedir. Burada sabır ve ders çıkarma gibi iki farklı durumun iyi ayırt edilmesi gerekmektedir. Allah'ın nizamına uygun yaşama arzusu içinde olan toplumlar için bu imtihan, onların olgunlaşma ve toplumlarını sağlam temeller üzerine inşa etme bilinci oluşturmaktadır.

47 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.167-169.

48 Kureyşi, *Malik Bin Nebi'ye Göre Toplumsal Değişim*, s.144-145.

49 bkz. Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, IV, s. 364-365.

50 Kutup, *Din Budur*, s.17.

Bir toplumda önemli olan, teknoloji ve sanayi alanındaki ilerlemenin hangi temele dayandığı, o toplumu düzenleyen ve bütün halinde insanî medeniyetin özelliklerini yerine getiren değer yargılarıdır. Maddî gelişimin insanî değerlerden üstün tutulduğu bir toplumda sağlıklı bir medeniyet gelişiminden söz etmek mümkün değildir. İslam, Allah'ın yeryüzündeki nimetlerinden yararlanmayı tavsiye ederken maddenin insanî değerlerin üstüne çıkarılmamasını istemektedir.⁵¹ Kutup, modern uygarlığın yol açtığı toplumsal buhrandan kurtuluş yolunu insan hakkındaki bilginin artırılarak sanayi medeniyetinin insanî değerleri tümüyle kuşatan bir oluşumla tekrar düzenlenmesinde görmektedir. Bilim ve teknolojiyi bir kenara atmak beşerî sistemlerin yol açtığı toplumsal huzursuzlukları önleme adına mantıklı bir çözüm yolu olarak görülmemektedir. Bilimin güç ve imkânlarını bilmek için onu oluşturan insanın yeterliliği hakkındaki bilgi bizlere ulaşılması mümkün olmayan şeylerin sınırını öğretmektedir. Böylece insan, hakkında sahip olamayacağı şeylerde Allah'ın ortaya koymuş olduğu düzenden dışarı çıkamayacağını anlayabilmektedir. İslam dini kendi içinde akıl, bilim, sanat, iktisat, siyaset, namaz, dua gibi olguların tümünü bünyesinde barındırmaktadır. Avrupa, insanın ruhî boşluğunu modern uygarlık ve bilim içinde aramaya devam ederken Müslümanların bu durumu din aracılığıyla doldurması avantaj olarak görülmektedir. İslam dinini tüm programlarıyla "hayat programı" kabul etmek insan yapısına dair problemlerle başa çıkmakta yardımcı olmaktadır.⁵²

İslam dini imkân bulduğu her toplumda kendi değişmez değerlerine dayanarak şekilce farklılık gösteren bir medeniyet oluşturmaktadır. Bunu yaparken toplumlarda mevcut olan teknolojik, ekonomik ve bilimsel alanlardaki gelişmelerden de faydalanmaktadır. Fakat toplumun bu imkânlardan yoksun olması İslam medeniyetinin kurulamayacağı anlamına gelmez. Nitekim İslam'ın gelmesiyle Afrika'da çıplak insanlara elbiselerin giydirilmesi bir nevi o toplumun örtünme medeniyeti aşamasına geldiğini göstermektedir. İslam, toplumların kuruluş, ilerleyiş ve devamlılığını sağlayan bir medeniyeti temsil etmektedir.⁵³

TOPLUMLARIN ÇÖKÜŞ ÖNCESİ BELİRTİLERİ

Kur'an-ı Kerim'de bir toplumun, yeterli ölçüde uyarılmadığı veya toplumda ahlâkî bozulma baş göstermediği sürece helâk edilmeyeceği belirtilmektedir. (bkz. Enam, 6/131, Hud, 11/117) İlâhî yasalar gereği, peygamberleri yalanlayıp isyan eden, Allah'ın emirlerine karşı gelen, insanlara zulmeden veya Allah'ın verdiği nimetlere nankörlük eden toplumlar hem dünyada, hem ahirette Allah'ın cezasıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu toplumlara dünyadaki yaptırımlar; medeniyet ve uygarlıkta geri kalmaları, ekonomik sorunlarla karşı karşıya gelmeleri, iç barış ve güvenin yok olması veya toplumun genel bir felâketle

51 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.152.

52 Seyyid Kutup, *Çağdaş Uygarlığın Sorunları ve İslam*, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.190-191.

53 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.160.

tarih sahnesinden silinmesi şeklinde görülebilmektedir.⁵⁴ Kutup da toplumda meydana gelen bozulmaları bu görüş çerçevesinde yorumlamaktadır. Ona göre ayetler çerçevesinde toplumları çöküşe götüren sebepleri şöyle sıralayabiliriz:

a) Bolluk ve Refah

Karşılaşılan sıkıntılar karşısında bazı toplumların yanlış davranışlarda ısrar ettikleri görülmüştür. Allah bu toplumları çeşitli nimetlerle rızıklandırmasıyla, onların yaptıkları kötü davranışlar kendilerince doğru değerlendirilmiş, devam eden süreçte varlıklarının son bulmasına neden olmuştur. (bkz. En'am, 6/42,44) Kutup'a göre bu ayetler, Yüce Allah'ın insanları çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya bıraktığını ve onlara fırsat üstüne fırsat vermesine rağmen bildikleri yoldan şaşmadıklarını gösteren tarihsel bir örnek olarak görülmektedir. Karşılaştıkları çeşitli sorunların onları Allah'ın yoluna sevk etmediğini, bu insanların fitratlarının bir daha düzelmeyecek kadar bozulduğuna işaret etmektedir. O'na göre insanın yapısını en iyi bilen Allah'ın ortaya koyduğu sonuçlar insan ürünü olan tarih ve toplum biliminden daha güvenilir olduğu belirtilmektedir. En güvenilir bilgi açısından O'nun insan bildirdiği öğütler, tarihsel olguların gerisindeki gizli etkenleri ve görülmeyen nedenleri kavramaları içindir.⁵⁵

Toplumsal çöküşün en belirgin özelliklerinden birisi de toplumsal refah düzeylerinin artması sonucu ortaya çıkan davranışlardır. Allah, refah düzeyinin artmasının toplumlar için bir imtihanı teşkil ettiğini Kur'an'da haber vermektedir. Toplumların sahip oldukları karakterlerin ortaya çıkması, belirginleşmesi ve davranışlara yansması konusunda refah düzeyi önemli bir uyarıcı rol üstlenmektedir. Toplumların refah halinde takındıkları tavırlar öncesi ve sonrasıyla bir bütün oluşturmaktadır. İnsan, davranışlarının iyi veya kötü olduğunu düşünmek yerine ulaştığı konuma sadece kendi emeğinin ürünü olarak bakmaktadır. Bu durum, refah durumundan önceki davranışın sorgulanmadan devam etmesine neden olmaktadır.

Bu konuda İbn Haldun, refah bakımından bolluk içerisinde olan toplumlar kıtlık yaşayanlara göre beden ve ahlak bakımından daha zayıf olduğu söylemektedir. Refah içindeki toplumlarda gıda maddelerinin çokluğundan dolayı bireylerin bedeninde bir takım işe yaramaz fazlalıklar ve kötü artıklar meydana gelmektedir. Bu durum zamanla zihnin ve fikrin donuklaşmasına sebep olmaktadır. Sonucunda da gaflet ve dikkatsizlik gibi ruh halleri ortaya çıkmaktadır. Bu durum din ve ibadet konularında da kendini göstermektedir. Kendilerini açlığa alıştıran haz ve zevklerden uzak durarak geçim sıkıntısı içerisinde yaşayan toplumlar, bolluk ve refah içerisinde yaşayanlara göre daha güzel bir dini yaşayışa sahip görülmektedir. Aynı zamanda refah içerisinde olan toplumlar kıtlık baş

54 Abdülbaki Güneş, *Kur'an'da Sünnetullah ve Toplumların Çöküş Nedenleri*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, V, (2005), Sayı: 1, s.69.

55 Kutup, *Fi Zılâ-il Kur'an*, IV, s.11-12.

gösterdiğinde sıkıntıya dayanma ve kıtlığa tahammül gücü zayıf olduğundan daha çabuk çökebilmektedir.⁵⁶

Kutup'a göre Allah'ın kalplere verdiği hassasiyet, canlılık ve idrak gücünden yoksun toplumlar, maddi refahın zirvesinde olsalar bile kendilerini ruhî açıdan eksik hissetmektedir. Çevrelerinde geniş bir özgürlük, güven ve barış ortamı oluştursalar dahi içlerindeki sıkıntılara çare bulamamaktadırlar. Her ne kadar inkâr etseler de günümüz toplumlarının durumu bu şekilde görülmektedir.⁵⁷ İnsanın ruhsal yönden doyuma ulaşması ahlakî değerleri yaşamasıyla yakından ilgilidir. Toplumlar ahlakî değerleri gerçekleştirme yönünden yüksek bir şuura sahip olduğu sürece insanlar arasında güven ve huzur ortamı olabilmektedir. Bu durum, toplum içinde sevgi, saygı ve hoşgörünün hakim olmasını, insanın ruhi yönden tatmin olmasını sağlamaktadır.

İnsanlık Allah'ın kendisine yüklediği hilafet görevi doğrultusunda yeryüzündeki nimetlerden yararlanırken bunu Allah'a ibadet maksadıyla yaptığı sürece medeniyetin doruğuna ulaşmış olmaktadır. Allah'a bağlılığın bilincinde olmak şartıyla tarih boyunca edinilen teknolojik deneyimlerden faydalanmak, sadece madde alanda gelişim değil, insanî değer ve ölçülerinde gelişmesiyle medeni bir toplum olma vasfına erişilmiş olmaktadır.⁵⁸

b) Peygamber ile Uyarılar

İnsanlar kendi iradeleriyle, kendilerini bağlayan bireysel sorumluluğa sahiptir. Seçtiği yolun iyi veya kötü olması kendi seçiminin sonucu, yaptırımları da yine kendi yaptıklarının karşılığı olmaktadır. Her insan kendi davranışının sorumluluğuyla karşı karşıya bırakılmaktadır.(bkz. İsrâ, 17/15) Kutup'a göre Allah, insanların devamlı gözünün önünde bulunan mucizelerle yetinmemiş, onları uyarması için Peygamberler de göndermiştir. Bir toplumu cezalandırmadan önce tüm mazeretleri ortadan kaldırmaya çalışmış, hiçbir toplumu tam olarak delillerini sunmadan yaptıklarının karşılığını göstermemiştir.⁵⁹

Toplumların peygamberlerinden istedikleri mucizeler bazen onların imtihanının bir parçasını teşkil etmektedir. Kutup'a göre Semûd Kavmi'nin Hz. Salih'ten dışı deve istemeleri bir nevi kendi sonlarını hazırlamıştır. Mucizeler insanları uyarmak ve korkutmak içindir. Mucizelerin gelişinden sonra bile toplumda inanmama durumu devam ediyorsa bu onların sonunu kendi elleriyle hazırladıklarının ispatıdır. Maddî mucizeler, insanlığın sadece bir kuşağına hitap etmiş, sadece bu kuşağın olaya şahit olmasıyla kalmıştır.⁶⁰ Toplumların Peygamberlerinden görebilecekleri en son delil de mucize olmaktadır. Mucizeye

56 İbn Haldun, *Mukaddime 1*, s.270-272.

57 Kutup, *İslam'a Göre Hayat*, s.52.

58 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.152.

59 Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, VII, s.25.

60 Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, VII, s.54.

inanmayan toplumların ömrünü tamamladığı ve artık değişme vaktinin geldiği anlaşılmaktadır. Peygamberlerin olmadığı dönemlerde de toplumsal hayatı düzene sokmak isteyen insanlar bulunmaktadır. Bu insanların varlığı toplumsal çöküşü haklı bir zemine oturtmak için bir delil sunmaktadır.

Allah'ın toplumları uyarması karşısında alınabilecek dersler uzun vadeli bir gelişimi de beraberinde getirmektedir. Hz. Peygamber'e ilk başlarda inanmayı reddeden daha sonra doğru yolu bulmaları ve kalplerindeki inancın büyük bir kuvvet kazanmasıyla ortaya çıkan durum Kutup açısından insanlığın daha önce ve sonra rastlayamayacağı boyutları ifade etmektedir. Allah'a olan iman ve onun belirlediği yaşam tarzını benimseme o topluma şuur açıklığı, düşünce saflığı ve dünya malına düşkün olmama vasıfları kazandırmıştır. İnsan zihninin mevcut zaman dilimi içinde kavrayamadığı bazı olaylar zaman geçtikçe anlaşılmaktadır. Böyle durumlarda Allah'ın insanlık için ortaya koyduğu bilginin varlığı bir kez daha kıymetlenmektedir.⁶¹

c) Önderlerin Etkisi

Toplumsal değişme olayı toplumdaki önderlerin etkisiyle de olmaktadır. Bir topluma yol gösteren kişilerde Allah'ın yasasına aykırı işler yapıp yaygınlaşıyorsa Allah o topluma bu tipteki insanların sayısını çoğaltır ve toplum kendi sonunu hazırlamaya başlar. (bkz. İsrâ, 17/16) Burada Kutup'un da belirttiği gibi asıl mesele bozgunculuğu yayan bu önderlere karşı toplum üyelerinin herhangi bir müdahalede bulunmaması sonucu kendilerini de etkileyen bir süreç içerisine girmiş olmalarıdır. Eğer bir toplum, bozuk sistemlerin yaptıklarına engel olmayıp seyirci kalırsa onlarda kendilerini bekleyen olumsuz sonuçlardan sorumlu tutulmaktadır. Ayette geçen "Mutrafîn" kelimesini Kutup, aristokratik kesim olarak değerlendirmiş, milletin değerlerini çürüten bu sınıfa karşı toplumun bu duruma engel olması görevini üstlenmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶² Toplumun temel dinamiğini oluşturan liderler, toplumu istedikleri yöne doğru hareket ettirebilme yeteneklerinden dolayı toplumsal çöküşte de önemli bir rol oynamaktadır. Önderlerin kavrayış eksikliğinden kaynaklanan davranışlar toplum içinde düzen bozukluğuna sebep olmaktadır. Bu düzen bozukluğu toplumsal dengelerin ve bütünlüğün bozulmasına sebebiyet vermektedir.

Toplum içinde her birey, şeriatın kabul etmediği ve hoş karşılamadığı bir olay ve iş meydana geldiğinde, bunu önlemekle yükümlüdür. Çünkü toplum bir bütündür ve İslam'ın reddettiği şeyler ona zarar vermektedir. Toplum içerisinde bireylerin işlemiş oldukları İslam dışı davranışlara sessiz kalınması halinde, sonuç olarak hem dünyada hem de ahirette toplumun tümü bundan sorumlu olmaktadır. Çünkü toplum kendisini meydana getiren tüm bireylerin

61 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.237-240.

62 Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, VII, s.25-26.

davranışlarından ve onlara doğru yolu göstermekten sorumlu olmaktadır.⁶³ Ayette de görüldüğü gibi sorumlu tutulanlar, toplumda haddini aşan kesime ses çıkarmayıp kötü davranışların normalleşmesini hoş karşılayan kesimdir. Aslında böyle toplumlara Allah'ın bu tiplerin sayısını artırmasının yanında bazıları da kendi istekleriyle onlar gibi davranmaya başlamaktadır. Bu açıdan insana bu duruma müdahale etmemenin sorumluluğu yüklenmektedir.

Geleneksel bir otoriteye sahip olan din adamları da yaptıkları işler itibariyle toplumda lider sayılmaktadır. Buldukları konum itibariyle Allah'a yakın oldukları ve bundan dolayı her konuda kendilerine uyulması gerektiğine inanılmaktadır. Kur'an toplumu etkilediği ve dönüştürdüğü konusunda bilgi vermektedir. Hz. Musa'nın kavmi anlatılırken Sâmirî adındaki bir din adamı onun yokluğunda toplumu etkileyip yön vermektedir. Bu konuda Allah, insanları din adına aldatanlara karşı dikkatli olmaları konusunda uyarılmaktadır. Ayrıca bir toplum eski alışkanlıklarını başka bir toplumda gördüğü zaman zayıf karakterlerine yenik düşüp eski adetlerine dönme isteği toplumların sosyal temas yoluyla değişime uğrayabileceğine de işaret etmektedir.⁶⁴ Sosyal değişme toplumların inanışlarını da etkilemektedir. Bir kültür ya da medeniyetle karşılaşma sonucu ortaya çıkan etkileşim eskiye dönüş ya da yeni dini oluşumu ortaya çıkarmaktadır.

Bu konuda Ali Şeriati, peygamberleri toplumsal değişimin ve gelişimin temel etkeni olarak görmediğini belirtmektedir. Ona göre Peygamber'in görevinin haberi iletmek ve insanlara doğru yolu göstermek olduğu, Kur'an metninden İslam'ın kişileri, tesadüfî ya da karşı konulamaz ve değiştirilemez kanunların toplumsal değişimin temelinde yatan ana etkenler olmadığı anlamı çıkarılmaktadır.⁶⁵ Hz. Muhammed kendi toplumundaki örnek kişiliği ve etkili liderliğiyle toplumsal, siyasal, kültürel, hukuki, dini ve ekonomik değişimlerin gerçekleşmesinde ön ayak olmuştur. Kutup'un da belirttiği gibi İslam'dan önceki toplumsal yaşayışa bir değişim getirerek bütün insanlar arasında eşitliği ve bütünlüğü sağlamış, peygamberlerin olmadığı zamanlarda bu ilişkilerin kısmen eski halini aldığı görülmüştür. Hz. Peygamberi "postacı" olarak nitelemek onun Kur'an'ı uygulama tarzı ve davranışlarından yoksun bir İslam anlayışını kabullenmek demektir.

Dinin sosyal değişimi pozitif yönde etkileri olduğu görüşünü belirtenler arasında Max Weber'i zikretmek gerekmektedir. Weber, dinin sosyal değişimdeki rolünü tanımlarken toplumdaki dini önderlerden hareket etmektedir. O "peygamber" ve "rahîp" tipleri üzerinde durmaktadır. Ona göre, "rahîp" yerleşmiş bir sistemin parçası olup toplum üzerinde hiçbir yaratıcı fonksiyona sahip değildir. Fakat "peygamber" ilahi tecrübesiyle yerleşmiş alışkanlıklara karşı başarılı olursa

63 Seyyid Kutup, *İslam'da Sosyal Adalet*, çev. Harun Ünal, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.126.

64 bkz. Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, IV, s.421., Oruç, M. Şirin (28.11.2011), "Kur'an'da Toplumsal Değişim ve Çöküş, Haksöz Haber, <http://www.haksozhaber.net/kuranda-toplumsal-degisim-ve-cokus-25866h.htm>, Erş. Tar. 10.05.2016

65 Ali Şeriati, *İslam Sosyolojisi Üzerine*, çev. Kamil Can, Zafer Matbaası, İstanbul, 1980, s.55-56

toplum üzerinde köklü değişiklikler yapabilmektedir. Weber “karizma” olarak tanımladığı “peygamber”in reformcu ve devrimci niteliklere sahip olduğunu söylemektedir.⁶⁶

d) Haksızlık ve Zulüm

Tarihte çöküntüye uğramış toplumlar gelecek kuşaklar için iyi bir ders niteliği taşımaktadır. Bu kavimlerin yok olma sebebi toplumun üyeleri arasında adaletsizliğin yaygın olmasıdır. Toplumlar bu örneğe duyarlı yaklaşarak verilme istenen mesajı iyi anlamalıdır. Fakat çoğu toplum ders alacak olgunluğu gösterememektedir.(bkz. Hac, 22/45,46)

Kutup, bu olayı toplumlar için tarihi hatırlatma olarak nitelendirmektedir. Tarihte zalim oldukları için yok edilmiş birçok toplum bulunmaktadır. Bu olaylar, ileri görüş ve sezgi gücüne sahip insanı düşünmeye ve ders çıkarmaya sevk etmektedir.⁶⁷ Adalet, toplumsal yapıyı ayakta tutan en önemli faktörlerin başında yer almaktadır. Adaletin varlığı sağlıklı toplumların kurulmasına imkân vermektedir. Adaletsizliğin olduğu toplumlar da huzursuz olmaktadır. Ayrıca bu durum zulmeden ve zulme uğrayan arasında bir çatışma ortamı meydana getirmektedir. Adaletsizlikle yöneten bir kesimin bulunması toplumun çöküşünü hızlandırmaktadır. Adaletle hak ettiği değeri vermeyen toplumlar, bu örneklerden ders çıkarmadıkları gibi onların başlarına gelenleri de hafife almaktadır. Fakat ayette Kutup’un da belirttiği gibi iman olgusuna sahip olan toplumlar somut bir olaya gereksinim duymadan davranışlarını bu çerçevede şekillendirebilmektedir.

Kutup’a göre cahiliye, dış görünüş ve şekilce değişiklik gösterse de kök ve kaynak bakımından hep aynı kalmaktadır. Beslendikleri bu kök ve kaynakların aynı olması sebebiyle cehalet ve kinleri, birtakım şahıs, zümre, kavim ya da milletin çıkarına olabilen adaletlerini her dönem göstermektedir. Böyle toplumların egemenliği, Allah’ın, bütün insanlığın menfaatini gözeten başka bir grup gönderinceye kadar devam edecektir.⁶⁸

Kutup, toplumların içinde bulunduğu koşullarda aşırıya gitmesi ya da sapkınlık göstermesi halinin her zaman dünya hayatında karşılığına bulamayabileceğini belirtmektedir. Ona göre, kaynağını yeryüzünden alan beşeri zihniyetin iman sahibi kimselere karşı yaptığı zulümlerin bir zafer olmadığı anlaşılmalıdır. Böyle bir zulüm karşısında sabreden kesim, tüm insanların tattıkları ölümden ayrı tarihin eskitemediği bir zaferle anılmaktadır. Meydana gelen adaletsizliklere karşı beşerin fıtratında bulunan acelecilik ruhu dar çaplı ve kısa vadeli bir bakış açısını oluştururken, Allah’ın müminlere kazandırmak istediği şey iman, ibadet, bela ve sıkıntılara karşı sabrederek geniş çaplı ve uzun vadeli bir bakış açısıdır. Bazı olayların sonuçları ahirete bırakılmaktadır.⁶⁹

66 Günay, *Din Sosyolojisi*, s.372-373.

67 Kutup, *Fi Zılâl-il Kur’an*, VII, s.358.

68 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.200.

69 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.230-232.

Zulüm ve adaletsizliğin hâkim olduğu yerlerde halkın daha güvenli yerlere göç etmesi, yerleşme merkezlerinin bozulması ya da uygarlığın çökmesi şeklinde meydana gelebilmektedir. İbn Haldun, "umran" olarak nitelediği uygarlık merkezlerinin işlerliğini koruması için toplumsal güven ve adalet gibi etkenlere önem vermesi gerektiğini vurgulamaktadır. Zulüm ve haksız kazançlarla halkı tedirgin etmek o bölgede nüfusun seyrekleşmesine ve uygarlığın yok olmasına sebep olmaktadır.⁷⁰ Dolayısıyla toplumsal çöküş her zaman bir helak olma şeklinde de olmayabilir.

e) Ölçsüz Davranışlar

Toplumların ölçsüz davranışları da toplumsal çöküşe neden olan etmenlerden sayılmaktadır. (bkz. A'raf, 7/80,81) Bu ayette Lut kavmi erkeklerinin sergiledikleri davranıştan bahsedilmektedir. Kutup, Allah'ın yarattığını bozmaya dair bu davranışı, onları yok olmaya götüren bilinçli bir toplumsal değişme hareketi olarak yorumlamaktadır. Erkeğin veya kadının Allah'ın yarattığı fitrata aykırı hareket etmesi kanununa ve şeriatına karşı geldiğini, bu durumun onlardaki tevhit ve ilahlık sorununu teşkil ettiğini göstermektedir.⁷¹ Fitrata aykırı davranışların sergilendiği, israfın yaygınlaştığı toplumlar, çöküşü hak etmiş olmaktadır. Allah'ın bu toplumlara müdahale etmediğini düşünürsek hem inanç hem de hayat nizamındaki sapmalara bağlı olarak toplumların gelecek kuşaklara olumsuz yönde örnek olması ve bu durumun alışkanlık haline gelmiş davranışa dönüşmesi durumu ortaya çıkabilmektedir.

İnsanın davranışları ve bu davranışları kullanabilme yetisi fikirlerinin bir sonucu olarak bilinmektedir. İnsan ister kendisinin isterse de başkasının gayretiyle nefsinde olanı değiştirdiği zaman davranışları da değişime uğrayacaktır. Bu değişimin aşırı noktalara varması da mümkün görünmektedir. İnsanın Psikik karakterine boyun eğdiği zamanlar olmaktadır. Bu karakter değişince insan nefesine empoze edilen şeylerin egemenliğine boyun eğilmektedir. Böylece olumlu ya da olumsuz nefsinde olanı değiştirme gücüne sahip olanlar toplumu da değiştirme gücüne sahip olabilmektedir.⁷² Ayrıca bir toplum kendi içinde fuhşu ve kötülüğü yaygın hale getirmiş ise, bunları değiştirmeye, ortadan kaldırmaya yönelmiyorsa, o toplum çökmeyi ve dağılıp parçalanmayı hak etmiş demektir. Toplumun kendi davranışları toplumsal çöküşü hazırlamada etkin rol oynamaktadır.⁷³

f) Hakk olana karşı durma

Bazı toplumlar kendilerine gelen Peygamberlerin söylediklerini kuşku içinde karşılamış, en önemlisi atalarının dininden kopma cesaretini kendilerinde

70 bkz. İbn Haldun, *Mukaddime 1*, s.549-551.

71 Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, IV, s.337.

72 bkz. Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişim Yasaları*, s.66-68.

73 bkz. Seyyid Kutup, *İslam'da Sosyal Adalet*, s.127.

bulamamıştır. Peygamberlerin “Tevhit” çağrısına uymayı bir nevi atalarına saygısızlık olarak algılamıştır.(bkz. Hud, 11/62)

Toplumlar, bu katı fanatikliği ve gözü kapalı geçmişe bağlılığıyla zihinlerini dondurmakta, içinde buldukları durumu atalarının davranışlarıyla eşleştirme yanlışlığına düşmektedir. “Tek Allah” inancı insanın aklını ve geçmişin taklitçiliğini ortadan kaldıran bir özgürlük çağrısı gibidir. İnsan aklı boş kuruntulardan, ön yargılardan, saplantılardan ve hurafelerden kurtaran bir kurtarıcı görevi görmektedir. Bu “tevhit” çağrısını yapan peygamberlerin kendi toplumlarında oluşturduğu güven algısı bu çağrıdan sonra yerini, inanmayanlar tarafından uydurulan iftiralara bırakmaktadır. Bu durum yüzyıllar ve çağlar boyunca her aşamada tekrarlanarak günümüze gelmektedir.⁷⁴

Cehalet içinde olan, hakikatin anlaşılmasından yana anlama yeteneğini kaybetmiş toplumlar gerçeğe karşı bir tavır içerisine girmektedir. Cahil toplumlarda başkalarına bağımlı olma ve onlarla hareket etme güdüsünün hakim olduğu görülmektedir. Bu toplumların olaylardan ders çıkarmaması tarihin sürekli tekrar etmesine sebep olmaktadır. Kendilerine tavsiye edilen gerçeklere karşı da ön yargıyla yaklaşmaktadır. Bir toplumun bir mana etrafında birleşmesi birlik ve beraberliğinin yanında değişimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu açıdan Kutup “Tevhit” inancının, insanları etrafında toplayabilecek bir potansiyele sahip olduğunu belirtmektedir.

Kur’an’da böyle bir topluluğun içinde barınan düşüncelerin nasıl köklü, sabit ve donuk olduğunu, görüşlerinin sığ kaldığını açıkça ortaya konulmaktadır. Delilden ve kılavuzdan yoksun taassup zihniyetle oluşmuş bu fikirler başından geçen durumlar ya da evvelkilere uygulanan yasalara karşı duyarsızlaşmaktadır. Kur’an’ın önceki toplumların göz ardı ettiği yasalar konusunda insanlığı uyarmaktadır. Toplumların yükselmesi ve çökmesinde temel plan olan bu yasalar toplumsal değişim açısından psikolojik ve sosyolojik verilerle insanlığa farkındalık oluşturmaya çalışmaktadır.⁷⁵

g) Alay ve Yalanlama

İnsanlar içinde, başkalarına doğru yolu gösteren ve adaletli olanların yanında, onlara karşıt grup oluşturacak tipler yani ayetleri yalanlayan ve alaya alan toplumlar da bulunmaktadır. Bu insanlara farkına varamayacakları şekilde hesaba katmadıkları ilahi kuvvet tarafından hak ettikleri akıbetleri takdir edilecektir. (bkz. A’raf, 7/181,182)

Bazı insanlar karşı tarafla başa çıkamadığı durumlarda onların fikirlerine karşı ön yargıyla yaklaşmaktadır. Karşı tarafı yıpratmaya yönelik olan bu tutum, başka bir seçenek ortaya konulmadığı durumlarda daha da belirginleşmektedir.

⁷⁴ Kutup, *Fi Zilâl-il Kur’an*, VI, s.129.

⁷⁵ Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları*, s.92-93.

Karşı tarafın gelişimine ve görüşünü kabul etmemeye bahane olarak alay ya da yalanlama durumları ortaya çıkmaktadır. Bazen de karşı tarafa alternatif bir fikir sunamadıkları için onların değer sistemlerini yozlaştırma yoluna gitmektedir.

Kutup'a göre bütün insanlığın onurlandırılması Allah'ın yeryüzünde "ümme" diye tabir edilen Müslüman toplumun varlığına bağlı olmaktadır. Her dönemde ve günümüzde de mevcut olan İslam ümmetine karşı grup oluşturan uluslararası güçler, bütün donanımlarıyla bu ümmete saldırmaktadır. Bu güçler karşısında sağlam bir şekilde ayakta durmaları Allah'ın kendilerine yardımı sayesinde olmaktadır. O, bu saldırma hareketlerini toplumsal değişmeye işaret olarak yorumlamaktadır.⁷⁶

İlk Kur'an toplumunu kendisine model olarak belirleyen cemaatin izleyeceği yol genel hatlarıyla belirlenmiştir. Kutup'a göre dört aşamadan oluşan bu yöntemde ilk aşama cemaatin oluşması, ikinci aşama bu cemaatin cahiliyenin zulüm ve baskılarıyla karşı karşıya kalması, üçüncü aşama bir yandan cahiliye ile tüm bağlarını koparıırken diğer yandan kardeşlik ve dayanışma ruhuyla cemaatin bireyleri arasında organik bağların geliştirilmesi son aşama Allah'ın iradesinin egemen olduğu yeni bir düzenin kurulması gerekmektedir.⁷⁷ Kutup, İslam cemaati oluşumunun ikinci aşamasından itibaren, tıpkı peygamberleri yalanlayan ve alay eden toplumlar olduğu gibi, bu topluluğa da aynı davranışı sergileyenlerin olacağını ifade etmektedir. Böylece toplumsal değişme bu yönde ilerlemeye devam etmektedir.

Kutup'un belirttiği gibi beşeri sistemlerin aciz ve kısa ömürlü oluşu Müslüman toplumunun direncini ayakta tutan bir moral gücü olarak yorumlanabilir. Ona göre, geçmişte olduğu gibi önümüzdeki dönemlerde de Allah'ın Müslüman toplumlara yardım zamanı gelince gerçekleşeceğini şüphe götürmez bir gerçektir. Toplumlar refahlarını beşeri sistemlerde aradıkları müddetçe anlık mutluluktan öteye geçememektedir. Müslüman bir toplumun yapması gereken birlik ve bütünlük içerisinde doğruluk ve adaletin hâkim olduğu bir toplum yapısında ısrarcı olmaktır. İnsan onuruna değer veren sistemi benimsemeli, her türlü yozlaşma ve bozulmalara karşı ayakta kalmaya çalışmalıdır.

Bir sonuca varacak olursak; geçmiş toplumlara uygulanan yasalar insanoğluna öğüt vermesi ve aynı hatalara tekrar düşmemesi açısından önemli bir yer tutmaktadır. İnsanın geçmişten edindiği tecrübeler ve onun yeryüzünün her yanına dağılmış bulunması ders almak isteyen toplumlar için bir miras görevi görmektedir. Geçmiştekilerin başlarına gelen olayları gereği gibi idrak edemeyenler, cehaletlerinin bedelini dünya hayatında toplumsal olarak ahirette de nefis hüsranı olarak ödemektedir. Geçmiş toplumlara uygulanan yasalar

⁷⁶ Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, IV, s.471-472.

⁷⁷ Haksöz Okulu Serisi-1, *İslami Mücadelede Öncü Şahsiyetler*, İstanbul, Ekin Yay., 2012, s.267.

yalnızca onlara özgü olmayıp bizi de kapsamaktadır. Bir gün bizler de bizden sonrakiler için kendilerine aynı yasanın uygulandığı önceki toplumlar olacağız.⁷⁸

Sonuç

Çalışmamızda görüldüğü üzere Seyyit Kutup açısından dinin sosyal değişim üzerindeki daha çok etki sahibi olduğu söylenebilir. Din burada sosyal değişimin temel faktörü konumundadır. Kutup'un ortaya koyduğu fikirlerde dinin daha çok muhafazakar yönünün ön plana çıktığı ve böylece toplumsal istikrarı koruyarak düzenli ve dengeli bir sosyal düzenin kurulmasına yardımcı olduğu görülmektedir. Ayrıca devamlı ahiret vurgusu yapması da dinin muhafazakar özelliğini ön plana çıkarmaya yönelik değerlendirilebilir.

Kutup, Kur'an ayetlerine vurgu yaparak toplumların gelişme, ilerleme ve çöküşlerinin değişmeyen yasalar çerçevesinde olduğunu belirtmektedir. Ona göre Kur'an'da yer alan değişmez birtakım yasaların doğasını anlamak toplumların kendi geleceklerini tayin etme açısından önemli görülmektedir. Onun bakış açısına göre İslam toplumu, Allah'ın insanlar için yerine getirmesini istediği toplumsal düzeni, tevhit inancı çerçevesinde uygulayan toplum olarak nitelenirken cahil toplum, bütün sistemlerini ilahi olandan bağımsız oluşturan beşeri düzeni ifade etmektedir. Sosyal değişimin olumlu yönünü İslam toplumunun gerçekleştirebileceğini ifade ederken, böyle bir toplum yapısının da insan fitratına uygun olduğunu belirtmektedir. Geçmiş toplumların ortaya koyduğu davranışların anlatıldığı kıssalar gelecek toplumlara öğüt vermektedir. Onların başlarına gelenlerin sünnetullah gereği aynı davranışları sergileyenlere için de geçerli olacağını belirtilmektedir. Toplumların çöküş öncesi belirtileri olarak niteleyebileceğimiz medeniyet ve uygarlıkta geri kalmaları, ekonomik sorunlarla karşı karşıya gelmeleri, iç barış ve güvenin yok olması ve toplumun genel bir felakete tarih sahnesinden silinmesi gibi durumlar kendilerine gidişatının yanlış olduğunu vurgulamak adına yeterli görülebilmektedir. Hiçbir toplum hareketsiz değildir mutlaka az çok değişime uğramaktadır. Kutup'un amacı toplumlara kendi değişimlerini yönlendirebilecek bilinci kazandırmaktır. Dolayısıyla ona göre değişim probleminin çözümü insanın kendi iradesinde aranmalıdır.

Kutup'un sosyal değişmeye bakışına dair iki tespit ortaya çıkmaktadır. Birincisi, aynı zamanda toplumsal birlikteliği de sağlayan etmenlere önem verilmesiyle oluşturulabilecek İslam toplumu, sosyal değişmeyi olumlu yönde gerçekleştirebilecek tek toplum tipi olarak görülmektedir. Bu toplum tipi aynı zamanda çevresine de örnek olarak topyekün bir ilerlemenin öncüsü olabilmektedir. İkincisi, bir toplum her ne kadar maddi yönden ilerleme sağlasa da dini değerlere önem vermemesi sonucu mevcut varlığı son bulmaktadır. Dolayısıyla onun açısından sosyal değişimin pozitif yönü maddi değil, daha çok manevi değerlerle mümkün görülmektedir.

⁷⁸ Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları*, s.93.

Kaynakça

- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1985
- FİCHTER, Joseph, *Sosyoloji Nedir*, Çeviren: Nilgün Çelebi, Ankara: Attila Kitapevi, 3.Baskı, 1996
- GÜNAY, Enver, *din sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 11.Baskı, 2012
- Haksöz Okulu Serisi-1, İslami Mücadelede Öncü Şahsiyetler, İstanbul: Ekin Yayınları, 2012
- HALDUN, İbn, *Mukaddime 1*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013
- KUREYŞİ Ali, *Malik Bin Nebi'ye Göre Toplumsal Değişim*, Çeviren: Mustafa Altunkaya, İstanbul: Ekin Yay., 2002
- KUTUP, Seyyid, *Çağdaş Uygarlığın Sorunları ve İslam*, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014
- KUTUP, Seyyid, *Fi Zilâl- il Kur'an*, Çeviren: Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, Dünya Yayıncılık, 1980
- KUTUP, Seyyid, *Din Budur*, Çeviren: Hasan Fehmi Ulus, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015
- KUTUP, Seyyid, *İslam'a Göre Hayat*, Konya: Neda Yayıncılık, 2015
- KUTUP, Seyyid, *İslam'da Sosyal Adalet*, Çeviren: Halil Ünal, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014
- KUTUP, Seyyid, *Yoldaki İşaretler*, Çeviren: Kamil M. Çetiner, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014
- ÖZSOY, Ömer, *Sünnetullah*, Ankara: 1994
- SAİD, Cevdet, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, Çeviren: İlhan Kutluer, İstanbul: İnsan Yayınları, 1998
- SARMIŞ, İbrahim, *Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub 1*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1982
- SEZEN, Yümni, *Sosyoloji Açısından Din*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, 1993
- SUBAŞI, Necdet, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Dem yayınları, 2014
- ŞERİATİ, Ali, *İslam Sosyolojisi Üzerine*, Çeviren: Kamil CAN, İstanbul: Zafer Matbaası, 1980

Dergiler

- GÜNEŞ, Abdülbaki, Kur'an'da Sünnetullah ve Toplumların Çöküş Nedenleri, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt: V, Sayı: 1, 2005

İnternet

- Oruç, M. Şirin (28.11.2011), "Kur'an'da Toplumsal Değişim ve Çöküş, Haksöz Haber, <http://www.haksozhaber.net/kuranda-toplumsal-degisim-ve-cokus-25866h.htm>, Erş. Tar. 10.05.2016

Kitap Çeviri / Book Translation

ARİSTO'NUN METAFİZİK KİTABINDAKİ GAYESİNİN İNCELENMESİ*

*(The Investigation of Aristotle's Purpose in the
Book of Metaphysics)*

FARABÎ

Tahir AŞİROV**

(34) Bu makale, Filozof [Aristo'nun] harflerle isimlendirilen kitabındaki makalelerin her birinin maksatları hakkında İkinci Muallim, bilge, filozof Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Farabî'ye ait değerli bir makâle olup, Aristoteles'in Metafizik kitabındaki gayesine ilişkin bir incelemedir.

[Farabi] şöyle dedi: Bu makaledeki amacımız, Aristoteles'in Metafizik olarak bilinen kitabının gayesini ve bu kitabın ilk kısımlarını göstermektir. Çünkü pek çok insanın aklına ilk gelen şey, (a) bu kitabın anlam ve içeriğinin aşkın ve münezzehe olan Yaratıcı (el-Bari Subhane ve Teâlâ), akıl, nefis ve onlara benzer şeyler üzerine söz söylemek olduğu ve (b) Metafizik ilmi ile Tevhit ilminin (teoloji) bir ve aynı olduğudur. Bu nedenle Metafiziği inceleyenlerin çoğunu hayret ve şaşkınlığa düşmüş buluruz. Zira Metafizikte anlatılan şeylerin çoğunun bu gayeden yoksun olduğunu görüyoruz. Hatta onda, sadece "Lam/Lambda" almeti taşıyan on birinci makale dışında bu gayeye tahsis edilmiş bir anlatım görmüyoruz.

Antik filozofların, diğer kitaplar hakkında olduğu tarzda bu kitabın şerhi konusunda çalışmaları (kelam) bulunmuyor. Yalnızca "Lam" makalesi üzerine, İskender Afrudisi'nin eksik, Themistius'un ise tam bir şerhi bulunmaktadır. Ancak diğer makaleler ya şerh edilmemiş ya da bizim zamanımıza ulaşmamıştır. Bununla birlikte sonraki Meşşâilerin kitapları incelendiğinde, İskender Afrudisi'nin söz konusu kitabın tamamını şerh ettiği izlenimi uyanmaktadır.

* Çeviriye esas alınan metin F. Dietrich tarafından Alfarabi's Philosophische Abhandlungen, Leiden-E.J. Brill 1890, içerisinde 34-38 sayfaları arasında neşredilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (tahirashirov@gmail.com)

Geliş Tarihi : 22.06.2016

Kabul Tarihi : 18.08.2016

Biz Metafiziğin gayesine ve ondaki her bir makalenin içerdiği şeye işaret etmek istiyoruz.

Deriz ki: Bilimlerin bir kısmı tikel/cüz'î bir kısmı da tümel/küllîdir. Tikel bilimler, konuları, varolanların bir kısmı veya mevhum şeylerin (zihinde varolanların) bir kısmı olan ve incelemesini, bunların kendilerine ait özel arazlarına **(35)** tahsis eden ilimlerdir.

Tabiat bilimi buna örnektir. Çünkü o, var olanların bir kısmını inceler. Bu ise, hareket etmesi, değişmesi, hareketten sükun bulması yönüyle ve bunlara ilişkin ilkelere ve eklentilere sahip olması yönüyle cisimdir.

Geometri bilimi, özel nitelikleri, onlarda ilkeleri ve eklentileri açısından gerçekleşen izafetleri kabul etmesi yönünden ve böyle olması bakımından nicelikleri/miktarları inceler.

Aynı şekilde, aritmetik bilimi sayıyı incelerken; tıp bilimi de insan bedenlerini sağlık ve hastalığa konu olması bakımından inceler. Diğer tikel bilimler de böyledir. Bunlardan hiç biri varolanların tümünü kuşatan bir inceleme yapmaz.

Tümel bilime gelince bu, varolanların tümünü kuşatan şeyi inceler. Örneğin, varlık ve birliği, varlığın türleri ve eklentilerini, öncelik ve sonralık, kuvve, fiil, tam ve eksik vb. tikel bilimlerin konularından özel olarak herhangi birine mahsus olmayan şeyleri, bütün mevcutların ortak ilkesini –ki bu, şanı yüce Allah'ın adıyla isimlendirilmesi gerekir- inceler. Tümel bilimin tek bir bilim olması gerekir. Zira iki tümel bilim olsaydı, o zaman ikisinden her birinin özel bir konusu olurdu. Oysa konusu özel olan ve başka bir bilimin konusunu kapsamayan bilim, tikel bilimdir. Bu takdirde bu iki bilim de tikeldir. Hâlbuki bu bir çelişkidir. Öyle ise tümel bilim birdir/tektir. O zaman teolojinin (el-'ilmu'l-ilahi) bu bilime dâhil olması gerekir. Çünkü Allah, belirli bir varolanın (mevcudun) değil, mutlak olarak varolanın ilkesidir. Metafiziğin varolanın ilkesini vermeyi kapsayan kısmının, el-'ilmu'l-ilahi olması gerekir. Çünkü bu anlamlar, doğal şeylere özgü değildir aksine doğal şeylerden daha kapsamlıdır. Dolayısıyla bu bilim, Tabiat biliminden daha yüce ve ondan sonradır. Bu yüzden onu fizik-ötesi bilimi (metafizik) olarak isimlendirmek gerekir. Matematiksel bilimler, her ne kadar konularının maddeden soyutlanmış olması bakımından fizik biliminden daha yüce ise de, onu metafizik bilimi olarak isimlendirmek uygun değildir. Çünkü onun konularının maddelerden soyut olması **(36)** varlıkta değil, zihindedir. Onların varlıktaki varlığı ancak doğal şeylerde vardır.

Bu bilimin (metafiziğin) konularına gelince; (a) onların bir kısmının varlığı, ne gerçek anlamda ne vehim olarak, kesinlikle doğal şeylerde değildir. Onların varlığı ve doğası yalnızca soyut olup, tabii şeylerden vehim tarafından soyutlanmış şeylerdir. (b) Onların bir kısmı da, her ne kadar soyut olarak tasavvur edilseler de, tabii şeylerde vardır. Ancak onlar, tabii şeylerde, varlıkları onlardan ayrılmayacak

ve böylece varlıkları tabii şeylere bağlı şeyler olma tarzında bizatihi var olmazlar. Bilakis onlar tabii şeyler için ve maddeden gerçekte ayrı olan veya vehim yoluyla ayrı olan gayri tabii şeyler için var olurlar.

Bu durumda, bu isimle (metafizik) isimlendirilmeyi hak eden bilim bu bilimdir. Şu halde diğer ilimler değil sadece o "fizik-ötesi-bilimi"dir.

Bu bilimin ilk konusu, mutlak varlık ve genellekte/kapsayıcılıkta ona eşit olan şey yani "bir-olan"dir. Fakat karşılıklılıkların (mütekabilat) bilgisinin bir olması hasebiyle, bu bilimde aynı zamanda yokluk ve çokluk hakkında da bir inceleme vardır. Bu konuların araştırılmasından sonra bu ilim, tür konumunda bulunan şeyleri yani mevcut için on kategori ve şahıs bakımından bir, tür bakımından bir, cins bakımından bir, ilişki bakımından bir ve bunların her birinin kısımları gibi bir'in türlerini, aynı şekilde yokluğun ve çok olanın türlerini inceler. Sonra kuvve-fiil, yetkinlik-noksanlık, illet-malul gibi mevcudun eklentilerini/levahıkını; mahiyet, benzerlik, eşitlik, uyum, denklik, münasebet ve diğerleri gibi bir'in eklentilerini; yokluğun ve çok olanın eklentilerini inceler. Sonra bunların her birinin ilkelerini (inceler).

Böylece tikel bilimlerin konularına varıncaya kadar dallara ve bölümlere ayrılır ve bu ilim burada son bulur. Onda tikel bilimlerin tümünün ilkeleri ve konularının tanımları ispat edilir.

Bunlar, bu bilimde araştıracağımız şeylerin tamamıdır.

Bu kitabın Birinci Makalesi, sanki Kitaba giriş ve başlangıç niteliğinde illetlerin kısımlarının tümünün bir ilk nedene vardığını açıklamayı kapsamaktadır.

(37) İkinci makale, zihni amaca yönlendirmek için, söz konusu anlamlara ilişkin zor meselelerin tek tek belirtilmesini, onlardaki zorluk yönünün açıklanmasını ve bunlara dair getirilen karşılıklı argümanları içermektedir.

Üçüncü Makale, bu bilimin konularının sayımını kapsar ki, onlar, daha önce saydığımız üzere, bu bilimin incelediği anlamlar ve onlara has ilineklere dir.

Dördüncü Makale, bu bilimin konuları, konularının türleri ve eklentileri ile ilgili olarak, bunlara tevatu (eşit anlamlılık), teşkik (dereceli anlamlılık) ve gerçek iştirak (eşşeslilik) yoluyla delalet eden lafızların her birinin delaletini ayrıntılı olarak vermeyi kapsamaktadır.

Beşinci Makale, fizik, matematik ve ilahiyattan ibaret olan üç teorik (nazari) ilimin özsel ayrımlarının açıklamasını kapsar. Teolojinin tarifi bu bilime dâhil edilmiştir. Aslında o, bir yönden bu bilimin kendisidir. Çünkü bu ilim, ilineksel anlamda değil özsel anlamda söylenen/yüklenen hüviyeti/mahiyeti de inceler. (Beşinci Makale) teorik bilimlerin cedel ve safsata ile ortak yönlerinin keyfiyetinin açıklanmasını da kapsar.

Altıncı Makale, özsel anlamda söylenen hüviyeti/mahiyeti ve özellikle cevherin doğası hakkında söylenen şeylerin araştırılmasını; cevherin kısımlarını ve onların madde suret ve bunlardan oluşan birey olduğunu; gerçek tanımın mevcutlara ilişkin olması durumunda bu mevcutların hangileri olduğunu ve cevhere ilişkin olması durumunda bu cevherin hangi cevher olduğunu; birleşik varlıkların nasıl tanımlandığını ve tanımlarda hangi parçaların bulunduğunu; ne tür suretlerin maddeden ayrı olduğunu ve ne tür suretlerin ayrı olmadığını ve ideaların var olmadığını ayrıntılı olarak incelemeyi kapsamaktadır.

Yedinci Makale, önceki makalenin bir özetini ve Platoncu idealar ve oluşt bunların gereksiz olduğuna dair sözlerin tamamlanmasını ve maddeden ayrı varlıkların, eğer varsa, tanımlarını ve onların tanımlarının zatlari olduğunun incelenmesini kapsamaktadır.

Sekizinci Makale, kuvve, fiil ve bu ikisinden önce-gelenin önceliğı hakkındadır.

Dokuzuncu Makale, bir-olan, çok-olan, başka, karşıt ve zıt hakkındadır.

(38) Onuncu Makale, bu ilmin ilkeleri ile ona arız olanların ayrıştırılması hakkındadır.

On birinci Makale, cevherin ve tüm varlığın ilkesi, onun hüviyetinin ispatı, gerçek zat olarak zatı gereğı bilen olması, kendinden sonra gelen maddesiz mevcutlar ve mevcutların ondan meydana gelmesinin sıradüzeninin niteliğı hakkındadır.

On ikinci Makale, tabii şeylerin ve matematiksel şeylerin ilkeleri hakkındadır.

Bu kitabın (Metafizik) gayesinin ve onun kısımlarının açıklanması bunlardan ibarettir.

Kitap Çeviri / Book Translation

İSLAM İNANÇ ESASLARI (KAVÂİDÜ'L-AKÂİD)

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî*

Murat AKIN**

GİRİŞ

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (Allah ondan razı olsun) şöyle dedi: Hamd O Allah'adır ki; (insanı) ilk yaratan ve öldükten sonra tekrar diriltecek olan O'dur. O, dilediğini yapma yetkisi elinde bulunmaktadır. Yüce arşın sahibi olup gerektiğinde şiddetli kahrı bulunmaktadır. Kullarının samimi olanlarını doğru yola ileten, sağlam yolda yürüten, tevhide şahitlik yaptırdıktan sonra kullarının inançlarını şüphe ve tereddütten koruyarak onlara nimet veren O'dur. O, kullarını rasûlü Mustafa (s.a.s.)'ın yoluna tâbî kılan, onun değerli arkadaşlarının yolunda gitmelerini sağlayandır. O, zatında ve fiillerinde en iyi sıfatlarıyla -ki bu sıfatları gerçek manada dinleyenler bilir- kullarına tecelli edendir. Zâtında bir olup ortağı ve benzeri bulunmayan, samet olup zıddı bulunmayan, tek olup dengi bulunmayan, kadim olup öncesi bulunmayan, ezeli olup başlangıcı bulunmayan,

* Müslüman coğrafyasında, Hüccetü'l-İslam (İslam'ın sağlam delili) unvanıyla tanınan, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505/1111), şüphesiz İslam düşünce tarihinde son derece etkin isimlerden birisidir. Onun bu etkinliğinde, bıraktığı eserlerin katkısı büyüktür. Çünkü bu eserlerin her biri, ilim ehli için birer hazine mesabesinde. Gazzâlî, *el-İktisâd fil-'İtikâd* isimli eserinde Ehl-i sünnetin düşüncesini ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Çevirisini yaptığımız *Kavâidü'l-akâid* isimle eserde ise bu akidenin özetini sunmuştur. Oldukça muhtasar olan bu eserde selevin metodunu takip ederek ayrıntıya dalmamıştır. Hacmi küçük olmasına rağmen, içerdiği konular bakımından son derece önemlidir. Tevhid esaslarının sırayla ele alındığı bu eseri "İslam İnanç Esasları" ismiyle çevirmeyi uygun gördük. Akâid esasları, zaman ve mekâna bağlı olmaksızın her an önem arz ettiğinden bu çevirinin faydalı olacağını ümit ediyoruz. Eser Gazzâlî'nin *Mecmûatu'r-resâil* isimli çalışmasının içerisinde yer almaktadır. Çeviride dikkate aldığımız, 1971 yılında Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye tarafında Beyrut'ta yapılan baskısıdır. (Bkz.: Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Kavâidü'l-akâid*, Mecmûatu'r-resâil içerisinde, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, 1971) Gazzâlî, herhangi bir bölüm ve başlık vermeden bir metin halinde eserini tamamlamıştır. Biz, metnin daha kolay anlaşılması ve sistematik olması için eseri; giriş, ilahiyât, nebeviyyât, sem'iyât gibi bölümlere ve bazı alt başlıklara ayırarak hazırlamaya çalıştık. Ayrıca gerektiğinde dipnotlarla bazı açıklamalarda bulunduk. Bu çalışmanın insanlık için faydalı olmasını rabbimden temenni eder, İmâm Gazzâlî'yi bir kez daha rahmetle yâd ederiz.

** Yrd. Doç. Dr. Beü, İlahiyat Fakültesi

Geliş Tarihi : 11.10.2016

Kabul Tarihi : 30.11.2016

sonu olmayıp varlığı ebedi devam edecek olan O'dur. O, kendisi için inkıta olmayan kayyüm, kesinti olmayan daîm, ezel ve ebedde celâl sıfatıyla muttasıf olan, çağlara ve ecellerin gelip geçmesine rağmen zaman aşımına uğramayandır. Muhakkak ki "O, ilktir, sondur, zahirdir, batındır. O, her şeyi bilendir."¹

İLAHIYYÂT

Tenzih²

Muhakkak ki Allah, bir şekle girmiş cisim ve ölçülü bir cevher değildir. O, ölçme ve kısımlara ayrılma bakımından canlılara benzemez. Yine O, cevher olmadığı gibi cevherler ona hulul etmez. Araz olmadığı gibi arazlar ona hulul etmez.³ Bilakis hiçbir varlığa, hiçbir varlık da ona benzemez. Hiçbir şey onun gibi değildir⁴ o da hiçbir şey gibi değildir. O, herhangi bir miktarla sınırlandırılmaz. Kıtalar O'nu içine alamaz. Yönler O'nu ihata edemez. Yerler ve semalar O'nu içine alamaz. Muhakkak ki O, söylediği şekliyle hangi manayı kastediyorsa o manayla arşın

1 el-Hadîd, 57/3.

2 Kelime olarak, "Maddi olan ve olmayan kötü ve nahoş şeylerden uzak olmak" anlamında olup, Allah'ın kusur ve ayıplardan, yaratılmışların hallerine benzemekten beri ve yüce olduğunu ifade etmekte kullanılan bir kavramdır. Kelâm ilminde Cenâb-ı Hak'a nisbet edilmesi caiz olmayan selbî sıfatların benimsenip ifade edilmesi anlamında kullanılır. (Bekir Topaloğlu-Ilyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul 2010, s. 313.) Musannıf, bu kısımda Allah'ın noksan sıfatlardan münezzehe olduğunu özlü bir şekilde ifade etmektedir. Bunların belli bir sayıya hasredilmesi doğru olmamakla beraber, önemlileri kısaca şunlardır: başlangıcı olmamak (kidem), varlığının sonu olmamak (bekâ), sonradan olan şeylere benzemek (muhâlefetün lîl-havâdis), var olmak için başka bir varlığa muhtaç olmaması (kıyâm bi nefsihi), zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde eşi ve benzerinin olmaması (vahdâniyet). Vücûd sıfatı, sıfat-ı nefsiyye olarak isimlendirilip "varlığı başkasından değil zâtının gereğidir" şeklinde anlaşılabilmektedir.

3 Tevhîdi ispatlama noktasında genellikle âlimler cisim, cevher ve araz kavramlarını kullanmaktadırlar. Çünkü bazı ekol ve şahısların Allah'a mevcut anlamında cisim cevher veya araz dedikleri bilinmektedir. Bundan dolayı bu kavramların bilinmesi önemsenmiştir. Kısaca bunları şöyle izah etmek mümkündür: Cismin tanımında iki görüş dikkat çekmektedir. Bunların birincisi; uzunluğu, genişliği, derinliği olan ve bu nedenlerle evrende yer kaplayan şeydir. İkinci görüşe göre ise cisim, bir araya getirilmiş ve birleştirilmiş şey olarak tarif edilmiştir. Allah, böyle olmadığından yani uzunluğu, genişliği, derinliği olmayan ve bir araya gelen şeylerden meydana da gelmediğinden O'na cisim denilemeyeğini savunmuşlardır. (Geniş bilgi için bkz.: Eş'arî, Ebû Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*, Th., Nuaf Cerrah, Dâru Sader, Beyrut, 1429/2008, s. 175-178.) Cevher, "dış dünyada kendi başına bulunabilen, değişmeyen daima yüklem konusu olmakla kendisi yüklem olmayan varlık" şeklinde tarif edilmiştir. (Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rifât*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1416/1995, s. 79.) Kendi başına mevcûd olup zâtıyla kaim olan cevhere âyan da denilir. (Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed, *Tabsiratu'l-edille fi usûli'd-dîn*, Nşr. Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün, TDV Yay., Ankara, 2004., C. I, s. 62.) Cevher ile cismi birbirinden ayrı değerlendirenler de olmuştur. Cevherin uzunluk ve genişliği varken cismin uzunluk ve genişliğinin yanı sıra derinliği de bulunmaktadır. Cisimlerin parçalanmayan cevherlerden meydana geldiği kabul edilir. (Osman Aydınlı, *İslam Düşüncesinde Aklîleşme Süreci Mu'tezilenin Oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allâf*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001, s. 175.) Araz, "kendi başına kaim olmayan varlığı ancak konuya yüklem olmakla mümkün olandır." şeklinde tanımlanır. Kısaca boşlukta yer tutan veya bir konuda bulunabilen durumu ifade eder. (Curcânî, *Ta'rifât*, s. 426.) Mesela taşın kendisi cevher olarak isimlendirilirken onun sertliği araz diye isimlendirilmektedir. Fakat cevher, cisim ve araz kavramlarının net bir şekilde farklılığından bahsetmek bir hayli güç olmaktadır. Âlemin sonradan yaratıldığını ortaya koymak için, ilk olarak Mu'tezilî âlimler cevher ve araz kavramlarından istifade etmişlerdir. Âlemin ezeli olmayıp sonradan yaratıldığını ve bunun için de bir yaratıcıya muhtaç olduğunu ifade ederek bir Tanrının varlığına ulaşılmaya çalışılmıştır.

4 Benzer ifadeler için bkz.: eş-Şûrâ, 42/11

üstüne istifa etmiştir.⁵ Arş'a herhangi bir temastan, yerleşmeden, mekanlaşmadan ve başka bir yere intikal etmekten münezzehtir. Arş O'nu taşıyamaz. Aksine O, arşı da arşı taşıyanları da kudreti ile tutmaktadır.⁶ O, semadan da yerin derinliklerinden de üstündedir.

Bu vasıflar O'nu yere ve yerin altına uzaklaştırmadığı gibi O'nu arş ve semaya da yaklaştırmaz. Bilakis O, yer ve yerin altından yüce olduğu gibi arş ve semadan da yücedir. Tüm bunlara rağmen o kuluna şah damarından daha yakındır.⁷ O, her şeye şahittir.⁸ O'nun zâtı cisimlerin zâhatına benzemediği gibi, O'nun yakınlığı da cisimlerin yakınlığına benzemez. Hiçbir şey O'na O da hiçbir şeye mahal olmaz. Zamanla sınırlandırmaktan münezzehtir olduğu gibi mekânla sınırlandırmaktan da münezzehtir/yücedir. Muhakkak O, zamanı ve mekânı yaratmadan önce ne idiye şu anda da odur. O, yarattıklarının sıfatlarından uzaktır. Zâtında O'nun dışında bir şey ve O'nun dışındaki bir şeyde de onun zâtı olmadı. Muhakkak ki O, herhangi bir değişiklikten ve herhangi bire intikalden münezzehtir. Sonradan yaratılanlar O'na hulul etmez, arazlar ona yaklaşmaz. O, celâl sıfatıyla devamlı olup yokluktan münezzehtir. Aynı zamanda kemal sıfatlarında gelişim ve olgunlaşmaktan da münezzehtir. O, zâtında akıllarla bilinendir. Ayrıca onun zâtı cennette iyilere bir lütuf ve nimet olarak gözlerle görülecektir. Cemâline bakılarak kullara nimetlerini tamamlayacaktır.

Hayat ve Kudret⁹

Allah Teâlâ hayat sahibidir, gücü her şeye yetendir, dilediğini her durumda gerçekleştiren, yenilmeyen, kendisinde hiçbir kusur ve acziyet olmayandır. O'nu uyuklama ve uyku tutmaz.¹⁰ Son bulmak ve ölüm onun için geçerli değildir.

5 İstiva: Lügatte, yükselmek ve karar kılmak demektir. Allah'ın bir sıfatı olarak, keyfiyeti bilinmeksizin Allah'ın Arşı hükmü altına alması demektir. "*Rahmân, Arş'a istivâ etmiştir.*" Tâhâ, 20/5 ayetini Araf 7/54 ayetiyle beraber ele aldığımızda; "*Rahman, Arş'ı hükmü altına almıştır.*" Şeklinde anlamak mümkündür.

6 Gazâlî'nin bu ifadeleri şu ayetlerden adeta özetlenmiş gibidir: "*Şüphesiz Allah gökleri ve yeri, nizamları bozulmasın diye tutuyor. Andolsun ki onların nizamı eğer bir bozulursa, kendisinden başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir, çok bağışlayıcıdır.*" (Fâtır, 35/41) "*Göğün boşluğunda emre boyun eğdirilmiş olarak uçan kuşları görmediler mi? Onları orada Allah'tan başkası tutamaz. Kuşkusuz bunda inanan bir toplum için ibretler vardır.*" (en-Nahl, 16/79) "*Görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükselten, sonra Arş'a istivâ eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır...*" (er-Ra'd, 13/2) "*Melekler onun (göğün) etrafındadır. O gün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz (melek) yüklenir.*" (el-Hâkka, 69/17)

7 "*Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fışıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damanndan daha yakınız.*" (Kaf, 50/16)

8 "... O, her şeye şahittir." (Sebe, 34/47)

9 Musannif, bu kısımda, hayat ve kudret sıfatlarıyla başlayıp ilim, irade, sem', basar ve kelim gibi Allah için varlığı gerekli olan sıfatlara yer verecektir. Bu tür sıfatlar genellikle sübûti sıfatlar olarak isimlendirilip kısaca şunları içermektedir: Diri ve canlı olmak (hayat), bilmek (ilim), dilemek (irade), sonsuz güç ve kudret sahibi olması (kudret), işitmek (sem'), görmek (basar), konuşmak (kelam), yaratmak (tekvin).

10 Bakara, 2/255.

O, mülkün ve melekûtün,¹¹ izzet ve ceberrûtun¹² sahibidir.

Saltanat, kahr,¹³ yaratmak ve emir ona aittir. (Kıyametten sonra) Gökler onun sağında dürülüp olacaktır. Bütün mahlûkat O'nun kudretine muhtaçtır. O, yaratmakta ve icat etmekte¹⁴ tektir. Bütün varlıkları ve yaptıklarını O yaratmıştır.¹⁵ Rızık ve ecelleri o takdir etmiştir. O'nun verdiği karar dışında bir şey gerçekleşmez. O'nun kudretinin dışında olan hiçbir şey yoktur. O'nun tasarrufu saymakla bitmez. Bu konuda bilgi vermenin de sonu gelmez.

İlim

Allah, bütün malumatı hakkıyla bilen, ilmiyle yerin derinliklerinde ve semanın üstünde cereyan eden olayları kuşatandır. Yer ve semada onun ilminin dışında zerre miktarı bir şey gerçekleşmez. O, zifiri karanlıkta, taş üzerindeki kara karıncayı ve havadaki zerreciklerin hareketlerini bilir. O, gizli olanı, sır olanı, vicdanlarda olanı, havâtırda¹⁶ olanları hiç kaybolmayan kadim ve ezeli ilim sıfatıyla bilmektedir. Yoksa zâtında sonradan meydana gelen bir ilim sıfatıyla değil.

İrade

Muhakkak Allah Teâlâ, kâinatın varlığını irade eden, hâdisatı düzenleyendir. Mülk ve melekûtta az veya çok, hayır veya şer, fayda veya zarar, iman veya küfür, ilim veya cehalet, kazanç veya hüsrân, fazlalık veya eksiklik, itaat veya isyan her ne meydana geliyorsa, ancak O'nun hükmü, takdiri ve dilemesiyledir.¹⁷

11 Kur'an-ı Kerim'de, mülk, melik ve mâlik kavramları Allah'a nispet edilmiştir. Sahip olmak, elinin altında bulundurmamak ve mutlak tasarruf sahibi olmak anlamlarında kullanılmaktadır. Mesela, "(Resûlüm!) De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkünü dilediğine verirsin ve mülkünü dilediğinden geri alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen her şeye kadırsın." (Âli İmran, 3/26) ayetinde hüküm verme yetkisinin ve görülen görülmemeyen her şeyin asıl sahibinin Allah Teâlâ olduğu ifade edilmektedir. Melekût kelimesi Allah'ın kâinat üzerindeki hâkimiyet ve tasarrufunu dile getirir. Daha çok Allah'ın gayb âlemine yönelik hâkimiyet ve tasarrufunu ifade ettiği kabul edilmektedir. Ayrıca Melik, esmâ-i hüsnâ içerisinde de sayılmaktadır. (Daha geniş bilgi için bkz.: Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 212)

12 Ceberrût kelimesi yaratıcının her şeyin üzerinde olan kudretini ifade etmektedir. "sahip oluş" mânası ifade eden "zû" ve "azamet" anlamına gelen "ceberût" kelimeleriyle birlikte "zû'l-ceberût ve'l-melekût" şekliyle, Hz. Peygamber'in hamd, tesbih ve tekbir zikirlerinde tekrarlanmaktadır. (Bekir Topaloğlu, "Melik", *DiA*, XXIX/51)

13 Kahr, kudretiyle daima galip gelen ve istediğini yapan (gerektiğinde zor kullanarak) anlamlarında olup esmâ-i hüsnâ içerisinde sayılmaktadır.

14 İbdâ ve icad kelimeleri Allah için kullanıldığında, örneği ve benzeri bulunmayan bir yaratmayı içermektedir.

15 "Oysaki sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattı." es-Saffât, 37/96.

16 Havâtır kelimesi, insanın iradesinin dışında zihnine gelen veya kalpte hissedilen düşünceler anlamında kullanılmaktadır. Zihne veya kalbe gelen bu düşünce Allah, şeytan veya melekler tarafından gerçekleşebileceği, buradan hareketle de; rabbanî, melekî, nefsanî ve şeytanî gibi kısımlara ayrıldığı kaynaklarda geçmektedir. Bazı kelâm âlimleri, insanın fillerinin, niyet, tayin ve azimden önce ortaya çıkan mana olarak açıklamışlardır. Yine âlimler tarafından insanın bunu fiiliyata aktarmadıkça mesul olmayacağını da belirtmişlerdir. (Daha geniş bilgi için bkz.: Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 122)

17 Bir zorunluluk olmadan yapılması veya yapılmaması mümkün olan bir hususta iki taraftan birini tercih etmeyi gerektiren nitelik anlamında kullanılır. Allah için kullanıldığında, mutlak hür, sınırsız ve karşı konulmaz olarak ifade edilir. İhtiyar ve meşîet kelimeleri de iradeye yakın anlamlarda kullanılmaktadır. İhtiyar birçok husus içerisinde hayırlı olanı tercih etmek, meşîet ise dileme anlamında olup Allah'ın mutlak ve sınırsız bir iradeye sahip olması anlamında kullanılır. Bu kavramlar hem Allah'a hem de insanlara nispet edilir. Aralarındaki fark ise

O'nun diledikleri olur dilemedikleri olmaz. Hiçbir bakış, hiçbir düşünce, O'nun dilemesinin dışında değildir. Bilakis O, hayatı başlatan, öldükten sonra tekrar diriltecek olan ve dilediğini yapandır. O'nun verdiği hükmü reddedecek ve geciktirecek hiç kimse yoktur. Kul, ancak onun yardımıyla günahattan uzak durur. Yine kul, ancak onun izni ve dilemesiyle ona itaat etmektedir. İnsanlar, cinler, melekler ve şeytanlar, kâinattaki bir zerreyi hareket ettirmek veya durdurmak üzere bir araya gelseler, onun izni ve iradesi olmadan bunu yapmaktan aciz kalırlar. O'nun iradesi, zâtıyla kâim sıfatları içerisinde. O, Ezelden beri bu sıfatlarla muttasıftır. Eşyanın var olmasını takdir ettiği vakit, aynı zamanda irade etmiştir ve eşya da bir gecikme ve ileri alma olmadan yaratılmıştır. Her şey O'nun ilmi ve iradesine uygun olarak herhangi bir değişiklik olmadan vuku bulmaktadır. Eşyayı, fikri bir mülâhaza veya zaman ayarlaması olmadan yaratmıştır. Bundan dolayı hiçbir durum, onu başka bir şeyle meşgul etmez.

Sem' ve Basar

Muhakkak ki Allah Teâlâ, her şeyi işitir ve görür. İşitilecek olan, ne kadar kısık sesli olursa olsun bu durum O'nu işitmekten alıkoymaz. Görülecek olan da ne kadar küçük/ince olursa olsun yine O'nu görmesinden alıkoymaz. Uzaklık onun işitmesine, karanlık da onun görmesine engel olmaz. O, kalp sahibi olmaksızın bildiği ve azaları olmadan yakaladığı gibi gözbebeği ve göz kapağına sahip olmadan da görür. (Aynı şekilde) Kulak zarı ve kulak olmaksızın işitir. O, aletsiz yaratandır. Çünkü O'nun zâtı, yarattıklarının zâtına benzemediği gibi onun sıfatları da yarattıklarının sıfatlarına benzemez.

Kelâm

Muhakkak ki Allah Teâlâ yarattıklarının konuşmalarına benzemeyen, zâtı ile kâim, kadîm ve ezeli bir kelam (sıfatı) ile konuşur, emreder, nehyeder, va'deder ve uyarır. O'nun konuşması hava titreşimiyle oluşan veya cisimlerin çarpışmasından meydana gelen bir ses değildir. Aynı şekilde dudakların kapanması veya dilin hareket etmesiyle de oluşmamaktadır. Kur'an, Tevrat, İncil ve Zebur, Peygamberlerine indirdiği kitaplardır. Kur'an, dillerle okunan, Mushaflarda yazılı, kalplerde korunan, bununla beraber kalplere ve yapraklara yazılmakla ayrılmayı ve parçalanmayı kabul etmeyip Allah'ın zâtıyla kadîm ve kâimdir. Müslümanlar, ahirette Allah'ı cevher ve araz olmaksızın görecekleri gibi, Musa (a.s.)'da Allah'ın kelamını ses ve harf olmaksızın işitti. Bu sıfatlar (yukarıda sayılan) O'nun ise o zaman; Allah, hayat, ilim, kudret, irade, sem', basar ve kelam sıfatlarıyla hayat sahibidir, alîmdir, kudret sahibidir, irade sahibidir, işitir, görür ve konuşur. Yoksa (Allah), yalnız zâtıyla bunları yapmaz.¹⁸

Allah'ın iradesi sınırsız iken insanların iradesi sınırlıdır.

18 Musannıf'ın burada Ehl-i sünnet kelam âlimlerinin, "Allah'ın zâtı da sıfatları da ezeldir; fakat sıfatlar O'nun zâtı ile kaimdir." fikrini benimsediğini görmekteyiz. Allah'a sonradan bir özelliğin ilişmesi olanaksızdır. Çünkü Allah'ın zatına sonradan var olan bir şeyin ilintileşmesi O'na bir eksiklik yüklemek anlamına gelir. Bu nedenle Allah'ın

Allah'ın Fiilleri¹⁹

Muhakkak Allah'ın dışında her ne varsa tamamen onun fiiliyle yaratılmıştır. Yine O'nun adaletiyle, en güzel en mükemmel bir şekilde de devam etmektedir. Muhakkak ki O, fiillerinde hikmet sahibi ve hükmünde de adalet sahibidir. O'nun adaleti kullarının adaleti ile kıyaslanmaz. Çünkü kul, başkasının mülkünde tasarrufta bulunduğu zaman zulüm yapabilir. Fakat Allah'tan zulmün sadır olması tasavvur olunmaz. Çünkü Allah'ın başkasının mülkünde tasarrufu mevzubahis olmadığından, zulüm yapması da düşünülmez. O'nun dışındaki insan, cin, melek, şeytan, sema, yer, hayvan, nebat, cevher, araz, idrak edilen ve hissedilen her şey, sonradan onun kudretiyle yaratılmıştır. Onları yokluktan yaratmıştır. Onların varlıkları yokluklarından sonradır.²⁰ Çünkü Allah, ezelde tek olup, O'nunla beraber başka kimse yoktu. Daha sonra kudretini izhar ve iradesini gerçekleştirmek için mahlûkatı yarattı. Bunu da ezeldeki iradesinin gerçekleşmesi için yapmıştır. Yoksa mahlûkata muhtaç olduğu için değil.

Yaratmak, meydana getirmek ve teklif gibi hususlar O'nun için gereklilik ifade etmez.²¹ Nimet vermek ve ıslah etmek onun mecburen yapması gereken bir iş değildir. O, ancak fazilet sahibi, ihsan sahibi, nimet veren ve minnet altında tutandır. Çünkü O, kullarını çeşitli şekilde cezalandırmaya ve musibetler vermeye kâdirdir. Bunların yapılması da çirkin bir iş ve zulüm olmayıp adaletin gerçekleşmesidir. Allah, kullarının itaatlerine karşılık va'd ve keremiyle hükmü gerçekleştiriyor yoksa gereklilik ve zaruri olarak değil. Çünkü O'nun üzerinde

zâtı gibi sıfatları da ezeldir. Aynı zamanda O'nun zâtı ve sıfatları birbirinin ne tıpa tıp aynı ve ne de gayrıdır. Bu kabulüyle Ehl-i sünnet, Allah'ın sıfatlarının zâtının aynı olmaması ile, Allah'ın sıfatlardan mürekkep bir varlık olmadığını, gayrı olmaması ifadesiyle de Allah'ın sıfatlarının zâtı gibi ezeli olmasını vurgulanmıştır. (Bkz. Pezdevî, Ebü'l-Yürs Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Ter., Şerafettin Gölcük), İstanbul, 1988, s. 52.) Kanaatimizce, Kelâm alimleri Allah'ın sıfatlarını izahta; sıfat ile sıfatın işlevi ayrımına gitmemişlerdir. Hatta sıfatlarla işlevlerini aynı değerlendirmişlerdir. Bu durum sıfatların ezeliğini açıklamayı zorlaştırmıştır. Eğer sıfatların ezeliği ile işlevlerini ayırsalardı, Allah'ın konuşmasının ezelde tamamlanmış olmasına zorlayıcı bir durum kalmazdı. Allah'ın sıfatları zâtı gibi ezeldir. Ancak bu sıfatların ezeli olması onların işlevlerinin de ezeli olmasını ve ezelde işlevlerini tamamlamış olmalarını gerektirmez. Mesela fiili sıfatlar, özelliği itibariyle tekrarlanırlar. Yani fiili sıfatlar, zamanın her anında işlevlerini yerine getirirler. Bu da onların ezeli olmasına zarar vermez. Aksine onların ezeliğini pekiştirir. Son tahlilde, ebedi olmayan yani işlevlerini zamanın her anında yapamayan bir sıfatın ezeli olması çok da önem arz etmemektedir.

19 Musannıf bu kısımda Allah'ın kendisiyle nitelenmesi veya nitelenmemesi caiz olan birtakım sıfatlardan bahsedecektir. Kelam kitaplarında fiili sıfatlar olarak nitelenen bu sıfatlardan bazıları şunlardır: yaratmak (tahlîk), hidayet vermek, sapıklıkta devam ettirmek, peygamber göndermek, kulları öldükten sonra diriltmek, nimet veya azap vermek vb.

20 "İnsan düşünmez mi ki, daha önce o hiçbir şey olmadığı halde biz kendisini yaratmışsınız?" (Meryem, 19/67)

21 Musannıf'ın burada da Ehl-i sünnet kelâm âlimlerinin "aslah" konusundaki görüşüne atıfta bulunmaktadır. O da şöyleki: "Allah'a herhangi bir fiili işlemek, hiç bir şekilde vâcib ve zorunlu olamaz. Kulları için aslah olan, yani kulun menfaatine en uygun ve en sâlih olan şeyleri yaratmak, Allah üzerine vâcib değildir. Bu sebeple Allah, kul için aslah olan bir şeyi terk edebilir." (Âmidî, Seyfüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Gâyetü'l-merâm fi ilmi'l-Kelâm*, Th. Hasan Mahmûd Abdullatif, Kahire, 1371/1971, s. 224) Aslah teorisini savunan ekol Mu'teziledir. Mu'tezile, diğer İslâmî ekollerden çok eleştiri aldığı bu konuda farklı düşünenleri barındırmakla beraber, genel olarak "kul için hayırlı ve elverişli olanı yaratmak, Allah'a vâcib olduğu" şeklindeki görüşü kabul eder. (Kâdî Abdülcebbar, Ebu'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed, *Şerhu'l-usûlî'l-hamse*, Th. Abdülkerim Osman, Kahire, 1385/1965, s. 310)

bir vücûbiyet, zulüm ve başkasının hakkının olması tasavvur edilemez. Aksine itaat konusunda Allah'ın hakkı kullarının üzerindedir. Bu da yalnız akıllı değil, peygamberlerin lisanı ile gerçekleştiği şekliyledir.

NEBEVİYYÂT

Muhakkak ki Allah, peygamberler gönderdi ve onların doğruluklarını apaçık mucizelerle destekledi. Onlar da Allah'ın emrini, nehyini, va'dini ve va'fdini²² kullarına ulaştırdılar. Böylelikle mahlûkata onların getirdiklerini tasdik etmek vacip oldu. Muhakkak ki Allah Teâlâ, kureyşli ve ümmî olan Nebi (a.s.)'i, Arap, acem, cin ve insanların tamamına gönderdi.²³ Onun şeriatıyla -kabul edilen hususlar hariç- diğer şeriatlar kaldırıldı. Onu diğer peygamberlerden üstün kılarak beşerin efendisi yaptı.²⁴ İmanın kemali için tevhidin birinci kısmı olan, "Allah'tan başka ilah yoktur." ifadesiyle beraber "Muhammed Allah'ın resulüdür." kısmını gerekli kıldı. Böylelikle mahlûkata peygamberin dünya ve ahirete yönelik getirdiği hususları tasdik etmesi vacip oldu.

SEM'İYYÂT

Muhakkak ki kulun imanı, peygamberin ölümden sonraki hayata dair söylediklerini tasdik etmeden kabul olmaz.²⁵

Bunların (peygamberin ölümden sonraki hayata dair söylediklerinin) ilki Münker ve Nekir'in sualleridir. Bu ikisi heybetli iki melek olup, kabirde kula -ruh ve ceset birlikteliği durumunda- tevhid ve risaletle ilgili şunları sorarlar: Rabbin kimdir? dinin nedir? peygamberin kimdir? Bu ikisi kabrin imtihan ehlidir. Onların sualleri ölümden sonraki ilk imtihandır.

Bir diğer husus kabir azabına inanmaktır. Muhakkak ki kabir azabı, hak olup cisim ve ruh üzerinde Allah'ın dilediği kadar devam etmesi onun adaletinin gereğidir.

Diğeri, iki kefeli ve dili olan (konuşabilen) mizana inanmaktır ki bunun büyüklüğü, semalar ve yerler gibi olup Allah'ın kudretiyle onda ameller tartılır. Oğün adaletin tam gerçekleşmesi için ağırlık ölçüsü, zerre ve hardal tanelerinden

22 Va'd ve va'fd kavramları tarihi süreç bakımından büyük günah işleyen kişinin durumuyla ilgili tartışmaların bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Anlam itibariye iyi ameller işleyen ahirette mükâfatlandırılması va'd, kötü ameller işleyenlerin cezalandırılması ise va'fd olarak nitelendirilmektedir. Bu metindeki kullanım şekli, ahirette cezayı ve mükâfatı gerektiren hususların peygamberler tarafından anlatıldığına işaret etmektedir.

23 "Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler." (Sebe', 34/28)

24 "Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz..." (Âli İmrân, 3/110), "Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir." (Ahzâb, 33/40), "...Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim..." (Mâide, 5/3) ve benzeri birtakım ayetlerinden hareketle; hayırlı ümmetin peygamberinin de en hayırlı olacağı, son peygamber olması ve onun getirdiği dinin en son olduğu gibi hususlarla Hz. Muhammed (s.a.s.)'in diğer peygamberlerden üstünlüğü kabul edilmektedir.

25 Musannıf, burada ahiret ahvalinden sırayla bahsedecektir.

oluşur. Sevap sayfaları bir iyilik (hasene) şeklinde nur kefesine konulur ve bununla o iyiliğin derecesine göre Allah'ın lütfu keremiyle terazi ağlaşır. Günah sayfaları ise zulmet kefesine konulur ve bununla Allah'ın adaleti ile terazi hafifleşir.

Diğeri, sıratın hak olduğuna inanmaktır. Sırat, cehennem üzerinde kurulmuş, kılıçtan keskin, kıldan incedir. Kâfirler onun üzerinde, Allah'ın hükmü ile ayakları kayıp cehenneme düşeceklerdir. Müminler ise ayakları sabit kalarak, karar yurdu olan cennete ulaşacaklardır.

Diğeri, kendisine varılacak olan havza inanmaktır. Mü'minler, cennete girmeden önce sıratı geçtikten sonra, Hz Muhammed (s.a.s.)'in havz-ı kevserinden içerler. Bundan sonra artık asla susamazlar. O havzın genişliği sema kadar olup ona iki ırmak akmaktadır.

Diğeri, hesap gününe inanmaktır. Mahlûkat hesap açısından farklı farklıdır. Kiminin hesabı ağır, kimininki hafif, kimi de hesapsız cennete girecektir ki bunlar derece olarak yakınlardandırlar (mukarrebûn). Allah peygamberlerden dilediğine, risaleti tebliğ edip etmediğini ve yine dilediği kâfirlere de peygamberleri yalanlayıp yalanlamadığını soracaktır. Aynı şekilde bidat ehline sünnetten, Müslümanlara da amelden soracaktır.

Diğeri, tevhid ehlinin, günahlarına karşılık çekeceği cezasından sonra cehennemden çıkacağına inanmaktır. Allah'ın fazl-ı keremi ile hiçbir ehl-i tevhid cehennemde kalmayacaktır.

Diğeri, peygamberlerin, âlimlerin, şehitlerin ve diğer müminlerin derecelerine göre şefaatlarına inanmaktır. Şefaatçisi bulunmayan müminleri Allah, fazl-ı keremi ile çıkaracaktır. Mü'minler orada kalmayacaklardır ki orada kalbinde zerre miktarı iman olan hiç kimse de kalmayacaktır.

Diğeri, sahabenin faziletine inanmaktır. Resulullahtan sonra insanların en faziletlisi Hz. Ebubekir sonra Hz. Ömer sonra Hz. Osman sonra Hz. Ali'dir. Bütün sahabe hakkında hüsn-ü zan sahibi olmak ve Allah ve resulünün onları övdüğü gibi övmek gerekir. Bunların hepsinin hakkında hadisler varid olmuştur. Kim bunlara yakinen iman ederse hak ehlinden ve sünnet cemaatinden olur (Ehl-sünnet ve'l-cemaat), dalâlet ve bid'atten ayrılır. Allah Teâlâ'dan kendimiz ve tüm Müslümanlar için kâmil iman ve dinde sebat istiyoruz. Muhakkak ki Allah merhamet edenlerin en merhametlisidir. Salât, Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) ve onun ashabının tamamı üzerine olsun.

KAYNAKÇA

Âmidî, Seyfüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Gâyetu'l-merâm fi ilmi'l-Kelâm*, Th. Hasan Mahmûd Abdullatif, Kahire, 1371/1971.

Aydınlı, Osman, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezilenin Oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allâf*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001.

- Cürcânî, Seyyîd Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rifât*, Dâru'l-kitabî'l-Arabî, Beyrut, 1416/1995.
- Eş'arî, Ebû Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*, Th., Nuaf Cerrah, Dâru Sader, Beyrut, 1429/2008.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Kavâidü'l-akâid*, (Mecmûatu'r-resâil içerisinde), Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1971.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebu'l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, Th. Abdülkerim Osman, Kahire, 1385/1965.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed, *Tabsiratu'l-edille fi usûli'd-dîn*, Nşr. Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün, TDV Yay., Ankara, 2004.
- Pezdevî, Ebü'l-Yürs Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Ter., Şerafettin Gölcük), İstanbul, 1988.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul, 2010.

SON DÖNEM BÜYÜK KIRAAT ÂLİMLERİNDEN MEHMET RÜŞTÜ AŞIKKUTLU HOCA (1901-1980) İLE İLGİLİ BİRKAÇ HATIRA

A Few Memories about Mehmet Rustu Asıkkutlu Khodja/Teacher (1901-1980), One of the Great Scholars of the Last Period in the Field of the Qiraah (Recitation of the Holy Qur'an)

Yusuf ALEMDAR*

1978-79 yıllarıydı. İstanbul'da, hafızlığımızı bitirdiğimiz Kur'an Kursu'nda, bir yandan klâsik usulde Arapça ve buna bağlı diğer İslâmî ilimleri tahsil ederken, bir yandan da hıfzımızı kuvvetlendirme ve talim çalışmaları yapıyorduk. Bu sıralarda söz konusu kurumun yetkilileri, o tarihlerde ülkemizde yaşayan ve en önde gelen Kur'an Kıraati üstatlarından Mehmet Rüştü Aşikkutlu Hocaefendi'yi kursa davet ettiklerini ve kendilerinin, bundan böyle haftada bir gün –seviye itibariyle uygun görülen bir grup öğrenciye- talim ve tecvid dersleri vermeyi kabul ettiğini bildirdiler. Çok şükür ki bu talihli talebenin içinde ben de bulunuyordum. Bu gelişme dolayısıyla her Çarşamba öğleden sonra başlayıp akşam vaktine yakın saatlere dek süren ve toplamda bir yıl kadar devam eden –âdeta- bir mehâric-i/ tashih-i hurûf kursu devresi geçirdik diyebilirim.

Mehmet Rüştü Aşikkutlu (ki 1901'de Trabzon-Of'a bağlı Çifaruksa/Uğurlu beldesinde doğan ve 1980'de Trabzon'dan İstanbul'a tedavi için giderken uçakta Rahmet-i Rahman'a kavuşan)¹ hocamız hakkında şu ön bilgileri vermek, bilhassa onu tanımayanlar için faydalı olacaktır kanaatini taşıyoruz.

Kendileri, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde –kurumsal bazda ve resmî düzeyde- eski Diyânet İşleri başkanlarımızdan Tayyar Altıkulaç Bey'in himmet ve gayretleriyle ilk kez Ankara'da (ki o zaman başkanlık bünyesinde bulunan eğitim merkezinde) açılan, bilâhare İstanbul'a nakledilen (ki Haseki Eğitim Merkezi'nde yürütülen) *Kırâât-i Aşere, Takrîb ve Tayyibe Kursları*'nın başmuallimiydi.²

* Doç. Dr., Şeyh Edebali Üniversitesi (Bilecik) İslâmî İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi (h.yusuf.alemdar@gmail.com).

1 Hocamızın hayatı hk. kısa da olsa bilgi edinmek için bkz. Emin Aşikkutlu, "Aşikkutlu, Mehmet Rüştü (1901-1980)/Son devir kıraat âlimi", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. IV, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 6.

2 Bu kurs, henüz ilk aşamalarında iki önemli değişiklik yaşadı. Birincisi, hoca değişimi ki başlangıçta, dönemin bir başka en önemli Kıraat üstadı ve hâl-i hazırdakinden önceki Reîsü'l-kurrâ merhum Abdurrahman Gürses

Vefatının sene-i devriyesi olan 28 Ağustos'ta kendilerini bir kez daha minnet ve şükranla yâd edeceğimiz merhum Aşikkutlu hocamızın kişiliğine ve Kur'an aşkına dair, özellikle bu kutsal kitabın eğitim-öğretimi uğruna hayatını vakfetmesine yönelik şu birkaç anekdotu aktarmayı; onun için rahmete, bizim için de –bir nebze olsun- vefa borcumuzu ödemeye vesile teşkil etmesi bakımından üzerimize vazife bilerek/edinerek genç meslektaşlarımızın dikkatlerine sunmak istiyoruz.

Hocamız, –bildiğimiz kadarıyla- herhangi bir tasavvufî meşrebe/oluşuma mensup, yani ehl-i tarîk biri değildi. O yüzden –bizim yetiştiğimiz çevreler başta olmak üzere- kendisinin bu tür sûfî cereyanlara (mistik yapılarla) karşı mesafeli duruşunu –oldukça saygılı davranmasına rağmen yine de- açıktan değilse bile alttan alta eleştirenler çok olmuştu. Ama o, nev'i şahsına münhasır yaklaşım ve üslubuyla kendisini hedef alan bu söylentileri duymazlıktan gelir ve aldırış etmez görünürdü. Zira o, derin bir *ilim* sahibi olduğu gibi gerçekten tam anlamıyla bir *hilm* sahibiydi. *Müsamaha*, sanki onun ahlâkının temelini oluşturuyordu. Denilebilir ki o, kendisinin dünyaya gelişi amacının, Kur'an-ı Kerîm ve bununla alâkalı ilimleri öğretmek olduğu düşüncesindeydi. O sebeple hocamız, hayat felsefesini –deyim yerindeyse- *Tarîkat-i Kur'aniyye*; daha net bir ifadeyle bütün benliğiyle *Kur'an ahlâkî* üzerine kurmuş ve oturmuştu. Kur'an hizmetine engel oluşturmadıktan, yani varlık sebebi saydığı o görev alanından kendisini alıkoymadıktan sonra –başkalarının belki de çok önemseydiği pek çok şey karşısında- o, sesini dahi çıkarmaz, sükûtu tercih ederdi.

Tüm bu söylenenlere birkaç örnek vermek gerekirse, hocamızın sakalı gayet kısa kesimliydi. Sünnete uygun sakalın bir tutam olması lüzumuna inanan ve bunu aşırı derecede önemseyen kimi çevreler, hocamızın –en fazla üç numaralı tıraşı andıran- bu sakalını sünnete aykırı bularak onu tenkit edebiliyordu. Bir de hocamız, dışarıda iken başında kasket (fötr değil) bulundururdu. Herhalde köy hayatından kalma bir alışkanlık olarak veya bilemediğimiz başka gerekçe(ler)den ötürü taktığı bu şapka da –benzer biçimde- tartışma mevzuu yapılabiliyordu. Şimşeklerin üzerine çekilmesine yol açan bir başka husus ise hocamız, daha fazla öğrenci dinlemek, onlara daha çok şeyler öğretmek; kısaca talim, tecvid ve kıraat tedrisatına daha fazla zaman ayırmak, dolayısıyla Kur'an'ın eğitim-öğretimiyle daha çok meşgul olmak için (ki genelde derse öncelik verip onun bitmesine özen gösterdiğinden) bazen ikinci namazlarını kerahet vaktine bıraktığı olurdu veya ona yakın bir tehirde bulunurdu. Hâl böyle olunca –doğal olarak- sünneti kılmadan doğrudan farza geçerdi. Pek tabii ki bunun ardından her defasında fırtınalar kopar ve hocamız hakkında; "*Tamam, hoca çok büyük âlim ama takva sahibi/müttakî*

(Sakarya/Hendek 1909–İstanbul 1999)'ün riyasetinde başlayan kurs, bu hocamızın rahatsızlığı nedeniyle kısa bir müddet sonra merhum M. Rüşü Aşikkutlu hocamıza devredildi. İkincisi ise mekân değişimi ki ilkönce – yukarıda denildiği/değindiği gibi- Ankara'da başlayan kurs, daha sonra İstanbul'daki Haseki Eğitim Merkezi'ne taşınmıştır.

değil" tarzında konuşmalar eksik olmazdı, malum tarikat ehli cemaat arasında. Hâlbuki şahsen ben, o günleri hâlâ bugünün tazeliğinde anımsayarak itiraf ediyor ve diyorum ki hocamıza uyararak, onun arkasında/imametinde eda ettiğimiz (hadi velev ki rötarlı diye niteleyebileceğimiz) o ikinci namazlarının ihlâsından aldığım manevî zevki (doyumsuz hazzı) hiç mi hiç unutamıyorum. Bizim kulağımıza gelenler, elbette onun kulağına da gidiyordu ama hocamız, –hizmetin selâmeti bakımından- bunlara aldırış etmez, doğru bildiği yolda gitmeye devam ederdi.

Son bir misal de şudur: Neredeyse hepimiz o günlerde delikanlılık çağına henüz yeni adım atan kişilerdik. Malum, ergenlik yaşları... Bu aşamanın doğal ve –bir yerde de- kaçınılmaz sonucu olarak bütün haşarılığımız üzerimizde idi. Hocaefendi ise o vakitler 80'ine merdiven dayamış biriydi. Dersine katılan bazı arkadaşlar, işin ciddiyetinin farkında olmadıkları gibi nasıl bir değer huzurunda bulduklarının dahi bilincinde değillerdi. Zaten –maalesef- çoğu öğrenci, onun derslerine idarenin zorlaması ve korkusuyla girer veya girmiş gibi yapar yahut öyle gözükürdü. Hâl böyle olunca –ne yazık ki- çoğunluğu oluşturan bu gönülsüzler/isteksizler grubu, ders esnasında sınıfı, olanca yaramazlıklarıyla gürültüye boğar(lar)dı. Bu yetmiyormuşçasına ikide bir gıcırdayan kapıyı açıp kapayarak dışarı çıkıp içeri girmeleri ise bir başka tuhafıktı/gariplikti. Bu sirkülasyon ve kargaşa ortamında –itimat buyurun- hocamız, bir an olsun dersi kesip talebe dinlemeyi bırakarak işine ara vermemiştir. Dahası, hiç kimseye; "*Susun, rahat durun, gürültü etmeyin, grip-çıkmayın vs.*" türünde uyarılarda bulunmamıştır. İnanın, öyle çocuksu ve hatta kasıtlı hareketler yapılyordu ki ben her defasında; "*Bu ne sabır Ya Rabbi!*" demekten kendimi alamıyordum. Şu an bile –o manzaralar gözümün önüne geldiğinde- hayret ve şaşkınlığımın yanında hayranlık ve takdir hislerimi gizleyemiyorum.

Bütün bunların ötesinde, şu gözlemlerimi nakletmeden geçemeyeceğim: Hocamızın kendine has/özgü bir eğitim stili ve öğretim tarzı vardı. Bir öğrenciye her hafta bir dua veya kısa sürenin yanı sıra bir de tam cüz ödev verirdi. Ertesi hafta hoca, önce duayı veya kısa sureyi dinlerdi. Akabinde o cüzden (ki vakit darlığından ötürü tümünü dinleyemediği için sayfa başı, ortası ve sonlarından) karışık olarak birkaç yer sormak suretiyle onu, hem tilâvet/okuyuş ve hem de hıfz/ezber yönünden kontrol ederdi. Neticede kıraatini beğenmediği yahut zayıf ve yetersiz bulduğu kişilere, "*biraz daha çalış*"; beklediği kuvvet ve güzellikte performans gösterenlere ise, "*geç*" derdi. Hoca bunları özel olarak not almaz/tutmaz, öğrencinin bireysel sorumluluğuna bırakırdı. Örneğin; çoğu arkadaşımız, hocamızın bu tutumundan güya istifade edip onun iyi niyetini kendince istismar ederek hiç de hoş olmayan ve tasvip edilmeyecek şekilde kullanır ve –gelecek haftaki ödev(ler)ini sırf tembellik yüzünden hazırlamadığı için- önceden hocaya verdiği dersleri birkaç tekrarla yeniden okur, aklınca onu kandırırdı. Ayrıca bazı arkadaşlarımız, kendilerine zor gelen cüzleri atlar, nispeten daha kolay olanları hocaya takdim ederlerdi. Samimi, hatta son derece emin olarak belirtmek icap

ederse hoca, bu suiistimallerin farkındaydı, kadir bilenle bilmeyeni ayırt ediyordu ama buna aldırış etmiyordu. Ancak “*marifet iltifata tabidir*” misâli; kendi şahsında bu imkânın kıymetini anlayan, vazifesine özen gösteren ve işinin hakkını lâyıkiyla veren talebeye o da değer verir ve üzerine eğilirdi. Ve dahi mutlaka güzel okuyanlardan *afelerini*, *tebriki* ve *maşaallahı* eksik etmezdi. Bu cümleden olarak ben; hafızların, diğerlerine nazaran özellikle korktuğu ve okumaktan çekindiği 12, 16, 19 ve 23. cüzleri kendisine arz ettiğimde sitayışkâr ifadelerle şahsımdan yana iltifatı esirgemediğini şimdi bile kulaklarımla duyar gibi oluyor, hâlâ unutamıyorum. Ayrıca, yukarıda belirtilen zaman aralığında o kadar öğrenci içerisinde talim ve tecvid üzere *Duhâ Sûresi*'ne kadar gelen (bizzat kendisine okuyan) ve –buna ilâveten- huzurunda ezberden tam bir hatim yapma başarısını gösteren tek istisna/ayrıcıklı kişi ben oldum diyebilirim (Elhamdülillah ki bunu, kuru bir gurur/avunma meselesi yapmak için değil tahdis-i nimet babından söylüyorum).

Hocamız, *Kıraat İlmi* sahasında tartışmasız otorite olmasına rağmen ömrünün vefa etmeyişi, açıkçası –öteden beri bu alanda süregelen- yerleşmiş/kökleşmiş teâmüllerin/şartların elvermeyişi, daha doğru bir ifadeyle kıdem sırasının kendisine gelmeyişi sebebiyle *Reisü'l-kurrâ*'lık kürsüsüne/makamına oturamamış, dolayısıyla bu vazifeyi deruhte edememişti ama *Şeyhu'l-kurrâ* sıfatını haiz olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.³

Bu arada –yeri gelmişken- şu kısa bilgi notunu da okuyucularımıza hatırlatmakta fayda mülâhaza ediyoruz: Mezkûr ve merhum iki hocamız, aynı zamanda *Kıraat İlmi*'nin Osmanlı'dan tevarüs eden ülkemizdeki iki kolunun son zamanlardaki iki temsilcisi makamında idiler. Buna göre *Mısır Tarîkı/akımı Ofî Aşikkutlu Hoca* ile *İstanbul Tarîkı/akımı* ise –bu ilmin tedrisini bir müddet beraber yürüttükleri ve bilâhare *Reisü'l-kurrâ* olan- *Hendekli Abdurrahman Efendi* ile özdeşleşmiş ve bütünleşmişti. Öyle ki bugün bu zatlar yaşamasa bile onların öğrencilerinden *Kıraat* okuyanlar, kendilerini bu ekollerin son iki büyük üstadı olan bu şahısların talebesi kabul eder ve kendilerini o mektebin/silsilenin birer halkası olarak görürler.

Şu kadar var ki ben daha sonra(ları) merhum Abdurrahman Hoca'nın da talebesi olma şerefine nail oldum (ki yine –öncesinde olduğu ve yukarıda anlatmaya çalıştığım gibi- talim ve tecvid üzere kendilerinden de tam bir hatim yapma imkânına kavuştum). İki arasında, usûl, edâ ve tavır farkı nedeniyle asla ve kat'a en ufak bir sürtüşme olması bir yana tam aksine Abdurrahman Efendi, Aşikkutlu Hoca'ya hürmette kusur etmez ve son derece saygılı davranırdı. Bu yaşanmışlıkları dile getirmemizin sebab-i hikmeti, şu mühim noktaya parmak

3 Kıraat tarihinde önemli yer tutan ve hâlen –bu ilmin asırlardan beri süren geleneğine uyularak- devam ettirilen *Reisü'l-kurrâ*'lık ve *Şeyhu'l-kurrâ*'lık tabirleri, bunlar arasındaki farklar ile *Reisü'l-kurrâ* ve *Şeyhu'l-kurrâ* olma şartları hk. ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi*, AÜ SBE Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 40-45.

basmaktadır: Esin kaynağımız olan bu büyük zatların birbirlerine karşı örnek tutumlarından hareket ederek bugün hâlâ varlığından haberdar olduğumuz her iki merhum kanalıyla, yani Mısır ve İstanbul tarîkleri yoluyla Kıraati ahz/tahsil eden bu iki mektebe/ekole mensup (gönül bağıyla bağlı) talebeler arasında süregelen tatlı rekabetin artık bir son bulması dilek ve temennimizi bu vesileyle bir kez daha vurgulayalım istedik.

Âhir kelâm olarak Aşikkutlu hocamızın pratikteki uygulamaya dair bir-iki tavsiyesiyle sözlerimizi bitirelim:

Bir keresinde bahse konu derslerden birine hocamız, erkek kardeşinin, yani yeğeninin iki çocuğunu/oğlunu; (şimdi Hukukçu-Avukat olan) *Cemil*⁴ ile (şimdi İlahiyatçı-Akademisyen olan) *Emin*⁵ *Aşikkutlu* isimlerini taşıyan ve torunları mesabesinde olan iki genci getirdi ve onlara bizim huzurumuzda örnek okuyuş sergilemeleri için rastgele yerlerden sorarak ezbere okumalarını söyledi. Bu hâdise, önceden kararlaştırılıp tasarlanan ve ona göre hazırlık yapılan bir plân-program dâhilinde/çerçevesinde cereyan eden bir kurguya dayanıyor değildi (ki adı geçen kişilerden/kardeşlerden büyüğü o zaman Hukuk Fakültesi, küçüğü ise İmam-Hatip Lisesi öğrencisi idi). Onlar da –maşaallah- sorulan her yeri tedvîr/orta okuyuş yöntemiyle ezberden çok hoş tilavet ettiler. Biz de çocuk aklımızla onları hayranlık ve gıpta ile dinledik. Deneme okuyuşları bitince hocamız bize dönerek şunları söyledi: “Bunlara hafızlıklarını ben yaptırдыm. Şu sıralar okulları olduğu için Kur’an üzerinde pek duramıyorlar. Ama hem küçük yaşta hafız oldukları, hem de baştan sağlam ezberledikleri için hiç unutmuyorlar ve gördüğünüz gibi herhangi bir ön-hazırlık olmaksızın her ne vakit nereyi sorsanız okuyabiliyorlar. Sözelimi, şu an benim kendilerine böyle bir şey yaptıracığımdan ve nereleri soracağımdan bunların hiç haberi yoktu. Bir de okuyuşlarına dikkat ettiyseniz, –hafızlığın peşinden ayrıca özel bir talim ve tecvid dersi almadıkları hâlde- ne kadar düzgün okudular değil mi? Bu durum, hafızlık yaparken bu metot izlenerek; yani en baştan kıraat ve tilâvet usullerine riayet ederek ve kesinlikle hadr/hızlı okuyuşa kaçmadan derslerini yapıp vermeleri sebebiyledir. Ayrıca ben, onların, üzerinde çalışacakları ham sayfaları(nı), ezberlemeye başlamadan evvel mutlaka birkaç defa dinlemişim; ondan sonra onlar günlük ezberlerini yapmaya geçmişlerdir. Böylece toparlayacak olursak; olabildiğince erken yaşta, talim ve tecvid kaideleri gözetilerek ve ezbere geçmeden önce yüzüne okuyuşu düzgün hâle getirerek yapılan hafızlık çok güçlü ve güzel olur.”

Bunun, bir diğer anlatımla tersinden açıklaması şöyledir: “Hafızlık ilerlemiş yaşlarda yapılırsa, dersler çeşitli bahanelerle hızlı ve talim-tecvid kurallarına uyulmadan hocaya verilirse ve ezberlenecek sayfalar, evvelâ hocaya dinletilmeden; dolayısıyla yüzüne okuyuştaki hata ve yanlışlar düzeltilmeden ezberlenirse o

4 Hâlen Bursa-İnegöl 3. Noteridir.

5 Hadis Profesörü olup hâlen Karadeniz Teknik Üniversitesi (KTÜ, Trabzon) İlahiyat Fakültesi Dekanıdır.

hafızlık, ne sonradan arzu edilen ölçüde kuvvetli seviyeye getirilebilir, ne yavaş okuma becerisi kazanılabilir ve ne de galatlar kolay kolay tashih edilebilir. Nitekim böyle hafızlar piyasada bol miktarda mevcuttur. Zaten bu gibi kişiler, hafız olduklarını bile söylemekten çekiniyorlar. İşin özü, ideal manada yerine getirilmesi gereken şeyler en baştan yapılmalı, kesinlikle sonraya bırakılmamalıdır.”

Bu satırların, –ömürlerinin sonlarına doğru tanıma bahtıyarlığına erdiğim ve teşehhüt miktarı da olsa rahle-i tedrisine oturma şansını elde ettiğim (onurunu tattığım) Aşıkkutlu ve Abdurrahman hocalarımız başta olmak üzere- hayatlarını Allah’ın Kitabı’nı öğretmeye adanmış ve üzerimizde doğrudan veya dolaylı olarak emekleri bulunan zatların ebedî istirahatgâhlarındaki hâlet-i ruhaniyetlerinin sirâc-ı münîr olan Kur’an’la aydınlanmasına vesile olması ümit ve temennisıyla aziz hatıraları önünde kemâl-i hürmetle eğilir, bizim de kendilerine hayru’l-halef olmamızı Cenâb-ı Hakk’tan niyaz ederiz.

Bir başka *yâd-ı cemilde* buluşmak üzere...

V. HADİS İHTİSAS TOPLANTISI VE HADİS ALGISI ÇALIŞTAYI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Ramazan ÖGTEM*

Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi organizasyonu ile düzenlenen "V. Hadis İhtisas Toplantısı ve Hadis Algısı Çalıştayı" 11/12 Kasım 2016 tarihlerinde Yozgat'ta gerçekleştirildi.

Erdoğan Akdağ Kongre ve Kültür Merkezinde düzenlenen çalıştay, şehitlerimiz için bir dakikalık saygı duruşu ve İstiklal Marşı'nın okunmasıyla başladı. Ardından Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Kadir Demirci Kuran-ı Kerim okudu. Bazı siyasi erkân ve STK'lardan gelen tebrik telgrafları okunduktan sonra selamlama konuşmalarına geçildi.

Bozok Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Salih Karacabey, 15 Temmuz darbe girişimine dikkat çekerek konuşmasına başladı. İnsanı en çok yönlendiren şeyin "inanç" olduğunu, inancın -sahih veya fâsid olsun- insana tesir ettiğini dolayısıyla yaşanan bu acı hadiselerden ders alarak Kuran ve Sünnet'in daha iyi öğretilmesi ve anlaşılması için gayretin artırılması gerektiğini vurguladı.

Ardından Yozgat Valisi Kemal Yurtnaç, 15 Temmuz şehitlerini rahmetle andıktan sonra Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ve üniversitelerin Türkiye için bir vizyon olduğunu, bu kurumların topluma yönelik önemli katkılar sağladıklarını ifade etti.

Daha sonra söz alan YÖK Yürütme Kurulu Üyesi Prof. Dr. İbrahim Hatiboğlu, hadisin vefa, saygı, muhabbet olduğunu vurgulayarak hadis ilmiyle iştigal eden alimin, akademisyenlik ve idarecilik vazifesi yanında "cemiyet adamı" olması gerektiğine işaret etti.

Protokol konuşmalarının ardından Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Selahattin Polat "Hadis Algısı" konusunda bir giriş konuşması yaptı.

Polat, son zamanlarda hadis ve sünnete yönelik bir yandan her rivayeti kabul eden hadis istismarcıları ile hadisleri toptan reddedenler olmak üzere iki uç yaklaşım olduğunu, bu iki aşırı kitlenin dışında üçüncü bir grubun yer aldığını bunların ise hadise dair hiçbir fikrinin olmadığını söyledi.

* Arş. Gör. Beü İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı (ramazanogtem@gmail.com)

Algının sübjektif bir unsur oluşuna, kişinin içinde yaşadığı ortama, çevreye, kültüre, sahip olduğu dünya görüşüne göre değişkenlik arz ettiğine dikkat çeken Polat, dünyada insan sayısı kadar algının bulunduğunu söyledi. Algı operasyonunun ise bir bilgi kaosu ve manipülasyonu olduğuna işaret ettikten sonra tarihten beri “algı operasyonu” nun olduğunu fakat bunun geçmişte ancak eğitim üzerinden yapıldığını, günümüzde ise pek çok yönden insanımızın tesir altında kaldığını ifade etti.

Polat’ın dikkat çeken ifadelerinden biri de hadis algısının din algısından, din algısının ise dünya görüşünden ve içinde yaşanan dönemden bağımsız olmadığıydı. Polat, İslam’ın itikâdî ve fikhî mezheplerinin de hadis algısının farklı olduğunu, bu farklılığın işin uzmanı kişilerden kaynaklandığında, zemini ilmî olduğunda ve hadis algısının mezhep şeklinde kendisini gösteren yönü hariç halka yansımada tabii olduğunu ifade etti.

Halkın dini açıdan yetersiz olduğu için çok kolay manipüle edildiğini belirten Polat, “uydurulmuş din - indirilmiş din” sloganıyla sistematik bir operasyonun yapıldığına dikkat çekti. Geleneğe de yanlışların olabileceğini fakat geleneği yıkmadan tamir etmek gerektiğini ifade etti. Zira yeni bir düzen/sistem/gelenek oluştur-a-madan eskiyi yıkmamanın yenedünya düzeninin etkisine alan açmak olacağını söyledi.

Polat, halkı doğrudan ilgilendirmeyen konuların medyada konuşulmasının ve hocaların TV’lerde birbirine girmesinin, ilmin izzetine zarar verdiğini bu zararın da kendisini insanların hocalara güvenememesi neticesine sebep olduğunu söyledi. İlim ehlinde ilmî meseleleri kapalı kapılar ardından konuşmalarını, makale, tebliğ vs. benzer vasıtalarla görüşlerin dile getirilmesini, ilmî faaliyetler ile topluma yönelik faaliyetlerin formatının birbirinden ayrılmasını, halkı doğrudan doğruya dinin ana kaynaklarıyla muhatap tutmamak gerektiğini, Kur’an meali, ahkam hadisleri ve itikadî tartışmaları halka yansıtılmalarını istedi. Kuran ve hadisi anlamamanın metodolojisinin olduğunu, usul olmadan bu iki kaynağın doğru anlaşılamayacağını vurguladı. Şöyle çarpıcı bir talepte bulundu: Medyada dini program yapan TV ve radyolara “din uzmanı” danışmanların görevlendirilmesini yetkililerden istedi.

Selahattin Polat’ın konuşmasından sonra oturumlara geçildi. Beş oturum yapıldı.

I. Oturum: Vefeyât Oturumu

Oturum başkanlığını Prof. Dr. Bünyamin Erul’un yaptığı “Vefeyat” konulu oturumda Prof. Dr. Enbiya Yıldırım, Şuayb el-Arnaut Hocayı, Yrd. Doç. Dr. Fuat Karabulut Prof. Dr. İbrahim Bayraktar Hocayı, Prof. Dr. Talat Sakallı da Yrd. Doç. Dr. Şaban Çiftçi Hocayı andı. Özellikle bu oturumda oldukça duygusal anlar yaşandı. Bu merhum hocalarımızın hayatlarından birçok ibret verici örnekler anlatıldı.

Bünyamin Erul Hoca, hocalarımızın hayattayken kıymetlerini takdir etmek ve onlara vefada bulunmak adına, bundan sonraki toplantılarda emekli hocaların anılacağı bir oturum düzenlenmesini teklif etti.

II. Oturum: Hadis Karşıtı Yaklaşımlar

İkinci oturum, Prof. Dr. Cemal Ağırman başkanlığında, Yrd. Doç. Dr. Fatma Kızıl, Prof. Dr. Salahattin Polat, Doç. Dr. Ahmet Ürkmez hocaların sunumlarıyla gerçekleştirildi. Hadis karşıtı yaklaşımların ele alındığı oturumda, Fatma Kızıl Hoca "*Oryantalist Yaklaşımlar*", Salahattin Polat Hoca "*Modernist Yaklaşımlar*", Ahmet Ürkmez Hoca "*Rasyonalist Yaklaşımlar*"ı anlattı.

Oturumun ilk konuşmasını yapan Fatma Kızıl, geçmişten günümüze oryantalistlere dair özet bir değerlendirme yaptıktan sonra, oryantalistlerin sahabenin adaletini imanî bir ilke olduğu için kabul etmediklerini, sahabenin hadis uydurduğunu iddia ettiklerini, ihtilâf'ül-hadisın varlığını hadis literatürüne güvenilemeyeceğine delil saydıklarına dikkat çekti.

Oryantalist yaklaşımın yeknesak olmadığını, bazısının Siyer'i bazısının Hadis kaynaklarını daha güvenilir bulduğunu, Kuran'a yaklaşımlarının da farklı farklı olduğuna dair bilgi verdi. Kızıl'a göre oryantalistler, şüpheçiler, mutavassıtlar ve revizyonistler diye üçe ayrılabilir ve bu kategorilendirme "iyi-kötü oryantalist" veya "ılımlı-katı" anlamında değildir. Bu dayandıkları öncüller, kullandıkları metodlar ve genel tarihlendirme ile ilgili bir tasniftir.

Kızıl, kendi klasik metinlerinin bulunması, kongre, cemiyet, yazışma, karşılıklı atıflarla güçlü irtibatlarının varlığı sebebiyle "oryantalist gelenek" ten söz etmenin mümkün olduğunu, klasik hadis terminolojilerini kullanmaları yanında kendilerinin bu terimlere farklı anlamlar da yüklediklerini söyledi. "Otantik" kelimesini örnek verdi, bu terimin "sahih" kavramını tam olarak karşılamadığını ekledi.

Kızıl, sonuç kısmında oryantalistler hakkındaki bazı kanaatlere dair bilgi verdi. Mesela, oryantalistlerin Arapça bilmediği iddiası. Onların Arapça yanında karşılıklı Sâmi dillerini dahi bildiklerini söyledi. Diğer bir iddia, kasıtlı tahrif yaptıkları yönünde. Tahrifin, 19. Asır oryantalistlerinde olduğunu günümüzde ise olmadığını, intihalleri ve kasıtlı hataları, hakemlik, editörlük gibi güçlü akademik gelenekleriyle kendilerinin en aza indirdiklerini söyledi. Müslümanlarda oluşan "tahrif" kanaatinin ise oryantalistlerin bambaşka bir paradigma ile kaynaklarımızı incelemesi ve neticede çok farklı sonuçlara varmaları olduğunu ekledi. Diğer bir husus, oryantalist çalışmaların günden güne azaldığı iddiasıydı. Çalışmaların azalmadığını aksine her geçen gün arttığını söyledi. Neticede istifade edilebilir şeyler ürettiklerini, tespitle yorumu ayırt ederek faydalanılabileceğini söyledi.

Oturumun ikinci sunumunu yapan Salahattin Polat, modernizmin "aşırı akılcılık" ve "aşırı bilimcilik" yönüyle hadisçiye tesir ettiğini, bunun da elitler üzerinden olduğuna dikkat çektikten sonra özetle şunları söyledi.

“Modernizm’den etkilenme neticesinde, bir kısım hadisçiler nassları akıl ve bilime (modernist akla) uydurma girişimi içerisinde oldular. İslam’ı bunlar üzerinden hoş gösterme, reklam etme, akıl ve bilime onaylatmaya gayret ettiler. Bu insanlar bir süre sonra nassları da eleştirmeye gittiler. Kuran’ı eleştiremedikleri için Hadis’e saldırdılar. Bunda da başarılı oldular zira hadisler üzerinde zaten ciddi bir güvensizlik alanı oluşturulmuştu.”

Hadis Tarihinin erken döneminin iyi çalışılması gerektiğine vurgu yapan Polat, klasik metinlerin konuşTURULMASINI, onlara doğru soruları sormanın doğru tespitlere ulaşmak için vazgeçilmez olduğunu belirtti. Bizim cenahın oryantalistlere cevap verirken bile onlardan etkilendiğini, epistemolojik ve ontolojik şüphe krizi içerisine girdiklerini ekledi.

Klasik hadis usulüne özellikle “sübjektif” olduğu iddiasıyla eleştirilerin yapıldığını, bunun yerine de ikame edilmek istenen metodun “metin tenkidi” olduğunu söyledi. Oysaki klasik hadis usulü yönteminin temelinde “teyid”in yani, bir haberi başka kaynaktan doğrulama faaliyetinin yer aldığını, bunun da tarihte tek ve benzersiz olduğunu ifade etti. Sened tenkidinde takip edilmesi gereken adımların çok net olduğunu, fakat metin tenkidinin hala nasıl yapılacağı ile ilgili kriterlerin belirlenemediğini, bu iş üzerine kafa yoranların bile ortaya net bir şey çıkaramadıklarını ifade etti.

Son olarak Polat’ın konuşması esnasında dikkat çekici iki eleştirisi oldu:

Birincisi, metin tenkidinin günümüzde artık gelişigüzel yapılması noktasındaydı. Metin tenkidinin önüne gelenin kafasına göre hadis harcama yöntemi olmadığını, bu konuda bir yöntemin takip edilmesi gerektiğini söyledi. Türkiye’de metin tenkidi metodolojisi geliştirilmesine dair bir çalışmanın olmadığını, -yalnızca kitabın ismini zikrederek- Hayri Kırbasoğlu’nun yazdığı *Alternatif Hadis Metodolojisi* isimli kitabın başlığında her ne kadar “alternatif” ifadesi geçse de içerisinde alternatif bir metodolojinin yer almadığını ekledi.

İkincisi, Hidayet Şefkatli Tuksal’ın yazdığı *Kadın aleyhtarî rivayetlerde ataerkil geleneğin tesirleri* isimli doktora tezineydi. Polat, yazarın tezin önsözünde ifade ettiği gibi *konuyla ilgili eleştirdiği hadislerin sıhhat durumuyla ilgilenmemesinin* bir hadisçi olarak asla doğru olmadığını, bu yaklaşımın baştan tezin reddini gerektirdiğini söyledi.

Bu oturumun son konuşmacısı Ahmet Ürkmez ise “rasyonalist yaklaşımlar” kapsamında hadisi/sünneti inkar edip yalnızca Kur’an-ı Kerim’i kaynak kabul eden anlayışı ele aldı. Türkiye’de yapılmış çalışmalara dair literatür bilgisi vermesi açısından sunumu ehemmiyetliydi. Sonuç kısmında ise, hadisi ihmal eden bu tür akımların orijinal olmadığını, nekre yorumların bilinen tekrarı olduğunu, doğrudan hadis alanını hedef alan saldırılar karşısında hadisçiler tarafından cevapların verilmesi gerektiğini, hadisler karşısında ne toptan reddin ne de toptan kabulün yanlış olduğunu söyledi.

III. Oturum: Hadisi İstismar Eden Yaklaşımlar

Üçüncü oturum Prof. Dr. Ramazan Ayvallı başkanlığında, Prof. Dr. Enbiya Yıldırım, Prof. Dr. Mahmut Yeşil, Doç. Dr. Abdullah Ünal hocaların sunumlarıyla yapıldı. “Hadisi İstismar Eden Yaklaşımlar” konulu oturumda, Enbiya Yıldırım Hoca “Selefi Yaklaşımlar”ı, Mahmut Yeşil Hoca “Ehli Olmayanların Hadis Kullanımı”nı, Abdullah Ünal Hoca “Şia’nın Hadis Anlayışı”nı anlattı.

Selefiler’in hadise yaklaşımını ele alan Enbiya Yıldırım, söze muhtevayı tam olarak karşılamadığı gerekçesiyle “Hadisi istismar eden yaklaşımlar” isminin “Muasır bazı yaklaşımlar” olarak değiştirilmesini teklif ederek başladı.

Yıldırım, Selefilik’in hadisler karşısındaki tutumuna dair bilgi verdi. Selefiye çizgisini besleyen unsurlar üzerinde durdu. Selefi çizginin yeknesak olmadığına, Mısır, Suudi Arabistan gibi bölge bölge farklılık arz ettiğine ve Türkiye’de temsilcisi sayılabilecek kişilere temas etti. Sonuç kısmındaki analizleri ve teklifleri oldukça önemliydi. Yıldırım özetle şunları dile getirdi:

“Çağdaş selefilik’in naslara dönme çağrısı, kulluk bilinci ve taklitçiliği terk yönüyle müslümanlara katkı verse de katı yaklaşımı, ben merkezci tavrı, mezhepler dahil tarihsel birikimi ötelemesi, her şeyi literal okuması ümmet arasında kırılmalara sebep olmaktadır. Akıllı büyük ölçüde dışlayan, tevellere yer vermeyen, bazı radikal yorumlarla mesela türbe ve mezarlara aşırı tepki vermesi ayrıştırıcılığa yol açmaktadır. Bu endişeleri bertaraf etmek için, delilsiz ilmihal öğretiminin terk edilip delilli fıkıh öğretimine geçilmesi, çağdaş selefilik’in zararlarının din görevlilerine, İlahiyat ve İHL’lerde öğrencilere anlatılması, Kelam ve Felsefe gibi branşların, İslami ilimler içerisindeki yerinin vurgulanması, Tasavvuf’a karşı çıkışların önlenmesi gerekir.”

İkinci sunumu yapan Mahmut Yeşil Hoca ise, hadiste icra-i faaliyet edeceklerin “ehliyet” sahibi olmalarını, bu ilmin bir ihtisas alanı olduğu için herkesin hadise dair söz söyleme hakkının bulunmadığını ifade etti. Hadisle meşguliyet açısından insanları, sade Müslümanlar ve diğer alanlarda mütehasıs olanlar, İlahiyatçılar ve İslami ilimlerde kendisini yetiştirenler gibi kategorilere ayırdı. Sade Müslümanlar ile diğer alanlardaki mütehasısların, hadislerden delil çıkarmaya çalışmadan hadisten istifade etmelerini, hadislerden ilim üretenlerin ise ilahiyatçılar ve bu alanda kendini yetiştiren kişiler olması gerektiğini söyledi.

Bu oturumdaki son sunumu yapan Abdullah Ünal Hoca ise, Şia’nın hadis anlayışına dair bilgi verdi. Tarihi bilgi vermesi yanında imamet, ifk hadisesi, takiyye, sahabenin adaleti, Mushaf-ı Fatıma gibi hususlarda Şia’nın bakış açısına dair açıklamalar da bulundu. Kanaatini ifade ederken zaman zaman konuyu siyasetle ilişkilendirmesi, “kesin yargılar” ve “keskin ifadeler” kullanması bazı katılımcılar tarafından eleştirildi. Bunun yanında alkışlardan anlaşıldığına göre salon tarafından sunumu beğenildi.

IV. Oturum: Hadis Öğretiminde Muhteva

Dördüncü oturum Prof. Dr. Ahmet Yücel başkanlığında, Yrd. Doç. Dr. Orhan Yılmaz ve Prof. Dr. Seyit Avcı hocaların sunumlarıyla gerçekleştirildi. “*Hadis Öğretiminde Muhteva*” başlıklı oturumda Orhan Yılmaz Hoca “*Lisans Seviyesindeki Hadis Muhtevası*”nı, Seyit Avcı Hoca ise “*Lisansüstü Seviyesindeki Hadis Muhtevası*”nı inceledi.

Ahmet Yücel Hoca, Klasik Hadis Usulü kaynaklarından nakiller yaparak konuya giriş yaptı. Bunun yanında “Nasıl bir öğretim şekli/metodu geliştirilmeli?” sorusunu açarak oturumun gayesini açıkladı.

Orhan Yılmaz, altyapısı yeterli olmayan öğrencilerin istifadesi için usul ile ilgili kavramları daha sade ve basit bir dille, konuları kolaylaştırılarak anlatan kitaplara ihtiyacın olduğunu söyledi. Bunun yanında İlahiyattan mezun öğrenciler arasında hadis birikimine dair asgari müştereklerin oluşabilmesi için hocaların ders kitabı tercihlerinde ortalama bir birlikteliğin sağlanması gerektiğine işaret etti.

Ahmet Yücel ise hadis ders kitaplarının, rivayet kurallarının ana çerçevesini sunması ve kavramların farklı kullanımlarına dair bilgi vermesi gerektiğini söyledi. Ayrıca kitapları daha fazla kolaylaştırmanın fayda değil, öğrenciye zarar verdiğini, ders kitaplarının sadece öğrenciyi değil hocasını da aşacak hocayı da çalıştıracak mahiyette olması gerektiğini söyledi. Kendisinin de derslere girerken, kitabına çalışarak dersini anlattığını sözlerine ekledi.

Seyit Avcı ise lisansüstü muhteva konusunda okutulan derslerin yeterli olduğunu söyleyerek, sunumunu daha çok ismini vermediği bir şahsın İlahiyatlar’daki hadis araştırmalarına dair yazdığı “Hadis hocalarının çalışmalarında muhteva yetersizliği” isimli bir yazı üzerinden yaptı. Yazıya olumlu ve olumsuz eleştiriler yönelterek değerlendirmelerde bulundu. Konunun dışına çıkılması ve derinlemesine ele alınmayışı başta Enbiya Yıldırım olmak üzere bazı hocalar tarafından eleştirildi.

Oturuma katkı sağlayan Veli Atmaca Hoca ise, “*İyi bir hadisçi olmak için, iyi bir siyer ve meğazi okuyucu olmak gerekir.*” dedi. Salahattin Polat, hadis öğretiminde muhteva konusunda iki hususa işaret etti. Birincisi, öğrenciye lisans ve lisansüstü seviyede ne kazandırılması gerekir, sorusuna cevap aranması; ikincisi ise hadis tarihinin üzerinde daha fazla durulmasıydı. Görüşlerini açıklayan hocalardan biri olan Prof. Dr. Talat Sakallı Hoca ise halk için öğretilecek ilmin “ilmihal” olduğunu, bunu da Osmanlı’nın geliştirdiğini söyledi.

V. Oturum: Hadis Öğretim Metodları

Beşinci oturum Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal başkanlığında, Prof. Dr. Mehmet Özşenel ve Doç. Dr. Habil Nazlıgül hocaların sunumlarıyla gerçekleştirildi. “*Hadis Öğretim Metodları*” konulu oturumda, Habil Nazlıgül Hoca “*Lisanstaki Hadis*

Öğretimi"ni, Mehmet Özşenel Hoca ise *"Yüksek Lisanstaki Hadis Öğretimi"*ni inceledi.

İsmail Hakkı Ünal, kendi kaynaklarımızda yer alan bir takım bilgileri/rivayetleri eleştirebilmemiz ve sünnete/hadise saygının gereği olarak Hz. Peygamber (s.a.s.)'e ait olmayan şeylerin reddedilmesi gerektiğini ifade etti. Mevzu rivayetlerin bile tarihi vesika açısından değeri olduğunu ancak bunlar üzerine "din" inşa edilemeyeceğini söyledi. "Hz. Peygamber (s.a.s.) bile söylemiş olsa, bu rivayeti kabul etmem." demenin kişinin imanını tehlikeye düşüren bir ifade olduğunu belirtti.

Habil Nazlıgül ise, öğrencilerin hadisin ana kaynaklarına inebilme becerisi kazanabilmesi için onlara ödevlerin verilmesini, hadis ezberletilmesini, "ezber istemenin haddi zatında ezbercilik" olmadığını, kişinin ezberlediği şeyi öğrenip kendisine mâl ettiğinde bunun ezbercilik olmayacağını söyledi. Fakültelerde sadece "ahlak hadisleri" değil, "ahkam hadisleri" nin de okutulmasını istedi. Görev yaptığı fakültede takip ettiği metod hakkında bilgi verdi.

Mehmet Özşenel ise yüksek lisans seviyesinde birbirini tamamlayıcı ders seçimlerinin yapılmasını, en azından bir hadis kitabının bütün olarak okutulmasını, Yüksek Lisans ve Doktora öğrencilerine dönem boyunca en az bir hadis kitabı bitirmenin zorunlu tutulmasını ve "ihtisas körlüğü" nden kurtulmak için diğer alanlardan da birer ders seçilmesini teklif etti.

Oturuma katkı sağlayan hocalardan biri olan Bekir Kuzudişli, mevcut Yüksek Lisans ve Doktora tezleri taranarak bugüne kadar hangi çalışmaların yapıldığının tespit edilmesi gerektiğini ifade etti. En büyük eksikliğimizin "metodoloji eksikliği" olduğunu, Batı'nın az kaynakla fakat kuvvetli metodları sayesinde başarılı çalışmalar ortaya koyduklarını söyledi. Müfredata "Teori ve Hadis" derslerinin konulmasını, bazı isnad konularında dahi çok basit hatalar yapıldığı için öğrencilere iyi bir illel nosyonu kazandırılması gerektiğini belirtti. Proje bazlı çalışmaların yapılmasını, bunların da birbirini tamamlayıcı nitelikte olmasını teklif etti. Ayrıca ortalama bir Yüksek Lisans öğrencisinin ders döneminde haftalık en az 500 sayfa okumasının elzem olduğunu söyledi.

Enbiya Yıldırım, öğrencilere Hz. Nebî (s.a.s.)'in konumunu ve değerini anlatan ayetlerin öğrencilere ezberletilmesini, bu ayetleri kendisinin derlediğini toplamda 4,5 sayfa kadar tuttuğunu ve öğrencilerine ezberlettiği bilgisini verdi. Şia ve Vehhâbî müntesiplerinin Türkiye'de propaganda amaçlı kurdukları bazı sitelere karşı öğrencilerin bilgilendirilmesini/uyarılmasını istedi.

Oturumun sonuna doğru hadis kitabeti konusunu gündeme getiren Ahmet Yücel hadislerin iyi ki "sistemli şekliyle" birinci asırda yazılmadığını, yazılıysa bugün bir bilgi hakkında "bu rivayet mi yoksa ayet mi" olduğunun konuşulacağını, A'zamî'nin tespit ettiği gibi ilk asırda 52 sahabe ve 99 tâbiînin yazdığı hadislerin

bir sonraki nesle aktarma maksadıyla değil kendileri için hatırlama olsun diye yazdıklarını söyledi.

“İstanbul’un Fethi” hadisi Bünyamin Erul Hoca ile Ramazan Ayvallı Hoca arasında bir süre tartışma konusu oldu. Bu tartışma üzerine “gaybî konular” a dair varit olan hadisleri değerlendirmek için bir sonraki Hadis Çalıştay’ında bir oturum ayrılması teklif edildi. Ayrıca birkaç meseleyi yüzeysel konuşmak yerine derinlemesine incelenebilecek bir konu seçimi yapılması üzerinde duruldu.

Programın sürprizlerinden biri ise, bir kısım resmî temasları sebebiyle o gün Yozgat’ta bulunan Adalet Bakanı Bekir Bozdağ’ın toplantıya katılarak selamlama konuşması yapmasıydı. Bozdağ, gelişen ve değişen dünya şartlarında hadisçilere büyük sorumluluk düştüğünü belirtti. Özellikle mehdi, rüyalarla amel gibi konularda halkın manipüle edildiğini, ilahiyatçıların halkı sahipsizlikle daha fazla aydınlatmaları gerektiğine işaret etti.

Kısa sürede iyi bir organizasyonla gerçekleştirilen çalıştay, bazı sunumların kalitesinin düşük olması sebebiyle önemli eleştirilere sahne oldu. Bu durumun mazereti olarak, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra bu çalıştayın tehir edilip daha sonra tekraren gündeme alınarak yapılması, dolayısıyla bazı hocalarımızın yeterince hazırlık imkanı bulamadığı söylendi. Ayrıca bu tür çalıştayların tek amacının bilgi vermek değil aynı zamanda hocaların tanışmasına ve muhabbete vesile olması hedefi taşıdığı belirtildi.

Biz de “V. Hadis İhtisas Toplantısı ve Hadis Algısı Çalıştayı” isimli programın hazırlanmasında ve sunumunda emeği geçen başta Bozok Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Salih Karacabey olmak üzere İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Kadir Özköse’ye, Yrd. Doç. Dr. Orhan Yılmaz’a ve Arş. Gör. Safiye İnceyılmaz’a, personel ve öğrencilere, katılım sağlayan bütün hocalarımıza teşekkür ediyoruz.

Son olarak şu ifade edilmelidir ki, bu yazı kaleme alınırken çalıştayda konuşulan konuların tamamını ihtiva eden bir değerlendirme değil, bir katılımcı olarak özellikle dikkatimizi çeken hususlara işaret maksadı hedeflendi. Dolayısıyla diğer katılımcılar tarafından önemli görülen fakat ihmal edilen bazı noktaların olması muhtemeldir. Program boyunca yapılan görüntülü çekimlerin yazıya döküldükten sonra daha sağlıklı ve kalıcı bir değerlendirme imkanı sağlanacağı aşikardır.

BEÜ İLAHIYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

YAYIM İLKELERİ

1. BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmalarını yayımlayarak ilahiyat ve sosyal bilimler alanında bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.
Bu alanlarla ilgilenen her ülkeden ve her disiplinden akademisyen, araştırmacı ve ilgililere hitap eden açık erişim anlayışını benimseyen bir yayındır.
2. BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
3. Derginin yayın dili Türkçe'dir. Ayrıca Arapça ve İngilizce bilimsel çalışmalar da yayımlanır. Diğer dillerdeki çalışmalara Yayın Kurulu karar verir.
4. Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Ayrıca bilimsel alana katkı niteliğindeki çeviriler, kitap tanıtım, eleştiri ve değerlendirmeleri de kabul edilir.
5. Yayımlanması istenen yazılar, aşağıdaki yazışma adresine CD ortamında ve bilgisayar çıktısı olarak posta yoluyla veya e-posta adresine "ekli word belgesi" şeklinde gönderilmelidir.
6. Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır.
7. Gönderilen yazılar öncelikle şekil açısından incelenir. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadığı görülen yazılar, içerik incelemesine tabi tutulmadan gerekli düzeltmelerin yapılması için yazara iade edilir.
8. Yayımlanmayan yazıların dergi arşivinde saklanma hakkı mahfuzdur.
9. Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, ön incelemesi yapıldıktan sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı üç hakeme gönderilir. Yazının gönderildiği her üç hakemden olumlu rapor gelmesi durumunda yazının yayımlanmasına karar verilir ve hangi sayıda yayımlanacağı çalışma sahibine bildirilir. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde ise yazı yayımlanmaz. İki hakem olumlu bir hakem olumsuz görüş belirtirse yazı hakkında karar, raporların içeriği dikkate alınarak Yayın Kurulu tarafından verilir.
10. Yayımlanmasına karar verilen yazıların hakem raporlarında "düzeltmelerden sonra yayımlanabilir" görüşü belirtilmişse yazı, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazarına iade edilir. Yazar düzeltmeleri farklı bir renkle yapar. Düzeltmelerden sonra hakem uyarılarının dikkate alınıp alınmadığı kontrol edilerek yazı yeniden değerlendirilir.
11. Dergiye gönderilen yazıların yayımlanıp yayınlanmayacağı konusunda en geç üç ay içerisinde karar verilir ve çalışma sahibi bilgilendirilir.
12. Hakemlerin isimleri derginin ilgili sayısında yer alır.

13. Bir sayıda aynı yazara ait (telif veya çeviri) en fazla iki çalışma yayımlanabilir.
14. Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez. Yazara ait makalenin bulunduğu dergiden iki adet gönderilir.
15. Yayımlanan çalışmanın bilimsel ve hukuki her türlü sorumluluğu yazarına ya da yazarlarına aittir.
16. Yayımlanmak üzere kabul edilen yazıların bütün yayın hakları BEÜ İlahiyat Fakültesi'ne aittir.
17. Burada belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi, BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayın Kurulu'na aittir.

Yazım İlke ve Kuralları

1. Çalışmalarda TDV İslam Ansiklopedisi'nin (DİA) imlâ kaideleri esas alınır. Dipnot kullanımında yararlanılan kaynaklar ilk geçtiği yerde tam künyesi ile sonraki yerlerde ise uygun biçimde kısaltılarak verilmeli ve ayrıca çalışmanın sonuna kaynak gösterimine uygun olarak kaynakça eklenmelidir.
2. Yazılar MS Word programında A4 boyutunda editöre ulaştırılır. Sayfa ölçüsü, yazı karakteri, satır aralığı ve paragraf aralığı şu şekilde olmalıdır: Üst: 5.4 cm; Sol: 4,5 cm; Alt: 5,4 cm; Sağ: 4.5 cm; Karakter: Times New Roman (Ana metin: 10; dipnot: 8 punto); Satır aralığı: Tam, Değer: 14 nk; Paragraf aralığı: önce: 0 nk; sonra: 3 nk; Arapça metinlerde Traditional Arabic yazı tipi kullanılmalıdır..
3. Her makalenin başına Türkçe ve İngilizce özetleri konulmalı, özetler 100-150 kelimeyi geçmemeli; makalenin ismi Türkçe ve İngilizce olarak yazılmalıdır. Ayrıca 5-6 kelimeyi geçmeyecek şekilde anahtar kelimeler verilmelidir.
4. Makale ile birlikte derginin web sayfasındaki (<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/beuifd>) yazar/çevirmen iletişim formu da e-postaya eklenmelidir.
5. Çeviri, sadeleştirme ve transkripsiyon yazılarına orijinal metinlerin fotokopileri veya PDF formatı eklenmelidir.
6. Dergiye gönderilen yazıların hacmi kaynakça ve dipnotlarla birlikte 8000 kelimeyi geçmemelidir.
7. Varsa yazıdaki tablo, grafik, resim vb. nesnelerin sayfa düzeni genişliği olan 12 cm ebadını taşmaması gerekir.
8. Kaynakça yazarın soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir.
9. Dipnotlar sayfa altında sıralı numara sistemine göre düzenlenmeli ve aşağıda belirtilen kaynak gösterme usullerine uyulmalıdır:
  - a) Kitap (yayımlanmış eser): Yazar-yazarların ad ve soyadı, eser adı (italik), (çeviri ise çevirenin, tahkikli ise tahkik edenin, sadeleştirme ise sadeleştirenin, edisyon ise editörün veya hazırlayanın adı soyadı), baskı yeri: yayınevi, (varsa) kaçınıcı baskı olduğu, tarihi, cildi, sayfası.

- b) Tek yazarlı: Halil İbrahim Bulut, Şîa'da Usulî Farklılaşma Süreci ve Şeyh Müfid, İstanbul: Yeni Akademi Yay., 2005, s. 15.
- c) Çok yazarlı: İsmail E. Erunsal v.dğr., İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu - 1, İstanbul: İSAM Yay., 2008, s. 52.
- d) Çeviri: Francis Dvornik, Konsiller Tarihi, İznik'ten II. Vatikan'a, çev. Mehmet Aydın, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1990, s. 21.
- e) **Derleme:** Kenan Çağan (edit.), İdeoloji, Hece Yay., Ankara 2008.
- f) Tez örnek: İsmail Akyüz, Türkiye'de Muhafazakar Yardım Kuruluşları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008, s. 45.
- g) Yazma eser: Yazar adı, eser adı (italik), kütüphanesi, varsa kütüphane bölümü, kayıt numarası, varak numarası. **Örnek:** Neccarzade Rızâeddin Mustafa b. Ali en-Nakşbendî, Risâle fi beyâni'l-i'tikâdât ve'l-ahlâk ve'l-amel, Süleymaniye Ktp., A. Tekelioğlu, nr. 85, vr. 19a.
- h) Makale: Yazar adı soyadı, makale adı (tırnak içinde), dergi veya eser adı (italik), çeviri ise çevirenin adı soyadı, baskı yeri: yayınevi, tarihi, cildi, sayısı, sayfası. (Kaynakçada makalenin geçtiği sayfa aralığı)
- i) Telif makale örnek: İbrahim Çapak, "Aristoteles, Stoacılar ve İbn Rüşd'ün Kıyasa Bakışı", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2009, sayı: 19, s. 47.
- j) Çeviri makale örnek: Fritz Meier, "Horasan ve Klâsik Tasavvufun Sonu", çev. Ramazan Muslu, Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 2004, cilt: V, sayı: 13, s. 443.
- k) Yayımlanmış sempozyum bildirileri, ansiklopedi maddeleri ve kitapta bölümler makalelerin kaynak gösteriliş düzeniyle aynı olmalıdır.
- l) Hadis kitaplarında, ilgili eserin hadis alanında meşhur olan referans yöntemi kullanılmalıdır. **Örnek:** Buharî, İman, 1.
- m) Arapça eser isimlerinde, birinci kelimenin ve özel isimlerin baş harfleri büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Farsça, İngilizce, vb. diğer yabancı dillerdeki ve Osmanlı Türkçesi ile yazılan eser adlarının her kelimesinin baş harfleri büyük olmalıdır.
- n) Âyetler italik karakterle yazılmalı, referansı (sure adı, sure no/âyet no) sırasına göre verilmelidir. **Örnek:** el-Bakara, 2/10.
- o) İnternet kaynaklarında yararlanıldığı tarih belirtilmelidir.
Örnek: <http://www.freeminds.org/ts3/km368.tif> (erişim: 05.05.2008)
- o) Dipnot referans numaraları noktalama işaretlerinden sonra konulmalıdır.

10) Dergimizde kullanılan bazı genel kısaltmalar

Adı geçen eser	: age
Adı geçen makale	: agm
Aleyhi's-salam	: ^(s)
Araştırma Görevlisi	: Arş. Gör.
Aynı müellif	: a.mlf.
Bakınız	: bk.
Baskı	: bs.
Celle celalühu	: ^(cc)
Cilt	: c.
Çeviren	: çev.:
Editör	: edit.:
Hadis numarası	: h.no:
Hazırlayan	: haz.:
Hazreti	: Hz.
Hicrî	: H.
Karşılaştırınız	: krş.
Kütüphane	: Ktp.
Mektup numarası	: m.no:
Miladî	: M.
Milli Eğitim Bakanlığı	
İslâm Ansiklopedisi	: İA
Numara	: no:
Ölümü	: ö.
Sadeleştiren	: sad.:
Sayfa	: s.
Sayfadan sayfaya	: ss.
Sayı	: sayı:
Tahkik	: tahk.:
Tarihsiz	: ts.
Türkiye Diyanet Vakfı	
İslâm Ansiklopedisi	: DİA
Üniversite	: Ü.
Varak	: vr.
Ve benzeri	: vb.
Ve devamı	: vd.
Yardımcı	: Yrd.
Yayın yeri yok	: yy.
Yayınevi, yayınları	: Yay.